

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**BİR RÂVİ OLARAK EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ'NİN EBÛ AMR VE
KİSÂÎ'DEN ALDIĞI KIRAATLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Mecit ANAÇOĞLU

**Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR
Danışman**

**RİZE
2021**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında, Mecit ANAÇOĞLU tarafından hazırlanan “*Bir Râvi Olarak Ebû Ömer Hafs Ed-Dûrî’nin Ebû Amr ve Kisâi’den Aldığı Kıraatlerin Değerlendirilmesi*” başlıklı bu çalışma, 27/07/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR (Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK (Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Şuayip KARATAŞ (Kabul/Red)

__ / __ /2021

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Temel İslâm Bilimleri Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “*Bir Râvi Olarak Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den Aldığı Kıraatlerin Değerlendirilmesi*” konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve/veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 27/07/2021

Mecit ANAÇOĞLU

ÖN SÖZ

İnsanlara huzurlu yaşamının rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, okunması ile ibadet olunan kutsal bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm, anlaşılabilmesi için birçok araştırmaya konu olmuştur. Araştırmacıların üzerinde yoğunlaştıkları alanlardan biri de kıraatlerdir. Manaya etki etmesi sebebiyle özellikle müfessirlerin yoğun ilgisini çeken kıraatler, Kur'ân-ı Kerîm'e okuyuş zenginliği katan bir ilim olarak ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze kadar belirli usûllerle okutularak gelen kıraatler günümüzde de okutulmaya ve ilgi görmeye devam etmektedir. Son dönemlerde kıraatlerle ilgili çalışmalar artmış, neredeyse her kıraat imamı veya râvisi hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada da Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin kıraatlerine yer verilmiştir. Dûrî, Basra ve Kûfe kıraatlerini kendisinde toplaması sebebiyle her iki ekole hâkim olan bir râvi olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu sebeple Dûrî'nin hayatının ve kıraatlerinin çalışılması tercih edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasına katkı sağlayan birçok kişi olmuştur. Hepsine şükranlarımı arz ederim.

İlk olarak, ders döneminden itibaren tezin başlamasından nihayete ermesine kadar desteğini esirgemeyen, yol ve yöntem gösteren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR'a teşekkürlerimi arz ederim. Tezi baştan sona kadar okuyarak katkılarını esirgemeyen kıymetli dostum Arş. Gör. Seyfullah KARA'ya, ismini burda zikredemediğim diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Mecit ANAÇOĞLU

2021, RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	5
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ AMR B. ALÂ, ALİ B. HAMZA EL-KİSÂÎ VE EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ

1. 1. EBÛ AMR B. ALÂ.....	18
1. 1. 1. Hayatı	18
1. 1. 2. İlmî Kişiliği	19
1. 1. 3. Kıraat İlmindeki Yeri	20
1. 1. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri	21
1. 1. 5. Kıraat Silsilesi	22
1. 2. ALİ B. HAMZA EL-KİSÂÎ.....	23
1. 2. 1. Hayatı	23
1. 2. 2. İlmî Kişiliği	24
1. 2. 3. Kıraat İlmindeki Yeri	26
1. 2. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri	26
1. 2. 5. Kıraat Silsilesi	27
1. 3. EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ.....	28
1. 3. 1. Hayatı	28
1. 3. 2. İlmî Kişiliği	29
1. 3. 3. Kıraat İlmindeki Yeri	31
1. 3. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri	31
1. 3. 5. Kıraat Silsilesi	32

İKİNCİ BÖLÜM

DÛRÎ'NİN KIRAATLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2. 1. USÛL YÖNÜNDE KIRAAT FARKLILIKLARI	33
2. 1. 1. Teshîl	34
2. 1. 1. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	34
2. 1. 1. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	34
2. 1. 1. 2. 1. Bir Kelimede Yan Yana Bulunan İki Hemzenin Okunuşu	34
2. 1. 1. 2. 2. İki Ayrı Kelimede Yan Yana Gelen Hemzelerin Okunuşu	36
2. 1. 1. 2. 3. Hemzenin Hazf Edildiği Durumlar	37
2. 1. 2. İdgam	38
2. 1. 2. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	38
2. 1. 2. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	41
2. 1. 3. İmâle	42
2. 1. 3. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	43
2. 1. 3. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	44
2. 1. 4. İbdâl	45
2. 1. 4. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	46
2. 1. 4. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	46
2. 1. 5. İşmâm	47
2. 1. 5. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	47
2. 1. 5. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	47
2. 1. 6. Hemze Ziyadesi	48
2. 1. 6. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	48
2. 1. 6. 2. İhtilaf edilen Okuyuşlar	48
2. 1. 7. Mütakellim Yâ'sı	49
2. 1. 7. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	50
2. 1. 7. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	50
2. 1. 8. Zâid Yâ	51
2. 1. 8. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	52
2. 1. 8. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar	52
2. 1. 9. Cemi' Mîmi	53
2. 1. 9. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar	54

2. 1. 9. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar.....	54
2. 2. FERŞ YÖNÜNDEN KIRAAT FARKLILIKLARI	54
2. 2. 1. Sarf Açısından Kıraat Farklılıkları	55
2. 2. 1. 1. Fiillerin Malûm-Meçûl Okunması	55
2. 2. 1. 2. Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunması	61
2. 2. 1. 3. Fiillerin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunması.....	66
2. 2. 1. 4. Kelimelerin Müfred-Cemi Okunması	70
2. 2. 1. 5. Kelimelerin Mastar-İsm-i Fâil Okunması.....	73
2. 2. 1. 6. Kelimelerin İsm-i Fâil-İsm-i Mef'ûl Okunması	75
2. 2. 2. Nahiv Açısından Kıraat Farklılıkları	78
2. 2. 2. 1. Elif-Nun Maddesinin Fetha ve Kesra ile Okunması	78
2. 2. 2. 2. Harekenin Hazfi-İsbatı.....	81
2. 2. 2. 3. Kelimelerin Munsarif-Gayri Munsarif olması.....	83
2. 2. 2. 4. Kelimelerin Farklı Harekeyle Okunması	86
2. 2. 2. 5. Kelimenin Noktasının/Harfinin Değiştirilerek Okunması	89
2. 2. 2. 6. Takdim-Tehir	93
2. 3. DÛRÎ'NİN USÛL VE FERŞ YÖNÜNDEN HAFS'A MUHALİF KIRAATLERİ.....	96
2. 3. 1. Usûl Yönünden.....	96
2. 3. 2. Ferş Yönünden.....	97
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	102

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR

Hazırlayan: Mecit ANAÇOĞLU

Yıl: 2021

Sayfa: 109

ÖZET

BİR RÂVİ OLARAK EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ'NİN EBÛ AMR VE KİSÂÎ'DEN ALDIĞI KIRAATLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kıraatler mana zenginliği olarak Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze belirli bir râvi silsilesiyle gelmiştir. Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi olarak kıraat ilmi sistematüğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Dûrî'nin kıraatlerinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan tezin, giriş kısmında araştırma ve kıraatler hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde Dûrî ile hocalarından Ebû Amr ve Kisâî'nin hayatları, kıraatleri ve ilmî kişilikleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise Dûrî'nin, hocalarından rivayet ettiği kıraatler usûl ve ferş yönünden incelenerek manaya olan etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Kıraat, Usûl, Ferş, Dûrî, Ebû Amr, Kisâî.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TAŞPINAR

Author: Mecit ANAÇOĞLU

Year: 2021

Pages: 109

ABSTRACT

A COMPARISON OF EBŪ ÖMER HAFS ED-DŪRĪ'S RECITATIONS FROM EBŪ AMR AND KĪSĀĪ AS A REPORTER

Recitations as a richness of meaning has come to the present day, from Prophet Mohammad, via a certain chain of reporters. Dūrī, as a reporter of Ebū Amr and Kisāī, has an important position in the system of recitation science. In this study, the evaluation of Dūrī's recitations will be made.

The thesis, which consists of an introduction, two chapters and a conclusion, gives general information about research and recitations in the introduction section. In the first chapter, the lives, recitations and scientific personalities of Dūrī and his teachers, Ebū Amr and Kisāī are introduced. In the second chapter, the recitations that Dūrī reported from his teachers were analyzed in terms of usūl and ferṣ, and their effects on meaning were emphasized.

Key Words: Qur'ān, Recitation, Usūl, Ferṣ, Dūrī, Ebū Amr, Kisāī.

KISALTMALAR

Arş. Gör.	: Araştırma Görevlisi
(a.s)	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn (oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
(cc)	: Celle Celalüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
Öğr.	: Öğretim
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, nazil olmaya başladığı andan itibaren kıyamete kadar bir hidayet rehberi olarak insanlığa yol gösterecektir. Kur'ân kendisini rehber kabul edenleri ebedi mutluluğa ulaştıracak mucizevi bir kitaptır. Müslümanlar, yol gösterici olan ilahi kelâmı doğru okumak ve anlamak için Kur'ân-ı Kerîm üzerine araştırmalar yapmaktadırlar.

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayabilmek için okuyuş çeşitleri olan kıraatleri bilmek ve bunların manaya olan etkisini kavramak gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e okuyuş zenginliği katan kıraatler eşsiz manaların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Bir usûl takip edilerek Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze kadar ulaşan kıraatler günümüzde bir ilim dalı olarak varlığını sürdürmektedir. Gerek İlahiyat Fakültelerinde akademik olarak, gerekse Kıraat Eğitim Merkezleri'nde pratik manada kıraat alanında çalışmalar yapılmaktadır.

Süreç içerisinde kıraatlerle ilgili yapılmış olan çalışmalarla alana katkı sağlanmaya çalışılmış olsa da çalışılmayı bekleyen hayli konu bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar daha çok, tefsirlerde kıraat olgusunu, kıraatlerin mukayesesini ve hüccetlerini, bir imamın veya râvinin kıraatini veya kıraat ilminin çeşitli meselelerini ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî (ö. 248/862) tanıtılarak iki ayrı hocadan almış olduğu kıraatler hakkında bilgi verilecek ve manaya olan etkileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca yeri geldikçe Dûrî'nin, başta Âsım'ın (ö. 127/745) râvisi Hafs (ö. 180/796) olmak üzere diğer kıraatlerle olan ittifak ve ihtilaflarına da yer verilecektir.

Bu çalışmada, Dûrî'nin, Basra kıraat imamı olan Ebû Amr (ö. 157/770) ve Kûfe kıraat imamı olan Kisâî'nin (ö. 189/805) râvisi olarak iki kıraati kendisinde toplaması ve her bir kıraati belirli isnad zincirine göre rivayet etmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, kıraatlerin kişi ve bölgelere göre değil Hz.

Peygamber'den (s.a.s.) günümüze kadar gelen belirli bir kıraat silsilesine göre okunduğunu ortaya konması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmanın diğer bir amacı, Dûrî'nin her iki hocasından aldığı kıraatleri belirlemek,¹ ittifak ve ihtilaf noktalarına değinerek manaya olan etkilerini ortaya koymaya çalışmaktır. Bunun yanında alanında çalışma yapmak isteyenlere Dûrî hakkında toplu bir bilgi sağlanması ve gerekli kaynaklara yönlendirilmesi hedeflenmektedir.

Bilindiği üzere kıraatler belirli şartları taşıyıp taşıyamamasına göre bazı tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasnifler kıraatlerin kabul görüp görmemesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Kıraat-i aşere tasnifi bu çalışma için esas alınacak olan tasniftir. Dûrî'nin her iki hocası da bu grup içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle sahih iki kıraat imamının da râvisi olan Dûrî'nin kıraatlerinin ortaya konması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmaya, Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den almış olduğu kıraatler kıraat kaynaklarından tespit edilerek başlanılmış ve tespit edilen bu kıraatler belirli başlıklar altında sınıflandırılarak bir taslak haline getirilmiştir. Çok farklı başlıklandırmanın yapılmasına müsait olan bu çalışma için genel ve kapsayıcı olduğu düşünülen başlıklara yer verilmiştir.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma ve kıraat ilmi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Dûrî'nin hocaları olan Ebû Amr ve Kisâî tanıtılarak kıraatleri hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Dûrî ve kıraati hakkında bilgiler yer almaktadır.

Çalışmada Arapça harfler kullanılırken, eğer sadece harf ismi yazılacaksa Türkçe yazılmış, harfin yanında örnek verilecekse harf Arapça olarak yazılmış, karışıklığa sebep olacağı düşünülen bazı yerlerde de “hemze ve elif” harfleri örnek verilmese de Türkçe yazılmıştır. Ayrıca harf yalın olarak kullanıldığında tırnak (“”) içerisinde, ek alınca normal olarak yazılmıştır.

¹ Kaynaklara bakıldığında Dûrî'nin Ebû Amr'dan ders almadığı ancak Ebû Amr'ın kıraatını çok iyi bildiği için onun râvisi olduğu bilgisi yer almaktadır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla sadece Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) Dûrî'nin hocaları arasında Ebû Amr b. Alâ'yı zikretmekte, diğerleri ise bunun mümkün olmadığını ifade etmektedirler.

Kıraat ihtilaflarına dair kelimeleri verirken kıraat imamlarının hangi vehi okuduğuna dair bilgiler verilmemiş (bazı istisnalar hariç) sadece Dûrî'nin her iki hocasından aldığı kıraatlere yer verilmiştir. Yine Dûrî'nin hangi hocasından rivayet ettiğini belirtmek için “Ebû Amr'ın Dûrî'si” ve “Kisâî'nin Dûrî'si” şeklinde bir kullanım tercih edilmiştir.

Çalışmanın esas gövdesini teşkil eden ikinci bölümde Dûrî'nin kıraatleri usûl ve ferş başlıkları altında ele alınmıştır. Usûl başlığında Dûrî'nin usûlle ilgili okuyuşlarına yer verilmiş, ittifak ve ihtilaf noktalarına değinilmiştir. Ferş başlığında ise Dûrî'nin okuyuşları incelenerek sarf ve nahiv başlıkları altında ele alınmıştır. Bu başlıkların her birinde önce âyet ve meâli verilmekte sonra ise Dûrî'nin okuduğu kıraati hangi hocasından aldığı ve bu kıraatin manaya olan etkisi tefsirler bağlamında ele alınmıştır. Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla tercih edilen kıraat ve tercih sebebi aktarılmaya çalışılmış yer yer âyetin nüzûl sebeplerine de değinilmiştir.

Kıraat kaynakları olarak İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*'ı, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'a ve et-Teyisîr fi'l-kirâ'âti's-seb'a*'i, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi kıraati'l-aşr*'ı, Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *İthâfî fuzalâi'l-beşer*'i, Pâlûvî'nin (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-irfân*'ı en çok başvurulan eserler arasında yer almaktadır.

Ayetlerin meâlleri verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu* adlı meâli esas alınmıştır. Kıraat ihtilaflarının oluşturduğu mana farklılıkları için kıraat farklılıklarını inceleyen tefsirlere müracaat edilmiştir. Bu tefsirler Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ahfeş'in (ö. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*'u, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el Muharreru'l-vecîz*'i, Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mecma'u'l-beyan*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, el-Halebî (ö. 756/1355) ve İbn Aşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i şeklindedir.

Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ı ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-arab*'ı sözlüklerde en çok istifade edilenler arasında yer almaktadır.

İkinci bölümün sonunda Dûrî'nin kendi arasında ittifak edip Hafs'a muhalefet ettiği okuyuşlara yer verilerek bu bölüm tamamlanmıştır.

Sonuç kısmında ise elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılarak çalışma nihayete erdirilmiştir.

Kıraat İlminin Tarifi

Kıraat, Arapça “ka-re-e” kök harflerinden türemiş olan Kur'ân kelimesiyle eş anlamlı semâî bir mastardır.² Sözlükte okumak, telaffuz etmek gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise, Kur'ân kelimelerinin eda şekillerini, ittifak ve ihtilafların her birini nakledenine isnâd eden ilim olarak tarif edilmektedir.³ İbnü'l-Cezerî'ye göre ise kıraat, Kur'ân kelimelerinin okuyuş keyfiyetleri ve kıraat âlimlerinin ihtilaf ettikleri okuyuşları nakledenine nispet eden ilmi ifade etmektedir.⁴ Diğer bir ifadeyle kıraat ilmi, ister kelimenin yapısında olsun ister harflerin seslendirmesinde olsun kıraat imamlarından birinin Kur'ân okumada diğerlerinden farklı bir yol izlemesi anlamına gelmektedir.⁵

Kıraat İmamları

Kıraat imamları ile ilgili olarak kıraat kaynaklarında detaylı bilgilere yer verildiği için⁶ burada sadece on dört kıraat imamı ve râvilerinin isimlerine ve mensup oldukları şehirlere temas edilecektir.

² Muhammed b. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemerli (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1995), 1/15.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ruaynî el-İşbîlî, *el-Kâfi fî'l-kıraati's-seb'*; thk. Ahmed Mahmud Abdüssemi' eş-Şafi'i (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiye, 2000), 9.

⁴ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidi't-talibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmran (b.y.: y.y., ts.), 7.

⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân* 1/336.

⁶ Bilgi için bk. Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab (Mekke: Mektebetü't-Türas, 1987), 1/442-480; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/186-453; Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/236-397; 2/148-338; Abdülfettâh Abdülganî el-Kadı, *Tarihu'l-kurrâi'l-aşere* (b.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2002), 11-69. Ayrıca bakınız. Abülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 115-148; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 237-256.

1. Nâfi‘ b. Abdurrahman (ö. 169/785), Medîne kıraat imamıdır. Râvileri, Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş’tir (ö. 197/812).
2. Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Mekke kıraat imamıdır. Râvileri, Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbül’dur (ö. 291/904).
3. Ebû Amr b. Alâ, Basra kıraat imamıdır. Râvileri, Dûrî ve Sûsî’dır (ö. 261/874).
4. İbn Âmir (ö. 118/736), Şam kıraat imamıdır. Râvileri, Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân’dır (ö. 242/857).
5. Âsım b. Behdele, Kûfe kıraat imamıdır. Râvileri, Ebû Bekr Şu‘be (ö. 193/809) ve Hafs’tır.
6. Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Kûfe kıraat imamıdır. Râvileri, Halef (ö. 229/844) ve Hallâd’dır (ö. 220/835).
7. Kisâî, Kûfe kıraat imamıdır. Râvileri, Ebü’l-Hâris (ö. 240/854) ve Dûrî’dır.
8. Ebû Ca‘fer (ö. 132/749), Medîne kıraat imamıdır. Râvileri, İsa b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz’dır (ö. 170/786).
9. Ya‘kûb el-Hadramî (ö. 205/821), Basra kıraat imamıdır. Râvileri, Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh’tır (ö. 235/849).
10. Halef b. Hişâm (ö. 229/844), Kûfe kıraat imamıdır. Râvileri, İshâk (ö. 286/889) ve İdrîs’tir (ö. 292/905).
11. İbn Muhaysin (ö. 123/741), Mekke kıraat imamıdır. Râvileri, Bezzî (ö. 250/864) ve İbn Şenebûz’dur (ö. 328/939).
12. Yezîdî (ö. 202/817), Basra kıraat imamıdır. Râvileri, Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/850) ve Ahmed b. Ferah’tır (ö. 303/916).
13. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Basra kıraat imamıdır. Râvileri, Şücâ‘ (ö. 190/806) ve Dûrî’dır (ö. 248/862).
14. A‘meş (ö. 148/765), Kûfe kıraat imamıdır. Râvileri, Ebü’l-Abbâs el-Muttavvi‘î (ö. 371/982) ve Şenebûzî’dır (ö. 388/998).

Kıraat Çeşitleri

Kıraatler, çeşitli şekilde tasnif edilmişlerdir. Bu tasniflerin en fazla kabul göreni Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî’nin (ö. 911/1505) yaptığı şu tasniftir:⁷

⁷ Kadir Taşpınar, *Tefsirde Kıraat Olgusu* Ebussuud Örneği (Rize: STS Yayınları, 2016), 40.

Mütevâtir: Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun başından sonuna kadar yine kendi gibi bir topluluktan aktardığı kıraatlerdir. On kıraat imamının okuyuşları bu kategoride yer almaktadır.⁸

Meşhûr: Senedi sahih olup, mütevâtir derecesine ulaşmayan, Arap dili kaidelerine ve hattına uygun olan, kurrâ tarafından şâz sayılmayan kıraatlerdir.⁹

Âhâd: Senedi sahih olup, Arap diline veya resmi hatta muhalif düşen, meşhûr kıraat derecesine ulaşamayan kıraatlerdir.¹⁰

Şâz: Senedi sahih olmayan okuyuşlardır.¹¹

Mevzû: Hiçbir aslı olmadığı halde uydurma bir senetle bazılarına nisbet edilen okuyuşlardır.¹²

Müddrec: Hadislerde olduğu gibi tefsir amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'e sonradan eklenen kelimelerle oluşan kıraatlerdir.¹³

Kıraat İlminin Konusu, Gayesi, Faydası

Kıraat ilminin konusu, Kur'ân kelimelerinin farklı okunuşları ve telaffuzlarındaki değişikliklerdir. Bu ilim Kur'ân kelimelerinin okuyuş çeşitlerini incelemektedir.¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm ile bağlantılı olması sebebiyle en şerefli ilmin kıraat olduğu söylenmiştir.¹⁵

Bu ilmin gayesi, kıraat imamlarının her birinin neyi okuduğunu bilmektir.¹⁶ Başka bir ifadeyle, tevâtüren gelen kıraat ihtilaflarının zabt melekelerini elde etmektir.¹⁷ Faydasına gelince Kur'ân kelimelerini telaffuz esnasında hatadan korumak, tahrif ve tağyirden sakınmak, her bir imamın okuyuşunu bilmektir.¹⁸

Ayrıca Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde okunduğu usûller üzere günümüzde de okunmasını sağlamak ve kıraatleri imamlara nispet ederek

⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 38; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2000), 1/234.

⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/234.

¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/234.

¹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/235.

¹² Birişik, *Kıraat İlmi*, 99.

¹³ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/235.

¹⁴ İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, 9.

¹⁵ İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, 9.

¹⁶ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kirâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, ed. Enes Mihre (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 6.

¹⁷ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 236.

¹⁸ İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, 9.

kıraatlerin rivayet silsilesini öğrenmektir. Bu faydaların yanı sıra okuyuş usûllerinin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) kim aracılığıyla alındığını bilmek, farklı kıraatleri öğrenerek farklı hükümlerin çıkarılmasını sağlamak gibi birçok faydası bulunmaktadır.¹⁹

¹⁹ Bennâ, *İthâf*, 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ AMR B. ALÂ, ALİ B. HAMZA EL-KİSÂÎ VE EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ

1. 1. EBÛ AMR B. ALÂ

1. 1. 1. Hayatı

Ebû Amr'ın doğum yeri ve tarihi hakkında bilgiler ihtilafıdır. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 55/674, 65/684, 68/687 ve 70/689 şeklinde verilen Ebû Amr, 70/689 yılında Mekke'de doğmuştur.²⁰ Zehebî ise, İbn Abbas'ın (ö. 68/687) vefat ettiği yılda doğduğunu aktarmıştır.²¹ İsmi hakkında ihtilafli bilgilere yer verilerek on dokuz²² veya yirmi²³ ayrı isim zikredilmiştir. Bunlardan bir kısmı Zebbân, Yahyâ, Mahbûb, Cüneyt, 'Uyeyne, Osman, Hammad, 'Uryan²⁴ vb. şeklindedir. Bu konu hakkında Asmaî (ö. 216/831) Ebû Amr'a adını sorduğunu onun da Zebbân diye cevap verdiğini aktarmıştır.²⁵ Genel kabule göre ise adı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir.²⁶

Aslen Kazerunlu olup, hayatının çoğunu Basra'da geçirmiştir. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'den (ö. 95/714) kaçarak babasıyla birlikte Yemen tarafına gitmiş ise de Haccâc'ın ölümü üzerine tekrar Basra'ya dönmüştür. Haccâc'ın ölümünü duyduğunda ise “*bugünkü kadar sevindiğimi hatırlamıyorum*” dediği rivayet edilmiştir.²⁷ Basra kıraat imamı olan Ebû Amr 154/771 yılında Kûfe'de vefat

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/265; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/225.

²¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/225.

²² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/225.

²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/263.

²⁴ 'Uryan: Araplar, fakir olup malı bir şeyi olmayanlara bu adı verirler. Ebû Amr fakir olduğu için ona da bu ismi vermişler. bk. Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 1/452.

²⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/224.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94-96.

²⁷ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Kitâbü Me'âni'l-kırâ'ât*, thk. İyd Mustafa Derviş - Avad Hamed el-Kavzi (b.y.: Dârü'l-Me'arif, 1991), 1/85.

etmiştir.²⁸ Kaynaklar, Ebû Amr'ın Mekke'de doğduğunu, Basra'da büyüdüğünü, Kûfe'de vefat edip aynı yere defnedildiğini kaydetmektedir.²⁹

1. 1. 2. İlmî Kişiliği

Ebû Amr, Mekke, Medine, Kûfe ve Basra'da birçok hocadan eğitim almıştır. Öyle ki, kıraat imamları arasında hocaları en fazla olan kişi unvanına sahip olmuştur. İnsanlar arasında Ehl-i sünnete mensup, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Arapça'yı çok iyi bilen, doğru sözlü, güvenilir ve zühd sahibi biri olmasıyla tanınmıştır. Kıraat ilminin yanında Arap edebiyatı, şiir, Arap savaşları ve hadis ilminde de yetkin birisi idi. Bir ev dolusu kitabının olduğu ve zühd hayatına başladıktan sonra onları yaktığı rivayet edilmektedir. Hayatını anlatan kitaplarda Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) onun için sika değerlendirmesinde bulunurken, Ebû Hâtim (ö. 327/938) ise onu “*fena değil, ona itiraz yok*” ifadeleri ile değerlendirmiştir.³⁰

İlmî kişiliğinin oluşmasında etkisi olan birçok hoca vardır. Mekke'de, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), İkrime, İbn Kesîr, Muhammed b. Muhammed İbn Muhaysin, Humejd b. Kays ve İkrime b. Hâlid b. As (ö. 115/733); Medine'de, Ebû Ca'fer, Ebû'l-Aliyye Refî' b. Mihrân (ö. 90/709), Yezîd b. Rûmân (ö. 120/737) ve Şeybe b. Nisah; Basra'da, Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî (ö. 117/735) ve Hasan-ı Basrî;³¹ Kûfe'de ise Âsım b. Behdele Ebû Amr'ın hocaları arasında zikredilmektedir.³²

Kendisinden ise kıraat, hadis ve nahiv alanında birçok talebe istifade etmiştir. Kıraat ilminde, Yahyâ b. Mübârek (ö. 202/817), İshâk b. Yûsuf el-Ezrak (ö. 195/810), Harun b. Musa el-Aver (ö. 170/786), Şüca' b. Ebû Nasr (ö. [?]), Ali b. Nasr el-Cehdamî (ö. 250/864), Hamza b. Habîb, Âsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Yunus b. Habîb (ö. 182/798), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Harice

²⁸ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kırâ'âti's-seb'* (Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabi, 1984), 5.

²⁹ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Muhammed Saduk el-Cezairî (Beyrut: Dârû'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005), 51; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/225-238; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/265.

³⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/225-233; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/262-265.

³¹ Dânî, *et-Teyssîr*, 8; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 225.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/263.

b. Mus‘ab (ö. [?]), Ubeyd b. Akîl (ö. [?]); Hadis ilminde, Şebabe b. Sivâr (ö. [?]), Ebû Ubeyde et-Teymî (ö. 209/824), Asmaî ve Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795);³³ Nahiv ilminde, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyhî (ö. 180/796), Yunus b. Habîb ve Yezîdî’yi kendisinden istifade edenler arasında zikretmek mümkündür.³⁴

Ebû Amr’ın *Kitâbü’l-Kıraat*, *Kitâbü-Mersûmi’l-Mushaf*, *el-Vakfû ve’l-ibtida*, *Takyîdû’l-emsile*, *Kitâbü’l-Emsâl* ve *Kitâbü’l-İdgami’l-kebîr* isimlerinde eserleri olduğu kaynaklarda geçmektedir.³⁵

1. 1. 3. Kıraat İlmindeki Yeri

Ebû Amr kıraat imamlarının üçüncüsü olup, Basra kıraat imamı olarak bilinmektedir. Kıraat ilmini Hicaz ve Basra bölgesi âlimlerinden öğrenmiştir. Kıraat silsilesi yaklaşık yirmi ayrı tarikten oluşmaktadır. Arap dili ve kıraat ilmine olan vukufiyeti sebebiyle kıraati Basra’da kabul görmüş ve okunmuştur. İbn Mücâhid onun rivayetleri için mütevâtir ifadesini kullanmaktadır.³⁶ Kendisinden ders aldığı hocalardan Saîd b. Cübeyr, Ebû Amr’ın kıraatini beğenerek ondan bu kıraati korumasını istemiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise onun kıraatini tavsiye etmiştir.³⁷ Ebcéd³⁸ hesabına göre rumuz³⁹ işareti “ح” harfidir. Meşhur iki

³³ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 228; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/263-264.

³⁴ Ezherî, *Me‘âni’l-kırâ‘ât*, 1/85.

³⁵ Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, 10/94; Çetin, *Yedi Harf*, 241.

³⁶ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/230-235.

³⁷ Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, 10/94-96; Birişik, *Kıraat İlmi*, 123.

³⁸ Ebcéd: Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemidir. Ebcéd, alfabedeki harflerin kolaylıkla hatırlanmasını sağlamak amacıyla eski dönemlerde geliştirilmiş bir formül olup gerçekte bir anlamı bulunmayan kelimelerin ilki “ebced” (abucad, ebuced) şeklinde okunduğu için bu adla anılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, “Ebcéd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/68-70.

³⁹ Rumuz: Kıraat öğretiminde kolaylık sağlamak amacıyla kıraat imamları ve râvilerinin ebcéd hesabına göre harflerle sembolize edilmesine denir. Kıraat ilminde remzlere ilk olarak Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî (ö. 590/1194) *Hırzû’l-emânî fi’l-kıraati’s-seb‘* adlı eserinde yer vermiştir. Bu eserde yer verilen ilk yedi imam ve râvilerinin remzi şöyledir. Nâfi‘ (ا), Kâlûn (ب), Verş (ج), İbn Kesîr (د), Bezzî (ه), Kunbul (و), Ebû Amr (ح), Dûrî (ط), Sûsî (ي), İbn Âmir (ك), Hişâm (ل), İbn Zekvân (م), Âsım (ن), Ebû Bekr (ص), Hafs (ع), Hamza (ف), Halef (ض), Hallâd (ق), Kisâî (ر), Ebû’l-Hâris (س), Dûrî (ت). Detaylı bilgi için bk. Ebû’l Kâsım (Ebû Muhammed) Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzû’l-me‘ânî min hırzi’l-emânî fi’l-kırâ‘âti’s-seb‘* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts), 34. Diğer imam ve râvilerin remzleri Ebû Ca‘fer (جع) İbn Verdân (عي), Süleyman b. Cemmâz (جم), Ya‘kûb el-Hadramî (يع), Ruveys (يس), Ravh (ح), Halef b. Hişâm (خل), İshâk (سح), İdrîs (سه) şeklindedir. bk. Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü’l-‘irfân* (İstanbul: Asitane Yayınları, ts.), 5; Necati Tetik, “Kıraat Tedrisinde Rumuzat”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 425-431.

râvisi ise Dûrî ve Susî'dir. Kıraati günümüzde Sudan, Nijerya ve Orta Afrika ülkelerinde okutulmaktadır.⁴⁰

1. 1. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri

Ebû Amr'ın kıraatini diğer kıraatlerden ayıran özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. el-Enfâl ve et-Tevbe arası hariç bütün sûre aralarında besmele ile birlikte sekte⁴¹ ve vasl⁴² vecihleri yapar. el-Enfâl ile et-Tevbe arasında ise besmelesiz olarak kat⁴³, sekte ve vasl vecihlerini yapmaktadır.

2. Medd-i Munfasıl⁴⁴ kasr⁴⁵ ve tevassut⁴⁶ olarak okumaktadır.

3. Aynı kelimedede yan yana iki “hemze” gelince aralarına “elif” dâhil ederek ikinci hemzeyi teshîl ile okumaktadır.

4. Bazı harfleri birbirine idgam ederek okumaktadır.⁴⁷

5. İki ayrı kelimedede yan yana bulunan ve harekeleri aynı olan hemzelerin birincisini düşürerek okumaktadır.⁴⁸

6. “إِذْ” ve “قَدْ” harfleri ile “هَلْ” ve “müenneslik tâ” sından sonra gelen bazı harfleri idgam ederek okumaktadır.⁴⁹

⁴⁰ Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, 10/94-96; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 123.

⁴¹ Sekte: Sözlükte susmak, sözü kesmek, sönmek anlamlarına gelir. İstilahta ise sesi, nefes almaksızın âdet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmektir. bk. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/240; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 145.

⁴² Vasl: Lügatte bir şeyi bir şeye bitişirmek, bir şeyin diğer bir şeyde nihayet bulması demektir. İstilahta ise bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye, sesi ve nefesi kesmeksizin bağlamak suretiyle okumaya denir. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 177.

⁴³ Kat: Lügatte kesmek, geçmek, susturmak ve ayırmak manalarına gelir. İstilahta ise; Kârî'in maksadını tahsil için okumaktan bir an için ayrılmasıdır. Bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 101; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 172.

⁴⁴ Medd-i munfasıl: Kelime olarak “ayrı med” anlamına gelmektedir. Tecvid ilminde ise, harf-i med ile sebep-i med olan hemzenin ayrı ayrı kelimelerde yan yana gelmesiyle oluşan meddi ifade etmektedir.

⁴⁵ Kasr: Sözlükte kısa olmak anlamına gelir. İstilahta ise med harfine ziyade etmeksizin, tabî meddi hali üzere bırakmaya denir.

⁴⁶ Tevassut: Orta uzunlukta med yapmaktır. Miktarı iki veya üç eliftir. Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 78.

⁴⁷ Med harfî olan “vâv” ve “elif” dışındaki bütün harfleri birbirine idgam ederek (bazı istisnalar hariç) okumaktadır. Bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü'l-Me'arif, 1972), 117.

⁴⁸ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 118.

7. Açık “tâ” ile yazılan bazı kelimelerde vakıf yaparken “tâ” harfini “hâ” şeklinde okumaktadır.

8. Kendisinden sonra hemze-i kat⁵⁰ bulunan “izafet yâ”larını fetha ile okumaktadır.

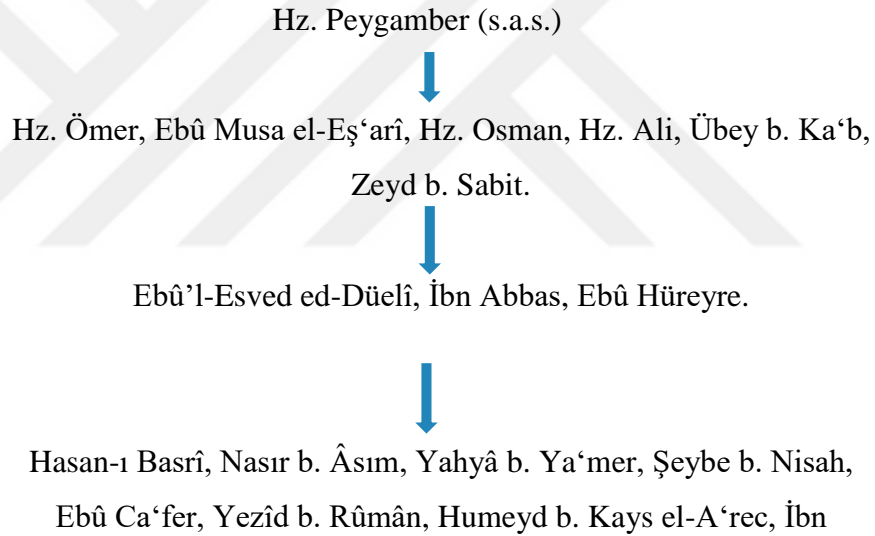
9. Vasıl halinde bazı “zâid yâ”ları isbat ederek okumaktadır.

10. “لهو, فهو” gibi kelimelerdeki “hâ” ları sakin olarak okumaktadır.

11. “فعلى” vezninde “lamel fiili”⁵¹ “ra” olmayan kelimelerdeki bütün elif-i maksûreleri⁵² taklîl⁵³ ile okumaktadır.⁵⁴

12. “Ra” harfinden sonra gelen aslı “yâ” olan kelimelerdeki elif-i maksûreleri imâle ile okumaktadır.⁵⁵

1. 1. 5. Kıraat silsilesi

⁴⁹ Usûl farklılığı kısmında bu harflere yer verileceğinden burada zikredilmemiştir.

⁵⁰ Hemze-i Kat’: Hem yazıda hem de okunuşta bulunan, kelimenin gerek vasl ve gerekse vakf halinde değişmeyen sabit kalan hemzeye denir. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 76.

⁵¹ Lamel fiil: Fiillerin aslî (kök) harflerinden olup üçüncü sırada bulunan harfe denir. bk. Râcî Esmer, *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fî ilmi’s-sarf*, thk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l-İlmiye, 1993), 348.

⁵² Elif-i Maksûre: İsim ve fiillerin sonunda sıralama olarak üçüncü harf olup “yâ” harfinden munkalib (dönüşmüş) olan ya da dört veya daha ilerde olup kendisinden önce meftuh “yâ” bulunmayan her eliftir. “نشوى-روى” örneklerinde olduğu gibi. bk. Esmer, *el-Mu‘cem*, 157.

⁵³ Taklîl: Çokluğun zıddı olan azlığı ifade etmektedir. Kıraat ıstılahında ise, “elif” harfini fetha ve imâle arası bir ses ile okumaktır. Taklîl için, beyne beyne, tevassut ve imâle-i suğra tabirleri de kullanılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

⁵⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *Müfredatü Ebî Amr b. Alâ el-Basrî*, thk. Hatim Salih Zamin (Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 2008), 63.

⁵⁵ Dânî, *Müfredat*, 57.

Muhaysın, İbn Kesîr, Ata b. Ebî Rebâh, İkrime b. Hâlid, Saîd b.
Cübeyr, Mücâhid.

Ebû Amr

1. 2. ALİ B. HAMZA EL-KISÂÎ

1. 2. 1. Hayatı

Kisâî, İran asıllı olup 120/738⁵⁶ veya 119/737 yılında⁵⁷ Kûfe'ye bağlı bir köyde⁵⁸ (veya Bağdat'a yakın bir yerde)⁵⁹ doğmuştur. Adı Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî dir. Ali b. Hamza b. Behmen b. Feyruz el-Esedî de denilmiştir.⁶⁰ Aba giymesi sebebiyle veya Baküsaya⁶¹ köyüne nispetle Kisâî diye isimlendirilmiştir.⁶² Kûfe'de birçok kişiden eğitim gören⁶³ Kisâî'nin, İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Ebân b. Ta'lib (ö. 141/758), Haccâc b. Ertâh (ö. 145/762), İsâ b. Ömer ve Hamza b. Habîb gibi birçok kurrâ ve fukahaya yetiştiği nakledilmiştir.⁶⁴

Kisâî, Muhammed b. Hasan Şeybânî (ö. 189/805) ve Hârûnürreşîd ile (ö. 193/809) birlikte Horasan'a giderken Rey'e bağlı Renbeveyh'te (Erinbûye)⁶⁵

⁵⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 293.

⁵⁷ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 133.

⁵⁸ Ezherî, *Me'âni'l-kirâ'ât*, 1/82.

⁵⁹ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 133.

⁶⁰ Ezherî, *Me'âni'l-kirâ'ât*, 1/82; Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kirâ'âti's-seb'*, thk. Abdülmecîd Katâmiş (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 138; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/474; Ebû Süleyman Sabır Hasan Muhammed, *Keşfü'z-ziya fi tarihi'l-kirâ'âti ve'l-kurrâ* (Riyad: Darû Alemü'l-Kütüb, 1995), 159.

⁶¹ Baküsaya: Bağdat ve Vasıt arasında bir yer. bk. İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 138; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), 1/327.

⁶² Ezherî, *Me'âni'l-kirâ'ât*, 82; Dâni, *et-Teyisîr*, 7; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 68; İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, 19; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, 479; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 302; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/477; Sabır Hasan, *Keşfü'z-ziya*, 162.

⁶³ Hasan b. Ali Ahvâzî, *el-Vecîz fi'l-kirâ'âti's-semâniyye*, thk. Düreyd Hassan Ahmed - Beşşar 'Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 2002), 73.

⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 79.

⁶⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 305; Tayyar Altıkulaç, "Ali b. Hamza el- Kisâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69-70.

189/805'te vefat etmiş⁶⁶ ve oraya defnedilmiştir. Bazı kaynaklarda Tus'ta vefat ettiği, vefat tarihinin 181-182-183-185-193 olduğu bilgisine de yer verilmiştir.⁶⁷ Yol arkadaşı olan Şeybânî'nin de aynı yer ve tarihte vefat etmesi üzerine Hârûnürreşîd'in, fıkıh ve nahvi Rey şehrine defnettik diye söylediği belirtilmiştir.⁶⁸

1. 2. 2. İlmî Kişiliği

Arapça, nahiv, Kur'ân-ı Kerîm, kıraat ve lügat konusunda yetkin biri olan Kisâî, düzgün bir lisana sahiptir. İlmî hayatına Kûfe'de başlamış, ileri yaşlarında bir kelimeyi yanlış kullanmasından dolayı kınanınca Muâz b. Herrâ'dan (ö. 187/802) nahiv öğrenmiştir. Sonra Basra'ya gitmiş ve Halîl b. Ahmed'den ders okumuştur. Ardından çöl ve kırsal kesimdeki kişilerden okumaya devam ederek ezberledikleri dışında on beş kutu mürekkep tüketecek kadar yazıya geçirdiği bilgi elde etmiştir. Dönemindeki şair ve âlimlerle münazaralarda bulunmuş ve onlara üstün gelmiştir.⁶⁹ İlimdeki yetkinliği halifeye kadar ulaşmış, Halifenin meclisinde sohbet arkadaşı olan Kisâî önce Hârûnürreşîd, ardından oğlu Emin'in (ö. 198/813) ve Me'mûn'un (ö. 218/833)⁷⁰ eğitimiyle ilgilenmiştir. Kûfe'de nahiv medresesi kurdu ve pek çok talebe yetiştirmiştir.⁷¹

Kendisi hakkında İmam Şafî (ö. 204/820), “*nahivde derinleşmek isteyen kişinin Kisâî'ye muhtaçtır*” derken, Ebû Bekir Enbârî (ö. 328/940), Kur'ân, nahiv ve garip kelimeleri en iyi bilen kişinin Kisâî olduğunu, öğrencilerinin ders için hocalarının etrafında yoğunluk oluşturduklarını ve Kisâî'nin tek tek onları dinleyip hatalarını gösteremeyeceği için Kur'ân-ı baştan sona okuyup her bir öğrencinin kendi hatasını düzeltmesini söylediğini aktarmıştır.⁷² Yahyâ b. Maîn ise “*Kisâî'den daha düzgün lisanlı birini görmedim*” demiştir.⁷³

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/172; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/477; Dâni, *et-Teyisr*, 7; Sabır Hasan, *Keşfü'z-zîya*, 162.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/477-478; Altıkulaç, “Ali b. Hamza el-Kisâî”, 26/69.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/477; Sabır Hasan, *Keşfü'z-zîya*, 162.

⁶⁹ Ezherî, *Me'âni'l-kurâ'ât*, 82.

⁷⁰ Ahvâzî, *el-Veciz*, 73.

⁷¹ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 139.

⁷² Ezherî, *Me'âni'l-kurâ'ât*, 1/82-83; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 139; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 296-297; Altıkulaç, “Ali b. Hamza el-Kisâî”, 26/69.

⁷³ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 139; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 296.

Eğitim hayatına önem veren Kisâî, Hamza b. Habîb, Îsâ b. Ömer el-Esedî, Muhammed b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), Ebû Bekir b. Ayyâş, Halîl b. Ahmed, Muâz b. Herrâ, Ya'kûb İbn Ca'fer (ö. [?]), Abdurrahman b. Ebî Hammad, Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd, Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî (ö. 178/794), Zâide b. Kudâme (ö. 161/777),⁷⁴ Îsâ b. Verdân, Süleyman b. Cemmâz,⁷⁵ Ebû Amr b. Alâ, Talha b. Musarrif (ö. 112-13/730-31),⁷⁶ Muhammed b. Hasan Ebî Sare (ö. 187/803), Hammâd b. Amr el-Esedî el-Kûfî (ö. [?]), İsmail b. Ca'fer b. Ebi Kesîr el-Ensârî (ö. 180/796), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), A'meş (ö. 148/765), Said b. Mes'ade (ö. 215/830), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Süleyman b. Erkam (ö. [?]), Abdurrahman b. Sikkîn (ö. [?]) Muhammed b. Sehl (ö. [?])⁷⁷ Yunus b. Habîb gibi kişilerden ders almıştır.

Talebe yetiştirmekte de mahir olan Kisâî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid, Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî, Kuteybe b. Mihrân (ö. 240/855), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrakî (ö. [?]),⁷⁸ İbrahim b. Zazân el-Horasanî (ö. [?]), 'İsam b. Eş'as (ö. [?]), Ebû Yezîd Hazzaz el-Kûfî (ö. [?]), Ahmed b. Mansur en-Nahvî (ö. [?]), Ebû Müslim Abdurrahman (ö. [?]), Humeyd b. Rebi' (ö. [?]), Muhammed b. Vasil en-Nahvî (ö. [?]), Ebû Zühel Ahmed b. Ebi Zuhel (ö. [?]), Salih b. Âsım en-Nakıt (ö. [?]), Eyyüp b. Mütevekkil (ö. [?]), Ahmed b. Cübeyr el-Antaki (ö. 258/872), Ebû Îsâ Hallad b. Hâlid (ö. 220/835), Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dan (ö. 230/845), Yahyâ b. Âdem (ö. 203/819), Hişâm b. Muâviye (ö. 209/824), Muhammed b. Süfyan el-Hazzaz (ö. [?]), Ebû Musa Harun b. Yezîd (ö. [?]), Abdullah b. Beşir b. Ahmed b. Zekvân, Halef b. Hişâm, 'Avn b. Hekim (ö. [?]), Muhammed b. Ca'fer

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/474; Tefvîk İbrahim Zamrat, *Gayetü rizâi fî kirâ'âti'l-Kisâi* (Mısır: Dâru's-Sahabe, 2004), 13.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/172.

⁷⁶ Kaynaklarda ölüm tarihi 112-13/730-31 diye geçmektedir. Bu bilgiler ışığında Kisâî doğmadan Talha vefat etmiştir. Bunun için Kisâî'nin Talha'dan eğitim almış olması mümkün değildir. bk. Yûsuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 13/437; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 5/26.

⁷⁷ Kadir Kınar, "Kûfe Nahiv Ekolünün Kurucusu el-Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (I)", *Bilimname* 8/2 (2007), 153-174.

⁷⁸ Altıkulaç, "Ali b. Hamza el-Kisâî", 26/69.

(ö. [?]), Abdullah b. el-Beclî (ö. [?]), Haşim b. Abdülaziz el-Berberî (ö. [?])⁷⁹ vb. kişilere ders vermiştir.

1. 2. 3. Kıraat İlmindeki Yeri

Kıraat imamlarının yedincisi olup, Kûfe Kıraat imamı olarak bilinmektedir. Kûfe’de birçok kişiden ders almıştır. Hocası Hamza b. Habîb’den dört kez hatim indirmiş, bazı kelimelerde hocasına muhalefet etmiştir. Kıraat alanında uzman olması hasebiyle Hamza b. Habîb’den sonra Kûfe kıraat imamı olmuştur. Kûfe’de kıraati kabul gören Kisâî, Kur’ân eğitimine önem vermiş, ders halkasında âyetleri iki kez okumuş, talebeleri de onun kıraatına göre Mushaflarına işaretleme yapmıştır.⁸⁰

Arap dili ve nahivdeki yetkinliği sebebiyle Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ali, İbn Mes’ûd ve İbn Abbas gibi kurrânın muttasıl senetlerini tercih ederek onları okumuştur.⁸¹ Hemzeleri ibdâl ile okuyan Kisâî, mihraplarda (okumalarda) hemzeleri terk etmek hocalığın alametlerindendir demektedir.⁸²

Kisâî’nin *Me’âni’l-Kur’ân*, *el-Mesadir*, *el-Hurûf*, *el-Kıraat*, *en-Nevadir*, *Muhtasar fi’n-nahv*⁸³, *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, *Mâ telhanü fihî’l-‘avâm*, *el-Bed’ü fi kısasi’l-enbiya*, *Ta’likât ‘alâ sıyâğî’t-talâk fi beyt mine’ş-şi’r*, *Kırâ’atü’l-Kisâî*⁸⁴, *Kitabü’l-heca* ve *Mektuğu’l-Kur’ân ve mevsuluhu*⁸⁵ isimli eserleri bulunmaktadır.

1. 2. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri

Bu başlık altında Kisâî’nin kıraatinin ayırt edici özelliklerine yer verilecektir.

1. et-Tevbe sûresi hariç bütün sûrelerin başında besmele okumaktadır.

⁷⁹ Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ*, 478.

⁸⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 78-79; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 69.

⁸¹ Ebû’l-Hasan İbn Galbûn, *et-Tezkire fi’l-kırâ’âti’s-semân*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: y.y.,1991), 55.

⁸² Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 69.

⁸³ Ezherî, *Me’âni’l-kurâ’ât*, 84.

⁸⁴ Altıkulaç, “Ali b. Hamza el-Kisâî”, 26/70.

⁸⁵ Zamrat, *Gayetü rizaî*, 14.

2. el-Enfâl ve et-Tevbe sûreleri arasında vasl-ı kül,⁸⁶ sekte ve vakıf vecihlerini yapmaktadır.

3. el-Enfâl ve et-Tevbe sûreleri arası hariç bütün sûre aralarında vasl-ı kül, kat‘ı-kül⁸⁷ ve kat‘ı-evvel vasl-ı sanî⁸⁸ vecihlerini okumaktadır.⁸⁹

4. “Müenneslik ta”sında vakıf yaparken öncesinde imâle yapmaktadır.⁹⁰

5. Açık “ta” ile yazılan bazı kelimelerde vakıf yaparken “ta” harfini “ha” şeklinde okumaktadır.

6. İbrâhîm, el-Ankebût ve ez-Zümer sûresinde bulunan “عبادي” kelimesindeki fethalı olan “izafet yâ”larını sakın olarak okumaktadır.⁹¹

7. Bazı kelimelerdeki “izafet ya”larını isbat ederek okumaktadır.⁹²

8. “قيل” ve “سبي” gibi kelimeleri işmâm ile okumaktadır.⁹³

9. Aslı “yâ” olup “elif” harfine kalb edilen bütün kelimeleri imâle ile okumaktadır.⁹⁴

10. “Ra” harfi fiillerde olup kendisinden sonra “elif” harfi olduğunda imâle ile okumaktadır.⁹⁵

11. “لهو، فهو” gibi kelimelerdeki “hâ” ları sakın olarak okumaktadır.

1. 2. 5. Kıraat silsilesi

Hz. Peygamber (s.a.s.)

⁸⁶ Vasl-ı Kül: Sûre evvelinde istiâzeyi besmeleye, besmeleyi de sûrenin ilk âyetine vasl etmeye denir. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 177; Fırat, *Tecvid ve Kıraat*, 229.

⁸⁷ Kat‘ı Kül: Sûre evvelinde istiâze ve besmelede vakf yapmaktır. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 102; Fırat, *Tecvid ve Kıraat*, 173.

⁸⁸ Kat‘ı Evvel Vasl-ı Sanî: Birinci sûrenin sonunda vakfedip, besmeleyi ikinci sûrenin ilk âyetine vasletmektir. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 101; Fırat, *Tecvid ve Kıraat*, 174.

⁸⁹ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 158.

⁹⁰ Bennâ, *İthâf*, 123.

⁹¹ Bennâ, *İthâf*, 148.

⁹² Bennâ, *İthâf*, 150.

⁹³ Bennâ, *İthâf*, 171.

⁹⁴ Bennâ, *İthâf*, 103.

⁹⁵ Bennâ, *İthâf*, 107.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Abbas.

Alkame b. Kays, Saîd b. Cübeyr.

Ebû Esved ed-Düelî, Minhâl b. Amr.

Humrân b. A'yen (ö. 130/748), İbn Ebî Leylâ,⁹⁶ Nehaî.

Hamza b. Habîb, İsa b. Ömer el-Esedî (ö. 156/773), İbn Ebî Leylâ, Talha b. Musarrif, Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd (ö. 203/819).

Kisâî.

1. 3. EBÛ ÖMER HAFS ED-DÛRÎ

1. 3. 1. Hayatı

Doğum yılı kesin olarak bilinmeyen Dûrî, halife Mansûr (ö. 158/775) döneminde 150/767 yıllarında Bağdat yakınlarındaki Dûr'da doğdu.⁹⁷ Adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî'dir. Künyesi Ebû Ömer, nisbesi ise Dûrî'dir.⁹⁸ Güvenilir, saygın ve dindar bir kişiliğe sahip olan Dûrî, kısıtlı olan maddî imkânlarına rağmen ilim tahsil etmek için yolculuklar yaptı. Kıraat ilmine olan merakı kıraatleri derleyip toplamasına vesile oldu.⁹⁹ Bir asra yakın ömür

⁹⁶ İbn Ebî Leylâ hem Kisâî'nin hem de Hamza b. Habîb'in hocası olması sebebiyle kıraat silsilesinde iki defa zikredilmiştir.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk.* Şuayb Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1982), 11/541.

⁹⁸ Mahmut Halîl Husarî, *Rivâyetü'd-Dûrî 'an Ebî Amr b. Alâ el-Basrî* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2004), 4.

⁹⁹ Zehebî, *A'lâmi'n-nübelâ*, 11/543; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/388.

süren Dûrî, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetti. 246/862 yılının Şevval ayında vefat etti.¹⁰⁰ Vefat tarihinin 248/864 olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁰¹

1. 3. 2. İlmî Kişiliği

Birçok hocadan eğitim gören Dûrî, yaşadığı asırda güvenilen, ilmine değer verilen, kıraatları kendisinde toplayan bir âlim idi. Kıraat ilminin yanı sıra hadis ve nahiv ilminde de yetkin birisiydi. Nahivdeki derin ilmi sayesinde kendisine nahvî nisbesi verildi.¹⁰² Yapmış olduğu ilmî yolculuklar sayesinde yedi kıraatı ve şaz kıraatleri okuma imkânı buldu.¹⁰³

İlim tahsil etmede hoca faktörünün etkisini anlatma bağlamında Nâfi‘’nin sağlığına yetiştiği, şayet on dirhem parası olsaydı ona gidip ilim tahsil etmeyi düşündüğü kaydedilmiştir.¹⁰⁴ Kendisine Kur‘ân’ın mahlûk olup olmadığı sorulduğunda Kur‘ân’ın, Allah’ın (cc) kelamı olduğu ve mahlûk olmadığını söylediği¹⁰⁵ rivayet edilmiştir. Senedinin üstünlüğü ve ilminin geniş olması sebebiyle insanlar ilim tahsil etmek için kalabalıklar halinde ona gelmişlerdir. Ömrünün uzun olması kendisinden istifade edenlerin fazla olmasına vesile olmuştur.¹⁰⁶

Dûrî hakkında Ebû Hâtim, “sadûk”¹⁰⁷ derken, Dârekutnî (ö. 385/995), zayıf ifadesini kullanmaktadır. Zehebî, Dârekutnî’in kullandığı zayıf ifadesinin hadisleri ezberlemedeki yetersizliğe işaret ettiğini bildirmektedir.¹⁰⁸ Dûrî’yi

¹⁰⁰ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/388-389; Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh es- Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaût - Tezkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2000), 13/65.

¹⁰¹ Tayyar Altıkulaç, “Dûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/5.

¹⁰² Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî, *Kırâ’âtü’n-nebî*, thk. Hikmet Beşîr Yâsin (Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1988), 11.

¹⁰³ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/388; Abdulfettah, *Tarihu’l-kurrâ*, 29; Zamrat, *Gayetü rizaî*, 16.

¹⁰⁴ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/388; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, thk. Beşşar ‘Avvad Ma‘ruf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2003), 5/1129; Altıkulaç, “Dûrî”, 10/5-6.

¹⁰⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Medîneti’s-selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma‘ruf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2001), 9/90; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/388; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 1/232.

¹⁰⁶ Zehebî, *Ma‘rifetü’l-kurrâ*, 1/387-388.

¹⁰⁷ Sadûk: Hadis ilminde râvinin genellikle güvenilir olduğunu ifade eden terimdir. bk. Ahmet Yücel, “Sadûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/431.

¹⁰⁸ Zehebî, *A‘lâmi’n-nübelâ*, 11/543.

tanıtan bazı eserlerde bütün rivayetlerinin güvenilir olduğu;¹⁰⁹ İbn Mâce'nin (ö. 273/8807) *Sünen*'inde kendisinden rivayetlere yer verdiği¹¹⁰ ve Ahmed b. Hanbel'in ise ondan hadis yazdığı¹¹¹ bilgisi yer almaktadır.

İstifade ettiği hocaları İsmail b. Ca'fer, Ya'kûb İbn Ca'fer (ö. [?]), Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Kisâî, Süleym b. İsa (ö. 188/ 804), Şuca' b. Ebî Nasr (ö. [?]), Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809), Muhammed b. Sa'dân (ö. 231/846) ve Kisâî şeklinde sayılabilir. Yâkût el-Hamevî, Dûrî'nin hocaları arasında Ebû Amr b. Alâ'yı zikretmekte¹¹² ise de Ebû Amr b. Alâ vefat ettiği yıllarda Dûrî doğduğuna göre, Ebû Amr'ı Dûrî'nin hocaları arasında zikretmek mümkün görülmemektedir.¹¹³

Kendisinden istifade eden öğrencileri arasında Ahmed b. Harb (ö. [?]), Ebû Ca'fer Ahmed b. Fereh (ö. [?]), Ahmed b. Ferec (ö. [?]), Ahmed b. Yezîd el-Hülvanî (ö. 250/864), Ahmed b. Mes'ûd es-Serrâc (ö.[?]), İshak b. İbrahim el-Askerî (ö. [?]), İsmail b. Ahmed (ö. [?]), İshak b. Hasan el-Harbî, Ca'fer b. Abdullah b. Sabbah (ö. [?]), Ca'fer b. Muhammed b. Esed (ö. [?]), Ca'fer b. Muhammed b. Abdillâh (ö. [?]), Ca'fer b. Muhammed er-Rafikî (ö. [?]), Ca'fer b. Muhammed b. Heysem (ö. [?]), Hasan b. Hüseyin Savvaf (ö. [?]), Hasan b. Ali b. Beşşar b. Allâf (ö. [?]), Hasan b. Abdilvehhab (ö. [?]), Hasan Haddâd (ö. [?]) gibi isimler yer almaktadır.¹¹⁴

Kaynaklarda, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *es-Sünen*, *Mettefekat elfâzuhi ve me'ânihî mine'l-Kur'ân*, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*,¹¹⁵ *Kıraatü'n-nebî* ve *Eczâü'l-Kur'ân* adlarında eserlerinin olduğu¹¹⁶ yer almaktadır.

¹⁰⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/388; Safedî, *el-Vâfi*, 13/65.

¹¹⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/ 388; Safedî, *el-Vâfi*, 13/65.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Medîne*, 9/90; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1/ 389; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/232.

¹¹² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1993), 1/118.

¹¹³ Altıkulaç, "Dûrî", 10/5.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/232.

¹¹⁵ Muhammed b. Ali Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1994), 1/163.

¹¹⁶ Altıkulaç, "Dûrî", 10/6.

1. 3. 3. Kıraat İlimindeki Yeri

Kıraat konusunda derin bir ilme sahip olan Dûrî, mütevâtir kıraat imamlarından Ebû Amr b. Alâ ve Ali b. Hamza el-Kisâî'nin râvisi olmanın yanında, on dört kıraat imamı içerisinde yer alan Hasan-ı Basrî kıraatinin de râvisidir.

Kisâî, kıraat ilmini döneminin önde gelen kâriflerinden İsmail b. Ca'fer, Yahyâ el-Yezîdî, Kisâî,¹¹⁷ Şuca' b. Ebi Nasr, Süleym b. İsâ gibi âlimlerden almıştır.¹¹⁸ Nâfi' ve Medine ehlinin kıraatini İsmail b. Ca'fer'den; Ebû Amr'ın kıraatini Yahyâ el-Yezîdî'den; Kisâî'nin kıraatini kendisinden; Hamza b. Habîb'in kıraatini ise Süleym b. İsâ'dan okumuştur.¹¹⁹ Döneminin en iyi Kur'ân okuyucusu ve isnad yönünden senedi en sağlam olanı olmuştur.¹²⁰

1. 3. 4. Kıraatinin Bazı Özellikleri

Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerin özellikleri aşağıdaki gibidir.

1. el-Enfâl ve et-Tevbe sûresi hariç iki sûre arasında besmele okumaktadır.
2. Zamir olan “hâ”ların bazısını sâkin olarak, bazısını ise ihtilas¹²¹ ile okumaktadır.
3. Bir kelimedede yan yana bulunan iki hemzenin arasına bir “elif” ilave ederek ikinci hemzeyi teshîlle okumaktadır.
4. İki ayrı kelimedede yan yana bulunan ve harekeleri aynı olan hemzelerin birincisini hazifle (telaffuzdan düşürerek) okumaktadır.
5. “فَعْلَى” veznindeki kelimelerin sonunda bulunan elif-i maksureleri taklîl ile okumaktadır.
6. Mushafta açık “tâ” ile yazılan kelimelerde vakıf yaparken “tâ” “ت” harfîni “hâ” şeklinde okumaktadır.

¹¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Sâid b. Besyûn Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1985), 1/351.

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîne*, 9/90; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/36-37.

¹¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/1128.

¹²⁰ Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Halîl el-Halebî, *Nihâyetü's-sül fî ruvâti's-sitteti'l-usûl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (Mekke: Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 2002), 3/420.

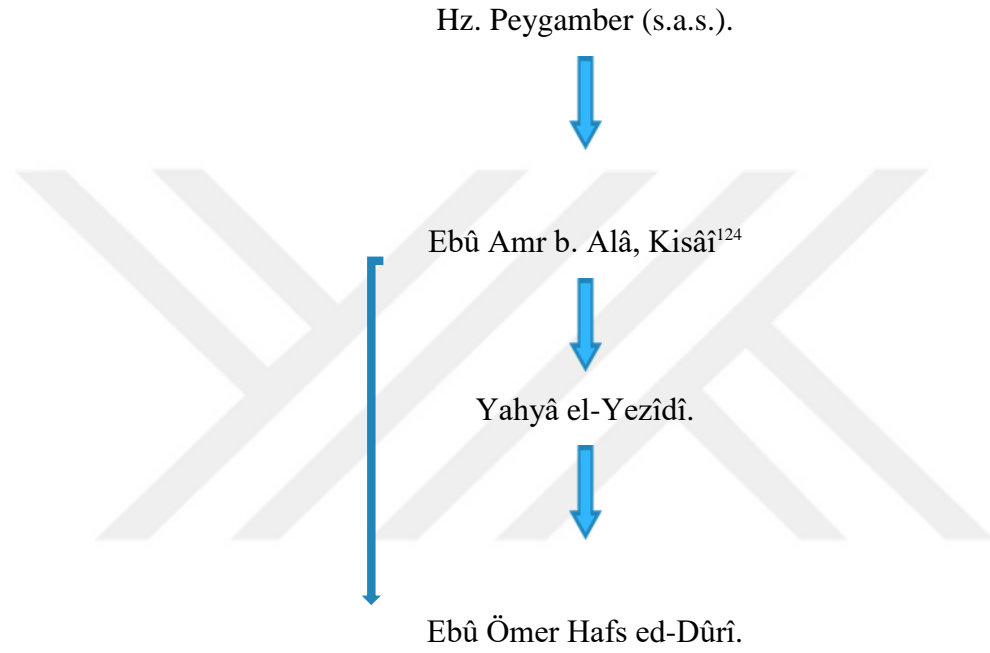
¹²¹ İhtilas: Harfîn harekesini hafif bir sesle okumak veya hareketin üçte ikisini nutkedip üçte birini terk etmeye denir. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 90; Fırat, *Tecvid ve Kıraat*, 172.

7. Kendisinden sonra hemze-i kat' bulunan "izafet yâ"larını "إِنِّي أَعْلَمُ" örneğinde olduğu gibi fethalı okumaktadır.

8. Bazı harfleri birbirine idgam ederek okumaktadır.¹²²

9. Medd-i munfasılı kasr ve tevassut olarak okurken medd-i muttasılı sadece tevassut olarak okumaktadır.¹²³

1. 3. 5. Kıraat Silsilesi

¹²² Dûrî'nin idgam ettiği harfler usûl farklılıkları kısmında genişçe ele alınacağı için burada ayrıca zikredilmemişlerdir.

¹²³ Husarî, *Rivâyetü 'd-Dûrî*, 5-8.

¹²⁴ Kisâî ve Ebû Amr'ın silsilesi yukarıda verildiği için Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî'nin silsilesi Kisâî ve Ebû Amr da sonlandırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÛRÎ'NİN KIRAATLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatler değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken, ittifak ve ihtilaf edilen okuyuşlar tespit edilerek usûl ve ferş yönünden iki ana başlık altında ele alınacaktır.

2. 1. USÛL YÖNÜNDEN KIRAAT FARKLILIKLARI

Usûl, asl kelimesinin çoğuludur. Asl kelimesi sözlükte alt, taban, temel, kök, üzerinde bir şeyin bina edildiği ve yükseldiği yer anlamına gelmektedir.¹²⁵

Kıraat ilminde ise imâle, “hemze” ve med gibi bir birine benzeyen cüziyatın altında toplandığı külli kaidelere denmektedir.¹²⁶

Usûl farklılıkları, fonetik¹²⁷ veya telaffuz¹²⁸ farklılığı olarak da isimlendirilmiştir. Usûl yönünden kıraat farklılıkları, manaya etkisi olmayan farklılıklardır. Her geçtiği yerde aynı usûlle okudukları için bu şekilde isimlendirilmiştir.¹²⁹ Telaffuz farklılıkları ise okuyuşta bir ses zenginliği ve çeşni olarak¹³⁰ harf ve harekeler arası ses uyumunu sağlamıştır.¹³¹

Usûl ile ilgili okuyuşların keyfiyetini bir fem-i muhsinden¹³² öğrenmek gerekmektedir.

¹²⁵ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1961), 19; Ebû'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el- Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-arab* (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 89.

¹²⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/358; Ayrıca bk. Yaşar Akaslan, “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2017), 217-251.

¹²⁷ Akaslan, “Kırâat İlmi Sistematiği”, 218.

¹²⁸ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 149.

¹²⁹ Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 57.

¹³⁰ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 74.

¹³¹ Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetik Yönünden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 353.

¹³² Fem-i Muhsin: Kur'ân tilâvetini kurallarına uygun olarak en güzel tarzda icrâ eden üstad demektir. bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 58.

Usûl yönünden kıraat farklılıkları Ebû Amr, Kisâî ve Dûrî'nin kıraatleri çerçevesinde dokuz ayrı başlık altında ele alınıp incelenecektir.

2. 1. 1. Teshîl

Teshîl, sözlükte kolaylaştırmak hoşgörü ve müsamaha gibi anlamlara gelmektedir.¹³³ Kıraat ıstılahında ise, hemzeye dâhil olan değişikliğe denir.¹³⁴ Bu değişiklik dört kısımdır:

a) Beyne beyne, med harfi ile “hemze” arasında bir harf şeklinde okumaktır.

b) Bedel, hemzeye karşılık med harflerinden olan “elif”, “vâv” ve “yâ” harflerinden birini getirmektir.

c) Hazf, “Elif” harfini kelimeden tamamen kaldırmaktır.

d) Tahfif, teshîl ile aynı anlama gelmektedir.¹³⁵

2. 1. 1. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Dûrî'nin teshîl başlığında ittifak ettiği okuyuş tespit edilememiştir.

2. 1. 1. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Teshîl konusunda Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet ettiği okuyuş usûllerindeki ihtilaf noktalarını şöyle sınıflandırmak mümkündür:

2. 1. 1. 2. 1. Bir Kelimede Yan Yana Bulunan İki Hemzenin Okunuşu

Dûrî, hocalarından almış olduğu kıraatleri icra ederken bir kelimede yan yana gelen iki hemzenin okunuşunda ihtilaf etmiştir. İhtilaf edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

a) Kur'ân-ı Kerîm'de on sekiz yerde geçen “ءَأَنْذَرْتَهُمْ”،¹³⁶ “ءَأَنْتُمْ”،¹³⁷ “ءَأَسْلَمْتُمْ”،¹³⁸ “ءَأَقْرَرْتُمْ”،¹³⁹ “ءَأَنْتَ”،¹⁴⁰ “ءَأَرْيَابُ”،¹⁴¹ “ءَأَسْجُدُ”،¹⁴² “ءَأَشْكُرُ”،¹⁴³ “ءَأَتَّخِذُ”،¹⁴⁴

¹³³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 2135.

¹³⁴ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* (Beyrut: Risale Yayınları, 2001), 70.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 70.

¹³⁶ el-Bakara 2/6; Yâsîn 36/10.

¹³⁷ el-Bakara 2/140; el-Furkân 25/17; el-Vâkıa 56/59, 64, 69, 72.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/20.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/81.

¹⁴⁰ el-Mâide 5/116; el-Enbiyâ 21/62.

¹⁴¹ Yûsuf 12/39.

¹⁴² el-İsrâ 17/61.

“ءَأَشْفَقْتُمْ”¹⁴⁵ kelimelerinde Ebû Amr’ın Dûrî’si iki “hemze” arasına bir “elif” dâhil ederek ikinci hemzeyi teshîl ile okurken, Kisâî’nin Dûrî’si iki hemzeyle ve teshîl yapmaksızın okumaktadır.¹⁴⁶

b) “ءَأَلْهَتْنَا”¹⁴⁷ kelimesinde olduğu gibi istifham hemzesinden sonra gelen hemzede harf-i med olduğu zaman Ebû Amr’ın Dûrî’si ikinci hemzeyi teshîl ile okurken; Kisâî’nin Dûrî’si ise teshîlsiz okumaktadır.¹⁴⁸

c) Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde bulunan “ءَأَمَّتُمْ” kelimesinde¹⁴⁹ Ebû Amr’ın Dûrî’si ikinci hemzeyi teshîlle okuyarak, üçüncü hemzeyi¹⁵⁰ elife kalb ederken; Kisâî’nin Dûrî’si ise ilk iki hemzeyi tahkîk ile okuyarak üçüncü hemzeyi ibdâl ile okumaktadır.¹⁵¹

d) “ءَأَنْزَلْنَاكُمْ”¹⁵² “ءَأَنْزَلْنَاكُمْ”¹⁵³ örneklerinde olduğu gibi istifham hemzesinden sonra gelen “hemze” meftûh veya meksûr olursa,¹⁵⁴ Ebû Amr’ın Dûrî’si iki “hemze” arasına bir “elif” dâhil ederek ikinci hemzeyi teshîlle; Kisâî’nin Dûrî’si iki hemzeyle ve teshîl yapmaksızın okumaktadır.¹⁵⁵

e) “ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ”¹⁵⁶ örneğinde olduğu gibi istifham hemzesinden sonra gelen “hemze” mazmûm olursa,¹⁵⁷ Ebû Amr’ın Dûrî’si iki “hemze” arasına bir “elif” dâhil ederek ikinci hemzeyi sakin “vâv” ve “hemze” arası bir sesle¹⁵⁸ teshîl

¹⁴³ en-Neml 27/40.

¹⁴⁴ Yâsîn 36/23.

¹⁴⁵ el-Mücâdile 58/13.

¹⁴⁶ Bennâ, *Îthâf*, 64.

¹⁴⁷ ez-Zuhruf 43/58.

¹⁴⁸ Bennâ, *Îthâf*, 65.

¹⁴⁹ el-A‘râf 7/12; Tâhâ 21/71; eş-Şuarâ 26/49.

¹⁵⁰ Bu kelime iftiâl babından olup aslı iki hemzelidir. İlâl kuralı gereği buraya tek “hemze” yazılmış olup burada anlatılan üçüncü “hemze” aslına binaendir.

¹⁵¹ Bennâ, *Îthâf*, 67.

¹⁵² el-Bakara 2/140.

¹⁵³ el-En‘âm 6/19; en-Neml 27/55; el-Ankebût 29/29; Fussilet 41/9.

¹⁵⁴ Diğer örnekler için bk. “ءَأَيْنَ لَنَا” eş-Şuarâ 26/41; “ءَأَلِهَ” en-Neml 27/60, 61, 62, 63, 64; “ءَأَيْنَا لَتَارَكُوا” es-Sâffât 37/36; “ءَأَيْنَكَ لَمِنَ” es-Sâffât 37/52, “ءَأَيْنَفَا” es-Sâffât 37/86.

¹⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 134; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, 208-210; Bennâ, *Îthâf*, 65-70.

¹⁵⁶ Sâd 38/8.

¹⁵⁷ Diğer bazı örnekler için bk. “ءَأَيْنَ أَوْ بَيْنَكُمْ” Âl-i İmrân 3/15; “ءَأَلْفِي الذِّكْرَ” el-Kamer 54/25.

¹⁵⁸ Uygulaması için fem-i muhsin’den işitmek gerekmektedir.

ederek okurken, Kisâî'nin Dûrî'si iki hemzeyle ve teshîl yapmaksızın okumaktadır.¹⁵⁹

2. 1. 1. 2. 2. İki Ayrı Kelimede Yan Yana Gelen Hemzelerin Okunuşu

İki ayrı kelimede yan yana gelen hemzelerin okunuşunda Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi olan Dûrî'nin okuyuş usûlleri farklıdır.

a) “السُّفَهَاءُ أَمْوَالِكُمْ”¹⁶⁰ ve “هَآؤُلَآءِ إِنِّ”¹⁶¹ örneklerinde olduğu gibi¹⁶² yan yana gelen iki hemzenin hareketleri aynı ise Ebû Amr'ın Dûrî'si tek hemzeli ve tahkîk olarak¹⁶³ okurken; Kisâî'nin Dûrî'si iki hemzeli olarak hazf ve teshîl yapmaksızın okumaktadır.¹⁶⁴

b) “سَوَاءٌ أَعْمَالِهِمْ”¹⁶⁵ kelimesi gibi iki “hemze” yan yana gelip birinci “hemze” mazmûm, ikinci “hemze” meftûh olduğunda Ebû Amr'ın Dûrî'si birinci hemzeyi tahkîk, ikinci hemzeyi ise “vâv” harfiyle, Kisâî'nin Dûrî'si iki hemzeyi de tahkîk ile okumaktadır.¹⁶⁶

c) “شُهَدَاءَ إِذْ”¹⁶⁷ örneğinde olduğu gibi iki “hemze” yan yana gelip birincisi meftûh ikincisi meksûr olursa Ebû Amr'ın Dûrî'si birinci hemzeyi tahkîk ikinci hemzeyi ise “hemze” ile “yâ” arası bir sesle (teshîl şeklinde) okurken; Kisâî'nin Dûrî'si iki hemzeyi de tahkîk olarak okumaktadır.¹⁶⁸

d) Kur'ân-ı Kerîm'de tek örneği olan “جَاءَ أُمَّةٌ”¹⁶⁹ kelimesinde iki “hemze” yan yana gelip birinci “hemze” meftûh ikincisi mazmûm olduğunda Ebû Amr'ın Dûrî'si birinci hemzeyi tahkîk, ikinci hemzeyi “hemze” ile “vâv” arası bir sesle (teshille), Kisâî'nin Dûrî'si iki hemzeyi de tahkîk ile okumaktadır.¹⁷⁰

¹⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 134; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 214; Bennâ, *İthâf*, 486.

¹⁶⁰ en-Nisâ 4/5.

¹⁶¹ el-Bakara 2/31.

¹⁶² Diğer örnekler için bk. “أَوْ جَاءَ أَحَدٌ” en-Nisâ 4/43; “تِلْقَاءَ أَصْحَابِ” el-A'râf 7/47; “جَاءَ أَمْرُنَا” Hûd 11/40; “جَاءَ أَشْرَاطُهَا” Muhammed 47/18; “جَاءَ أَجْلُهَا” el-Münâfikun 63/11; “إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ” Abese 80/22.

¹⁶³ Ebû Amr'ın Dûrî'si burada birinci hemzeyi hazf eder.

¹⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 136; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 221; Bennâ, *İthâf*, 82-84.

¹⁶⁵ et-Tevbe 9/37.

¹⁶⁶ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 221; Bennâ, *İthâf*, 74.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/133.

¹⁶⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 138; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 227; Bennâ, *İthâf*, 74.

¹⁶⁹ el-Mü'minûn 23/44.

¹⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 138; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 228; Bennâ, *İthâf*, 74.

e) “الشُّهَدَاءُ إِلَىٰ”¹⁷¹ örneğinde olduğu gibi iki “hemze” yan yana gelip birinci “hemze” meksûr ikincisi meftûh olursa Ebû Amr’ın Dûrî’si birinci hemzeyi tahkîk ikinci hemzeyi fethalı “yâ” olarak, Kisâî’nin Dûrî’si iki hemzeyi de tahkîk olarak okumaktadır.¹⁷²

f) “يَشَاءُ إِلَىٰ”¹⁷³ kelimesi gibi iki “hemze” yan yana gelip birinci “hemze” mazmûm ikincisi meksûr olduğu zaman Ebû Amr’ın Dûrî’si birinci hemzeyi tahkîk ikinci hemzeyi hulf¹⁷⁴ ile (tahkîk, teshîl) okurken; Kisâî’nin Dûrî’si iki hemzeyi de tahkîk olarak okumaktadır.¹⁷⁵

2. 1. 1. 2. 3. Hemzenin Hafz Edildiği Durumlar

Kıraat imamları bazı harflerin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Bu harflerden biri de hemzedir. Kıraat imamlarından bir kısmı hemzeyi isbat ederek okurken, bir kısmı ise hemzeyi hafz ederek okumuştur. Bu başlık altında Dûrî’nin, Ebû Amr ve Kisâî’den rivayet ettiği okuyuşlarda hemzenin hafz edildiği noktalara yer verilecektir.

a) el-Kehf sûresi doksan sekizinci âyeti kerimede bulunan “دَكَاءٌ” kelimesinin sonundaki hemzeyi Ebû Amr’ın Dûrî’si hafz ederek “دَكَاٌ” şeklinde okurken, Kisâî’nin Dûrî’si hemzeli olarak okumuştur.¹⁷⁶

b) Kisâî’nin Dûrî’si “فَسَلُّوا” kelimesini Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği her yerde hemzeyi hafz ederek hemzenin harekesini “sîn” harfine aktarıp “فَسَلُّوا” şeklinde okurken; Ebû Amr’ın Dûrî’si ise hemzeli olarak okumaktadır.¹⁷⁷

c) “رَأَيْتُمْ”¹⁷⁸, “رَأَيْتُمْ”¹⁷⁹ ve “رَأَيْتَ”¹⁸⁰ kelimelerini Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği her yerde Kisâî’nin Dûrî’si, “ra” harfinden sonraki hemzeyi hafz ederek, Ebû Amr’ın Dûrî’si ise isbat ile okumaktadır.¹⁸¹

¹⁷¹ el-Bakara 2/282.

¹⁷² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 138; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 227; Bennâ, *İthâf*, 74.

¹⁷³ el-Bakara 2/142.

¹⁷⁴ Hulf: Lügatte geçmişte olanı yalanlamak, aksini söylemek, ahdi bozmak manasındadır. Kıraat istilâhında ise, imam veya râvinin kendi kıraat veya rivayetinin dışında diğer râvilere muvafakat ettiği ikinci vecihtir. bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 79.

¹⁷⁵ Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 227; Bennâ, *İthâf*, 74-75.

¹⁷⁶ Bennâ, *İthâf*, 373.

¹⁷⁷ Bennâ, *İthâf*, 351.

¹⁷⁸ el-Kasas 28/71.

d) Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûrelerde yer alan “عَائِدًا”¹⁸² ve “عَائِدًا”¹⁸³ kelimelerini Kisâî'nin Dûrî'si, ilk hemzeyi hafz ederek tek hemzeli, Ebû Amr'ın Dûrî'si ise iki hemzeli ve ikinci hemzeyi teshîlli okumaktadır.¹⁸⁴

2. 1. 2. İdgam

İdgam, sözlükte bir harfi diğer bir harfe katmak, atın ağzına gem vurmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁵ Bir harfi diğer bir harfe katıp, tek bir kelime gibi okumaktır. Kıraat ıstılahında ise birbirinin aynı, birbirine yakın¹⁸⁶ ve aynı cinsten olan iki harfi birbirine katıp şeddeli tek harf gibi okumaya denilmektedir.¹⁸⁷ İdgam, sağır ve kebir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

İdgam-ı Sağır: İki harften birincisinin sakin, ikincisinin harekeli olduğu idgamdır.¹⁸⁸

İdgam-ı Kebir: İster aynı harf ister aynı cins harf ya da birbirine yakınlığı olan iki harften birincinin harekeli olduğu idgamdır. Bu idgama kebir idgam denilmesinin sebebi, Kur'ân'da çokça geçmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'ân'da hareke, sükûndan fazla geçmektedir.¹⁸⁹

İdgam konusunda Ebû Amr'ın ve Kisâî'nin Dûrî'sinin ittifak ve ihtilaf ettikleri noktalar şu şekildedir:

2. 1. 2. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Kıraat ilminde önemli bir yer tutan idgam, uygulandığı harfler bakımından farklılık arz etmektedir. Farklı harflerin idgam edilmesi okuyuş zenginliği olarak

¹⁷⁹ el-En'âm 6/40.

¹⁸⁰ el-Alak 96/9,11,13.

¹⁸¹ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 110.

¹⁸² er-Ra'd 13/5; el-İsrâ 17/49; es-Sâffât 37/16, 52; el-Vâkıa 56/47.

¹⁸³ en-Nâziât 79/11.

¹⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 357.

¹⁸⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/32; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 1391.

¹⁸⁶ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *et-Tebşira fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Muhammed Gavs Nedvî (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1972), 350-351.

¹⁸⁷ Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 85.

¹⁸⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/296.

¹⁸⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/292.

karşımıza çıkmaktadır. Kıraat imamları bazı harflerin idgamında ittifak ederken; bazısında ise ihtilaf etmişlerdir.

Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den yaptığı rivayetlerin idgamında ittifak ettiği harflere ve bazı örneklere yer verilecektir.

a) “اِذْ”den sonra “ص, س, ت, ز, د” harfleri geldiğinde ittifakla idgam yapmışlardır.¹⁹⁰

Örnek:

”اِذْ صَرَفْنَا“,¹⁹⁴ ”اِذْ سَمِعْتُمُوهُ“,¹⁹³ ”اِذْ زَيْنَ“,¹⁹² ”اِذْ دَخَلُوا“,¹⁹¹ ”اِذْ تَبَرَّأَ“.

b) “قَدْ”den sonra “ظ, ص, ض, ش, س, ز, ذ, ج” harfleri de ittifakla idgam yaptıkları yerlerdendir.¹⁹⁶

Örnek:

”وَلَقَدْ صَرَفْنَا“,²⁰⁰ ”قَدْ سَأَلَهَا“,¹⁹⁹ ”وَلَقَدْ زَيْنًا“,¹⁹⁸ ”وَلَقَدْ ذَرَأْنَا“,¹⁹⁷ ”لَقَدْ جَاءَكُمْ“,²⁰¹ ”قَدْ شَغَفَهَا“,²⁰³ ”لَقَدْ ظَلَمَكَ“,²⁰² ”قَدْ ضَلُّوا“.

c) “تَاءُ التَّائِيثِ”den sonra “ظ, ص, ض, ش, س, ز, ذ, ج” harfleri geldiğinde ittifakla idgam etmiştir.²⁰⁵

Örnek:

”كَانَتْ سَرَابًا“,²⁰⁸ ”خَبَتْ زِدْنَاهُمْ“,²⁰⁷ ”وَجِبَتْ جُنُوبَهَا“,²⁰⁶ ”كَذَّبَتْ ثَمُودُ“,²⁰⁹

¹⁹⁰ Bennâ, *Îthâf*, 40.

¹⁹¹ el-Bakara 2/166.

¹⁹² ez-Zâriyât 51/25.

¹⁹³ el-Enfâl 8/48.

¹⁹⁴ en-Nûr 24/48.

¹⁹⁵ el-Ahkâf 46/29.

¹⁹⁶ Bennâ, *Îthâf*, 40.

¹⁹⁷ et-Tevbe 9 /128.

¹⁹⁸ el-A‘râf /179.

¹⁹⁹ el-Mülk 67/05.

²⁰⁰ el-Mâide 5/102.

²⁰¹ Yûsuf /30.

²⁰² el-Kehf 18/54.

²⁰³ el-Mâide 5/77.

²⁰⁴ Sâd 38/24.

²⁰⁵ Bennâ, *Îthâf*, 41.

²⁰⁶ el-Hâkka 69/04.

211”حَمَلَتْ ظُهُورُهَا“، 210”لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ“.

d) “هَلْ”den sonra “ت” harfinin geldiği el-Mülk sûresi üçüncü âyeti kerime ve el-Hâkka sûresi sekizinci âyeti kerimede idgam konusunda ittifak ettikleri görülmektedir.²¹²

Örnek:

214”فَهَلْ تَرَى“، 213”هَلْ تَرَى“.

e) Mahreçleri birbirine yakın olan harflerde idgam etmişlerdir. Bu idgam çeşidi altı başlık altında ele alınacaktır.

1. “ب” harfinden sonra “ف” ve “م” geldiğinde ittifakla idgam yapmışlardır.²¹⁵

Örnek:

219”ارْكَبْ مَعَنَا“، 218”أَذْهَبْ فَمَنْ“، 217”تَعْجَبْ فَعَجَبْ“، 216”يَغْلِبْ فَسَوْفَ“.

2. “ث” harfinden sonra “د” harfinden geldiği gibi “ث” harfinden sonra “د” harfinin geldiği kelimeler ittifakla idgam yaptığı yerlerdendir.²²¹

3. Kur’ân-ı Kerîm’de tek örneği bulunan “ث” harfinden sonra “ذ” harfinin geldiği “يَلْهَثُ ذَٰلِكَ”²²² kelimesinde idgam konusunda ittifak etmişlerdir.²²³

4. “ذ” harfinden sonra “ت” geldiğinde ittifakla idgam yapmışlardır.²²⁴

²⁰⁷ el-Hac 22/36.

²⁰⁸ el-İsrâ 17/97.

²⁰⁹ en-Nebe’ 78/20.

²¹⁰ el-Hac 22/40.

²¹¹ el-En’âm 6/146.

²¹² Bennâ, *İthâf*, 41-42.

²¹³ el-Mülk 67/3.

²¹⁴ el-Hâkka 69/8.

²¹⁵ Bennâ, *İthâf*, 42.

²¹⁶ en-Nisâ 4/74.

²¹⁷ er-Ra’d 13/5.

²¹⁸ el-İsrâ 17/63.

²¹⁹ Hûd 11/42.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/145.

²²¹ Bennâ, *İthâf*, 43.

²²² el-A’râf 7/176.

²²³ Bennâ, *İthâf*, 43.

²²⁴ Bennâ, *İthâf*, 44.

”هَلْ نَحْنُ“²⁴⁶, ”بَلْ ظَنَنْتُمْ“²⁴⁵, ”بَلْ طَبَعَ“²⁴⁴, ”بَلْ ضَلُّوا“²⁴³, ”بَلْ سَوَّاتُ“²⁴².

c) el-Kalem sûresi birinci âyette bulunan “نَ وَلَقَلَمٌ”²⁴⁷ kelimesini Kisâî'nin Dûrî'si idgamlı, Ebû Amr'ın Dûrî'si ise idgamsız okumaktadır.²⁴⁸

d) Sakin “ر” harfinden sonra “ل” harfi geldiği zaman Ebû Amr'ın Dûrî'si idgam yaparak, Kisâî'nin Dûrî'si idgam yapmaksızın okumaktadır.²⁴⁹

Örnek:

”فَاعْفِرْ لَنَا“²⁵², ”وَصَبِرْ لِحُكْمِ“²⁵¹, ”يَغْفِرْ لَكُمْ“²⁵⁰.

2. 1. 3. İmâle

İmâle, sözlükte bir yerden bir yere meyletmek, bozmak, değiştirmek ve eğmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁵³ Kıraat ilminde fethin²⁵⁴ zıddı olup²⁵⁵ fethayı kesraya, elifi yâ'ya meylederek okumaktır.²⁵⁶

İmâle, Necid, Temîm, Esed ve Kays kabilelerinin lügatının bir özelliği iken, feth ise Hicaz lügatının özelliğidir.²⁵⁷ İmâle lisanda kolaylık sağlamak amacıyla yapılmaktadır. İmâle yapılırken dil ağız içinde alt tarafta yer almaktadır.

²⁴¹ el-Enbiyâ 21/18.

²⁴² Yûsuf 12/18.

²⁴³ el-Ahkâf 46/28.

²⁴⁴ en-Nisâ 4/155.

²⁴⁵ el-Feth 48/12.

²⁴⁶ eş-Şuarâ 26/203.

²⁴⁷ el-Kalem 68/1.

²⁴⁸ Bennâ, *İthâf*, 45.

²⁴⁹ Bennâ, *İthâf*, 43.

²⁵⁰ Nûh 71/4.

²⁵¹ et-Tûr 52/48.

²⁵² Âl-i İmrân 3/16.

²⁵³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 4309.

²⁵⁴ Feth: Fethalı bir harfi telaffuz ederken ağzı bir yere meylettirmeden açmaktır. bk. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr fi kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*, thk. Ahmed Muhammed Muflih (Ürdün: Dâru'l-Furkan, 2000), 250.

²⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 72.

²⁵⁶ Esmer, *el-Mu'cem*, 159; Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/177.

²⁵⁷ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî, *el-Feth ve'l-imâle*, thk. Ebû Sa'id Ömer b. Garame el-'Amrevi (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2010), 12; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 250.

Dilin alt tarafta yer alması üst tarafta yer almasından daha kolay olması sebebiyle imâle uygulaması tercih edilmektedir.²⁵⁸

İmâle, kübrâ ve suğra olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

a) İmâle-i Kübrâ: Fethanın kesraya, med harflerinden elif'in "yâ" harfine tamamen meylettirilmesi, iyice yaklaştırılmasıdır.

b) İmâle-i Suğrâ: Harekenin imâlesiz haliyle imâle-i kübrâ arası bir sesle telaffuz edilmesidir.²⁵⁹

İmâle konusunda Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet ettiği okuyuş usûllerini şöyle sınıflandırmak mümkündür.

2. 1. 3. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Kıraat imamları Kur'ân'da birçok kelimedede imâle yapmışlardır. İmâle yaptıkları kelimelerde bazen ittifak, bazen ihtilaf etmişlerdir. Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi olan Dûrî'nin imâle konusunda her iki hocasından aldığı rivayetlerde ittifak ettiği yerler aşağıdaki gibidir:

a) "أَبْصَارِهِمْ"²⁶⁰ ve "الْأَنْارِ"²⁶¹ örneklerinde olduğu gibi kendisinden sonra mecur "ر" harfi bulunan her elifi imâle ederler.²⁶²

b) "نَصَارَى"²⁶³, "بُشْرَى"²⁶⁴, "ذِكْرَى"²⁶⁵, "تَرَى"²⁶⁶ kelimeleri ve benzer kelimelerde (ister fiil ister isim olsun) "ر" harfinden sonra gelen "ي" harfinden dönüşmüş olan her elif'i imâle ile okurlar.²⁶⁷

²⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el- Hüseyin b. Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Muhammed Gıyâs el-Canbâz (Riyad: Dâru'ş-Şevaf, 1990), 160.

²⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 72.

²⁶⁰ el-Bakara 2/7.

²⁶¹ en-Nisâ 4/191.

²⁶² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 143; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 160; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 321; Bennâ, *İthâf*, 113.

²⁶³ el-Bakara 2/113, 120.

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/162; el-Enfâl 8/10.

²⁶⁵ el-En'am 6/69, 90; Hüd 11/114.

²⁶⁶ el-Mâide 5/80, 83; el-En'am 6/67,93; el-Enfâl 8/50.

²⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 144; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 314; Bennâ, *İthâf*, 108.

c) “الْكَافِرِينَ”²⁶⁸, “كَافِرِينَ”²⁶⁹ kelimelerini ister ma‘rife²⁷⁰ ister nekre²⁷¹ olsun, nasb ve cer halinde (“ر” harfinden sonra “ي” geldiği yerde) imâle yapmaktadırlar.²⁷²

d) “تَوْرِيَةً”²⁷³ kelimesinde “ر” harfini imâle ederek okurlar.²⁷⁴

e) Bazı sûrelerin başında yer alan ve Hurûf-ı Mukattaa²⁷⁵ diye isimlendirilen harflerden, “ر”,²⁷⁶ “ح”²⁷⁷ ve “ه”²⁷⁸ harflerini imâle ederek okurlar.

2. 1. 3. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Kıraat imamları imâle yaparken bazı kelimelerde ihtilaf etmişlerdir. Birisinin imâle yaptığı kelimeyi diğeri ya tahkîk ya da taklîl olarak okumuştur. İki ayrı kıraat imamından ders alan Dûrî, bu farklılıkları kendisinde toplayarak imâle konusundaki ihtilaflara güzel bir örnek teşkil etmiştir. İmâle konusunda Ebû Amr’ın ve Kisâî’nin râvisi olan Dûrî aşağıdaki maddelerde ihtilaf etmiştir:

a) İster fiillerde ister isimlerde olsun, aslı “yâ” olan bütün elifleri Kisâî’nin Dûrî’si imâle ile okumaktadır. Ebû Amr’ın Dûrî’si “فَعَلَى”, “فِعَلَى”, “فُعَلَى”²⁷⁹ vezninde olan müennes isimleri taklîl ile okumaktadır.²⁸⁰

b) “النَّاسِ”²⁸¹ kelimesi sonu kesralı olduğunda Ebû Amr’ın Dûrî’si imâle, Kisâî’nin Dûrî’si tahkîk ile okumaktadır.²⁸²

²⁶⁸ el-Bakara 2/34, 89; Âl-i İmrân 3/28, 141.

²⁶⁹ en-Neml 27/43.

²⁷⁰ Ma‘rife: Muayyen (belirli) bir nesneyi gösteren isimdir. bk. M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv-Edatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 187.

²⁷¹ Nekre: Belirsiz bir nesneyi gösteren, başına harf-ı tarif almayan isimdir. bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 187.

²⁷² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 146; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 169; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, 329; Bennâ, *İthâf*, 118.

²⁷³ Âl-i İmrân 3/3, 50; el-Mâide 5/43.

²⁷⁴ Bennâ, *İthâf*, 118.

²⁷⁵ Hurûf-ı Mukattaa: Kur‘ân‘da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adıdır. bk. M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

²⁷⁶ Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhîm 14/1; el-Hicr 15/1.

²⁷⁷ el-Mü‘min 40/1; Fussilet 41/1; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

²⁷⁸ Meryem 19/1; Tâhâ 20/1.

²⁷⁹ Bu veznin örneği “مُوسَى” ve “دُنْيَا” kelimeleridir.

²⁸⁰ Bennâ, *İthâf*, 111-112.

c) “أَحْيَاكُمْ”²⁸³ ve “خَطَايَاكُمْ”²⁸⁴ kelimelerinde Kisâî'nin Dûrî'si imâle ile, Ebû Amr'ın Dûrî'si tahkîk ile okumaktadır.²⁸⁵

d) Soru için kullanılan “أَنْتَى”²⁸⁶ kelimesini Kisâî'nin Dûrî'si imâle, Ebû Amr'ın Dûrî'si taklîl olarak okumaktadır.²⁸⁷

e) Aslı “yâ” olan bütün elifleri Kisâî'nin Dûrî'si imâle ile, Ebû Amr'ın Dûrî'si sadece âyet sonlarında bulunan elifleri taklîl ile okumaktadır.²⁸⁸

f) Hurûf-ı mukattaalarda bulunan “yâ”²⁸⁹ ve “ta” (ط) harflerini Kisâî'nin Dûrî'si imâle ile okurken; Ebû Amr'ın Dûrî'si tahkîk olarak okumaktadır.²⁹⁰

g) “س,م,ش,د,ذ,و,ل,ن,ب,ي,ز,ت,ث,ج,ف” harflerinden sonra gelen “Ha-i Te'nis”²⁹¹ leri Kisâî'nin Dûrî'si imâle ile, Ebû Amr'ın Dûrî'si tahkîk olarak okumaktadır.²⁹²

Örnek:

“رَحْمَةً”²⁹³, “نِعْمَةً”²⁹⁴

2. 1. 4. İbdâl

Sözlükte bir şeyi başka bir şeyin yerine koyma, dönüştürme anlamına gelen ibdâl²⁹⁵ kıraat ilminde ise sâkin hemzeyi önceki harfin harekesi cinsinden bir harf-i medde dönüştürmektir.²⁹⁶ Bazı harfleri bazı harflerin yerine koymaya da

²⁸¹ el-Bakara 2/8, 96, 142, 143, 165, 188, 207, 213, 243, 264; Âl-i İmrân 3/9, 21, 68, 97, 112, 140; en-Nisâ 4/38, 58, 105, 108, 114, 161; el-Mâide 5/49, 67, 82; el-En'âm 6/122.

²⁸² Bennâ, *İthâf*, 118.

²⁸³ el-Bakara 2/28.

²⁸⁴ el-Bakara 2/58; el-Ankebût 29/12.

²⁸⁵ Bennâ, *İthâf*, 105-106.

²⁸⁶ el-Bakara 2/223, 247; Âl-i İmrân 3/37.

²⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 314; Bennâ, *İthâf*, 108.

²⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 143-144; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 165-166; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 314; Bennâ, *İthâf*, 108.

²⁸⁹ Meryem 19/1; Yâsîn 36/1.

²⁹⁰ Bennâ, *İthâf*, 120-121.

²⁹¹ “Ha-i Te'nis”: Resmî hatta isimlerin sonunda “ta” ile yazılıp vakıf halinde “ha” diye okunan harfe denir. bk. Bennâ, *İthâf*, 123.

²⁹² Bennâ, *İthâf*, 123.

²⁹³ Âl-i İmrân 3/8.

²⁹⁴ İbrâhîm 14/6.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 231.

²⁹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/309.

ibdâl denmektedir.²⁹⁷ Eğer hareke ötre ise “hemze” harfi “vâv” harfine, kesra ise “yâ” harfine, fetha ise “elif” harfine dönüştürölmek suretiyle uygulanır. Bu bölümde Dûrî’nin ibdâl okuyuşlarına yer verilecektir.

2. 1. 4. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Kıraat imamlarının ibdâl konusunda ittifak ettiği bazı okuyuşlar vardır. Bu okuyuşlar kıraat zenginliği oluşturmaktadır. Bu zenginlik bağlamında Dûrî aşığıdaki kelimelerde ittifak etmiştir.

a) et-Tevbe sûresinde bulunan “يُضَاهُونَ”²⁹⁸ kelimesindeki hemzeyi ittifakla “vâv” harfine ibdâl ederek “يُضَاهُونَ” şeklinde okumuşlardır.²⁹⁹

b) el-Enbiyâ sûresinde bulunan “يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ”³⁰⁰ kelimesindeki hemzeyi ittifakla “elif” harfine ibdâl ederek “يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ” şeklinde okumuşlardır.³⁰¹

2. 1. 4. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Kıraat imamları ibdâl konusunda ittifak ettiği gibi ihtilaf ettiği okuyuşlar da mevcuttur. Bu başlık altında Dûrî’nin ihtilaf ettiği okuyuşlara yer verilecektir.

a) el-Beled ve el-Hümeze sûresinde bulunan “مُؤَصَّدَةٌ”³⁰² kelimesindeki “hemze”yi Kisâî’nin Dûrî’si “و” harfine ibdâl ederek “مُؤَصَّدَةٌ” şeklinde okurken, Ebû Amr’ın Dûrî’si ise hemzeli olarak okumaktadır.³⁰³

b) Yûsuf sûresinde bulunan “الدَّيْبُ”³⁰⁴ kelimesindeki “hemze” harfini Kisâî’nin Dûrî’si “ي” harfine ibdâl ederek “الدَّيْبُ” şeklinde okurken; Ebû Amr’ın Dûrî’si ise hemzeli olarak okumaktadır.³⁰⁵

²⁹⁷ Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 84.

²⁹⁸ et-Tevbe 9/30.

²⁹⁹ Bennâ, *İthâf*, 303.

³⁰⁰ el-Kehf 18/94; el-Enbiyâ 21/96.

³⁰¹ Bennâ, *İthâf*, 294.

³⁰² el-Beled 90/20; el-Hümeze 104/8.

³⁰³ Bennâ, *İthâf*, 585-599.

³⁰⁴ Yûsuf 12/13, 14, 17.

³⁰⁵ Pâlûvî, *Zübde*, 73.

2. 1. 5. İşmâm

Sözlükte, bir Şeyi koklatmak manasına gelen işmâm, sükûndan sonra, zamme harekeye işaret etmek üzere dudakların öne doğru toplanmasını ifade etmektedir.³⁰⁶ İşmâm uygulaması dört başlık altında ele alınmaktadır.

a) Vâkîf halinde, kelimenin zamme harekesine işaret ederek dudakların öne doğru toplanmasıyla yapılan işmâm “نَسْتَعِينُ” gibi sonu zammeli kelimelerde yapılmaktadır.

b) Harekenin diğer harekeye karıştırılmasıyla yapılan işmâm “حِيلَ” ve “سَيِّئٌ” kelimelerinde olduğu gibi.

c) Harfin diğer harfe kısmen dönüştürülmesiyle yapılan işmâm. Bu işmâmın örneği “صِرَاطٌ” ve “أَصْدَقٌ” kelimeleridir.³⁰⁷

d) Sükûn ile hareke arasında, harekeyi gizlemek suretiyle yapılan işmâm. “لَا تَأْمَنَّا” kelimesi gibi.³⁰⁸

İşmâm konusunda Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet ettiği okuyuş usûllerini Şöyle sınıflandırmak mümkündür.

2. 1. 5. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Dûrî işmâm konusunda sadece aşağıdaki kelimedede ittifak etmiştir.

Ebû Ca'fer dışında kıraat imamları Yûsuf sûresi on birinci âyette bulunan “لَا تَأْمَنَّا” kelimesini işmâm ile okumuşlardır.³⁰⁹ Dûrî, Ebû Amr'ın ve Kisâî'nin râvisi olduğu için bu kelimeyi ittifakla işmâm ile okumuştur.³¹⁰

2. 1. 5. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Dûrî'nin işmâm konusunda ihtilaf ettiği yerler aşağıdaki gibidir.

a) “أَصْدَقٌ”,³¹¹ “فَاصْدَعْ”,³¹² örneklerinde olduğu gibi³¹³ sakin “sâd” harfinden sonra “dâl” harfi geldiğinde Kisâî'nin Dûrî'si işmâm ile okumaktadır. Ebû Amr'ın Dûrî'si ise tahkîk olarak okumaktadır.³¹⁴

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/138.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 73.

³⁰⁸ Bennâ, *İthâf*, 329; Detaylı bilgi için bk. Ayrıca bakınız. Taşpınar, *Tefsirde Kıraat Olgusu*, 126.

³⁰⁹ Bennâ, *İthâf*, 329.

³¹⁰ Pâlûvî, *Zübde*, 72.

³¹¹ en-Nisâ 4/87, 122.

³¹² el-Hicr 15/94.

b) “غِيضٌ”³²⁰, “سَيِّئَةٌ”³¹⁹, “جَيِّءٌ”³¹⁸, “سَيِّقٌ”³¹⁷, “حَيْلٌ”³¹⁶, “قَيْلٌ”³¹⁵ kelimelerini Kisâî'nin Dûrî'si işmâm ile okurken, Ebû Amr'ın Dûrî'si tahkîk ile okumaktadır.³²¹

Dûrî'nin işmâm konusunda ihtilaf ettiği okuyuşlara bakıldığında, harekenin diğer harekeye karıştırılması ve harfin diğer harfe kısmen dönüştürülmesiyle yapılan işmâmlarda ihtilaf ettiği görülmektedir.

2. 1. 6. Hemze Ziyadesi

Kıraat imamlarından bir kısmı sonunda “hemze” olmayan bazı kelimelere “hemze” ziyade ederek okumuştur. Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den hemze ziyadesi konusunda rivayet edilen okuyuşlarına yer verilecektir.

2. 1. 6. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Dûrî'nin hemze ziyadesi başlığında ittifak ettiği okuyuş tespit edilememiştir.

2. 1. 6. 2. İhtilaf edilen Okuyuşlar

a) “زَكْرِيَّا” kelimesini Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde Ebû Amr'ın Dûrî'si kelimenin sonuna bir “hemze” ziyade ederek “زَكْرِيَّاء” şeklinde okurken; Kisâî'nin Dûrî'si hemzesiz olarak okumuştur.³²²

b) el-Ahzâb sûresi elli birinci âyette bulunan “تُرْجِي”³²³ kelimesinin sonuna Ebû Amr'ın Dûrî'si bir “hemze” ilave ederek “تُرْجِيَّةٌ” şeklinde okurken, Kisâî'nin Dûrî'si hemzesiz olarak okumuştur.³²⁴

³¹³ Diğer örnekler için bk. el-En'âm 6/46, 157; el-Enfâl 8/35; Yûnus 10/37; Yûsuf 12/111; el-Kasas 28/23; ez-Zilzâl 99/6.

³¹⁴ Muhammed Nehban b. Hüseyin el-Mısırî, *en-Nurû's-senaî fî kirâ'âti'l-imam Ali b. Hamza el-Kisâî* (Mekke: y.y. , 2006), 32.

³¹⁵ el-Bakara 2/11, 13; en-Nisâ 4/61, 77.

³¹⁶ Sebe' 34/54.

³¹⁷ ez-Zümer 39/71, 73.

³¹⁸ ez-Zümer 39/69; el-Fecr 89/23.

³¹⁹ el-Mülk 67/27.

³²⁰ Hûd 11/44.

³²¹ el-Mısırî, *en-Nurû's-senaî*, 32.

³²² Bennâ, *İthâf*, 222.

³²³ el-Ahzâb 33/51.

³²⁴ Bennâ, *İthâf*, 455.

c) el-A‘râf ve el-Kehf sûresinde bulunan “دَكَآ” kelimesini Kisâî’nin Dûrî’si sonuna “hemze” ziyade ederek “دَكَآءَ” şeklinde okurken; Ebû Amr’ın Dûrî’si ise hemzesiz olarak okumaktadır.³²⁵

d) el-Hucurât sûresi on dördüncü âyette bulunan “لَا يَلْتَكُمُ”³²⁶ kelimesine Ebû Amr’ın Dûrî’si bir “hemze” ilave ederek “لَا يَأَلْتَكُمُ” şeklinde okurken, Kisâî’nin Dûrî’si hemzesiz olarak okumaktadır.³²⁷

e) et-Tevbe sûresi yüz altıncı âyette bulunan “مُرْجُونُ”³²⁸ kelimesinde bulunan “cîm” ile “vâv” arasına Ebû Amr’ın Dûrî’si bir “hemze” ziyade ederek “مُرْجُونُ” şeklinde okurken, Kisâî’nin Dûrî’si hemzesiz olarak okumuştur.³²⁹

f) Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “جَبْرَائِيلُ”³³⁰ ve “مِيكَالُ”³³¹ kelimelerini Kisâî’nin Dûrî’si “hemze” ziyade ederek “جَبْرَائِيلُ” ve “مِيكَائِيلُ” şeklinde okurken, Ebû Amr’ın Dûrî’si ise hemzesiz olarak okumaktadır.³³²

2. 1. 7. Mütekellim Yâ’sı

Mütekellim yâ’sı, isim, fiil ve harflerin sonuna bitişen, isme bitişince mahallen mecrur, fiile bitişince mansub, harfe bitişince hem mansub hem de mecrur olabilen yâ’dır. Buna izafet yâ’sı da denilmektedir.³³³ Başka bir ifadeyle isim ve fiillerin sonuna bitişen birinci tekil şahsa delalet eden yâ’dır.³³⁴

Kıraat imamları, mütekellim yâ’sının okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Mütekellim yâ’sını kimisi iskân ile okumuş, kimisi fethalı olarak okumuştur. Bu başlık altında mütekellim yâ’sı konusunda Dûrî’nin, Ebû Amr ve Kisâî’den rivayet ettiği okuyuşlarda ittifak ve ihtilaf ettiği noktalarına yer verilecektir.

³²⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 293; Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, 521; Bennâ, *İthâf*, 289.

³²⁶ el-Hucurât 49/14.

³²⁷ Bennâ, *İthâf*, 512.

³²⁸ et-Tevbe 9/106.

³²⁹ Bennâ, *İthâf*, 306; Pâlûvî, *Zübde*, 66.

³³⁰ el-Bakara 2/97, 98; et-Tahrîm 66/4.

³³¹ el-Bakara 2/98.

³³² Bennâ, *İthâf*, 188.

³³³ Nasr b. Alî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fî vücûhi’l-kurâ’ât ve ‘ilelihâ*, nşr. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, 1993), 265.

³³⁴ Esmer, *el-Mu‘cem*, 434.

2. 1. 7. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerde ittifak ettiği noktalar aşağıdaki gibidir.

a) el-Bakara sûresi yüz yirmi dördüncü âyeti kerimede bulunan “عَهْدِي” kelimesini ittifakla fethalı okumuştur.³³⁵

b) İzafet yâ'sından sonra gelen “hemze” mazmûm olduğunda ittifakla sakın olarak okumuştur.³³⁶

Örnek:

“قَالَ عَدَابِي أُصِيبُ”،³³⁸ “فَاتِي أَعْدَبُهُ”،³³⁷ “إِنِّي أُرِيدُ”.

c) “يَا عِبَادِي الَّذِينَ” kelimesindeki izafet yâ'sını ittifakla sakın okumuştur.³⁴⁰

d) Kendisinden sonra “hemze” gelmeyen “بَيْتِي”،³⁴¹ “وَجْهِي”،³⁴² “لِي”،³⁴³ kelimelerini ittifakla sakın olarak okumuştur.³⁴⁴

2. 1. 7. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Mütekellim yâ'sının okunuşunda Dûrî aşağıdaki başlıklarda ihtilaf etmiştir.

a) Mütekellim yâ'sından öncesi meksûr olup yâ'dan sonra gelen hemzenin harekesi meftûh veya meczûm olursa Ebû Amr'ın Dûrî'si mütekellim yâ'sını fethalı okurken, Kisâî'nin Dûrî'si sakın olarak okumuştur.³⁴⁵

Örnek:

“وَأُمِّي إِلَهَيْنِ”،³⁴⁷ “إِنِّي أُرَى”،³⁴⁶ “قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ”.

³³⁵ Bennâ, *İthâf*, 148.

³³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 151; Dâni, *et-Teyisîr*, 66.

³³⁷ el-Mâide 5/29.

³³⁸ el-Mâide 5/115.

³³⁹ el-A'râf 7/156.

³⁴⁰ Bennâ, *İthâf*, 148.

³⁴¹ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26; Nûh 71/28.

³⁴² Âl-i İmrân 3/20; el-En'âm 6/79.

³⁴³ İbrâhîm 14/22; Tâhâ 20/18; Sâd 38/23, 69; el-Kâfirûn 109/6.

³⁴⁴ Bennâ, *İthâf*, 150.

³⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 151; Dâni, *et-Teyisîr*, 63.

³⁴⁶ el-Bakara 2/30.

³⁴⁷ el-Enfâl 8/48.

³⁴⁸ el-Mâide 5/116.

b) “مَعِيَ” kelimesindeki “yâ” harfini Kisâî’nin Dûrî’si Kur’ân’da her geçtiği yerde sakın olarak okurken, Ebû Amr’ın Dûrî’si ise “yâ” harfinden sonra “hemze” geldiği yerlerde “yâ” harfini fethalı olarak okumaktadır.³⁴⁹

Örnek:

”مَعِيَ أَوْ رَحِمْنَا“³⁵⁰, ”مَعِيَ أَبَدًا“.

c) Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yerde bulunan ”إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ“³⁵² kelimelerindeki izafet yâ’larını Ebû Amr’ın Dûrî’si fethalı olarak okurken; Kisâî’nin Dûrî’si sakın olarak okumaktadır.³⁵³

d) ”مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ“³⁵⁴, ”إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ“³⁵⁵ örneklerinde olduğu gibi izafet yâ’sından sonra vasıl hemzesi geldiğinde³⁵⁶ Ebû Amr’ın Dûrî’si fethalı okurken, Kisâî’nin Dûrî’si sakın olarak okumuştur.³⁵⁷

2. 1. 8. Zâid Yâ

Arapçada “يَاءُ الزَّوَائِدِ” olarak ifade edilmektedir. Kelimelerin sonunda gelen ve resmi hatta yazılmayan yâ’lardır.³⁵⁸ Başka bir ifadeyle Hatt-ı Osmânî’de³⁵⁹ kelimenin son kısmında yer alan isim ve fiillere bitişen yâ’dır.³⁶⁰ İzafet yâ’sıyla karıştırılabilen bu “yâ”, izafet yâ’sından dört farkla ayrılmaktadır. Bu farklar şunlardır:

³⁴⁹ Bennâ, *İthâf*, 148.

³⁵⁰ et-Tevbe 9/83.

³⁵¹ el-Mülk 67/28.

³⁵² Yûnus 10/72; Hûd 11/29, 51; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Sebe’ 34/47.

³⁵³ Bennâ, *İthâf*, 147.

³⁵⁴ el-A‘râf 7/144.

³⁵⁵ es-Saf 61/7.

³⁵⁶ Vasıl hemzesi genellikle “ال” şeklinde lam harfiyle birlikte olur. Burada hemzenin tek başına geldiği yerler kastedilmektedir.

³⁵⁷ Bennâ, *İthâf*, 149.

³⁵⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/179.

³⁵⁹ Hatt-ı Osmânî: Hz. Osman zamanında Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan Mushaf İstinsah Heyeti’nin kitâbette uyguladığı usûller hakkında kullanılan tabirdir. bk. Muhittin Serin, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/248-254.

³⁶⁰ Bennâ, *İthâf*, 152; Seyyid Laşin Ebû’l-Fereh - Halid Muhammed el-Hafız, *Takribü’l-me‘anî fi şerhi hırzû’l-emânî* (Medine: Dâru’z-Zaman, 1420), 176.

a) İzafet yâ'sı isim, fiil ve harfe gelirken, zâid olan “yâ”, harfe gelmeyip isim ve fiile gelir.

b) İzafet yâ'sı kelimenin sonunda yer alırken, zâid “yâ” kelimenin sonundan hazf edilmiştir.

c) Zâid “yâ” hazf veya isbat edilirken, izafet yâ'sı ya fethalı okunur ya da iskân edilir.

d) Zâid “yâ” hem aslî hem zâid olabilirken, izafet yâ'sı sadece zâid olur.³⁶¹

2. 1. 8. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Bu başlık altında zâid “yâ” konusunda Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet edilen okuyuşlarda ittifak ettiği noktalara yer verilecektir.

a) “لَتُرْدِينَ”³⁶⁷, “لَا يُنْقِدُونَ”³⁶⁶, “نَذِيرٌ”³⁶⁵, “وَعِيدٌ”³⁶⁴, “بِالْوَادِ”³⁶³, “الْمُتَعَالِ”³⁶², “إِعْتَرَلُونَ”³⁶⁸ kelimelerini ittifakla yâ'sız okumuştur.³⁶⁹

b) “فَهُوَ الْمُهْتَدِي”³⁷³, “فَاتَّبِعُونِي”³⁷², “فَإِنَّا لِلَّهِ يَا تِي بِالشَّمْسِ”³⁷⁰, “وَإِخْشَوْنِي وَلَا تَمِّ”³⁷⁰ kelimeleri ve diğer bazı kelimelerde³⁷⁴ bütün kurrâ ittifakla yâ'yı isbat ettiği için Dûrî de bu kelimelerde ittifak etmiştir.³⁷⁵

2. 1. 8. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Bu başlık altında zâid “yâ” konusunda Dûrî'nin, Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet edilen okuyuşlarda ihtilaf ettiği noktalara yer verilecektir.

³⁶¹ Fereh - Hafız, *Takrîbu 'l-me'anî*, 176-177.

³⁶² er-Ra'd 13/9.

³⁶³ el-Fecr 89/9.

³⁶⁴ İbrâhîm 14/14.

³⁶⁵ el-Kamer 54/16, 18, 21, 30, 37, 39.

³⁶⁶ Yâsîn 36/23.

³⁶⁷ es-Sâffât 37/56.

³⁶⁸ ed-Duhân 44/20, 21.

³⁶⁹ Bennâ, *İthâf*, 157.

³⁷⁰ el-Bakara 2/150.

³⁷¹ el-Bakara 2/258.

³⁷² Âl-i İmrân 3/31.

³⁷³ el-A'râf 7/178.

³⁷⁴ Diğer âyetler için bk. “مَا نَبَغِي” Yûsuf 12/65; “فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي” el-Kehf 18/70; “فَلَا تَسْأَلْنِي” el-Kehf 18/70; “يَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا” el-Ankebût 29/56; “فَاتَّبِعُونِي” Tâhâ 20/90; “أَنْ يَهْدِيَنِي” Kasas 28/22; “يَا عِبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا” ez-Zümer 39/53; “أَخْرَجْتَنِي إِلَى” el-Münâfikun 63/10; “دُعَائِي إِلَّا” Nûh 71/6.

³⁷⁵ Bennâ, *İthâf*, 157.

a) el-Bakara ve el-Kamer sûresinde bulunan “الدَّاعِ”³⁷⁶ “الدَّعَانِ”³⁷⁷ kelimelerinde Ebû Amr’ın Dûrî’si yâ’yı isbat ederken; Kisâî’nin Dûrî’si yâ’sız olarak okumuştur.³⁷⁸

b) “قَدْ”³⁸³ “خَافُونَ إِنْ”³⁸² “وَأَنْتُمْ يَا”³⁸¹ “تُوتُونَ مَوْتِقًا”³⁸⁰ “مَنْ اتَّبَعَنِي”³⁷⁹ “الْمُهْتَدِ”³⁷⁹ “قَدْ”³⁸³ “خَافُونَ إِنْ”³⁸² “وَأَنْتُمْ يَا”³⁸¹ “تُوتُونَ مَوْتِقًا”³⁸⁰ “مَنْ اتَّبَعَنِي”³⁷⁹ “الْمُهْتَدِ”³⁷⁹ kelimelerinde Ebû Amr’ın Dûrî’si yâ’yı isbat ederken; Kisâî’nin Dûrî’si yâ’sız olarak okumuştur.³⁸⁶

c) el-Fecr sûresinde bulunan “أَكْرَمَنِ”³⁸⁷ “أَهَانَنِ”³⁸⁸ kelimelerinde Ebû Amr’ın Dûrî’si vasıl halinde hulûfle birlikte yâ’yı isbat ederken; Kisâî’nin Dûrî’si hulüfsüz ve yâ’sız olarak okumuştur.³⁸⁹

2. 1. 9. Cemi‘ Mîmi

Arapçada “مِيمُ الْجَمْعِ” olarak ifade edilmektedir. Kelimenin sonuna bitişen ve cemi müzekker-i salime delalet eden mîm’dir.³⁹⁰ Cemi‘ mîmi “hemze”, “hâ” (ه), “tâ” (ت) ve “kâf” (ك) harflerinden sonra gelir.³⁹¹ Kıraat imamları cemi‘ mîmi’nin okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu başlık altında Dûrî’nin, Ebû Amr ve Kisâî’den rivayet edilen okuyuşlarda ittifak ve ihtilaf ettiği noktalara yer verilecektir.

³⁷⁶ el-Bakara 2/186; el-Kamer 54/6.

³⁷⁷ el-Bakara 2/186.

³⁷⁸ Bennâ, *İthâf*, 153.

³⁷⁹ el-İsrâ 17/97; el-Kehf 18/17.

³⁸⁰ Âl-i İmrân 3/20.

³⁸¹ Yûsuf 12/66.

³⁸² el-Bakara 2/197.

³⁸³ Âl-i İmrân 3/175.

³⁸⁴ el-En‘âm 6/80.

³⁸⁵ Hûd 11/46.

³⁸⁶ Bennâ, *İthâf*, 154.

³⁸⁷ el-Fecr 89/15.

³⁸⁸ el-Fecr 89/16.

³⁸⁹ Bennâ, *İthâf*, 156.

³⁹⁰ Esmer, *el-Mu‘cem*, 408; İbrahim Muhammed Ceremî, *Mu‘cemu ‘ulumi’l-Kur‘ân* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2001), 281.

³⁹¹ Ceremî, *Mu‘cem*, 281.

2. 1. 9. 1. İttifak Edilen Okuyuşlar

Bu başlıkta cemi‘ mîmi konusunda Dûrî’nin ittifak ettiği okuyuşlara yer verilecektir. Cemi‘ mîmi’nden iki önceki harf kesra ya da sakin “yâ” dışında bir harf olup cemi‘ mîmi’nden sonra vasıl elifi gelmezse Dûrî, buradaki “mîm” harfini ittifakla zammeli olarak okumaktadır.³⁹²

Örnek:

”وَجِئْتُمْ بِآيَةٍ“³⁹⁵, ”أَمْوَالُهُمْ وَلَا“³⁹⁴, ”ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ“³⁹³, ”رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ“³⁹⁶, ”ذَلِكُمْ إِصْرِي“³⁹⁷.

2. 1. 9. 2. İhtilaf Edilen Okuyuşlar

Bu başlık altında Dûrî’nin, Ebû Amr ve Kisâî’den rivayet ettiği okuyuşlarda ihtilaf edilen noktalara yer verilecektir.

Örnek:

”فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ“⁴⁰¹ ve ”وَيُلْهِيهِمُ الْأَمَلُ“⁴⁰⁰, ”عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ“³⁹⁸, ”يُرِيهِمُ اللَّهُ“³⁹⁹.

Örneklerinde olduğu gibi cemi‘ mîmi’nden iki önceki harf kesra ya da sakin “yâ” olup cemi‘ mîmi’nden sonra vasıl elifi gelirse, Ebû Amr’ın Dûrî’si “hâ” ve “mîm” harfini kesralı okurken, Kisâî’nin Dûrî’si “hâ” ve “mîm” harfini zammeli olarak okumaktadır.⁴⁰²

2. 2. FERŞ YÖNÜNDEN KIRAAT FARKLILIKLARI

Ferş, sözlükte açma, yayma gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰³ İstilahta ise kıraatte usûl kadar olmayıp daha az olan ve üzerinde kıyas gerçekleşmeyen harflere denir. Ferş farklılığı, usûl farklılığının aksine belli bir kaideye

³⁹² Dâni, *et-Teyisr*, 19.

³⁹³ el-Bakara 2/3.

³⁹⁴ el-Bakara 2/6.

³⁹⁵ Âl-i İmrân 3/10.

³⁹⁶ Âl-i İmrân 3/50.

³⁹⁷ Âl-i İmrân 3/81.

³⁹⁸ el-Bakara 2/167.

³⁹⁹ el-Bakara 2/246.

⁴⁰⁰ el-Hicr 15/3.

⁴⁰¹ el-Mücâdile 58/22.

⁴⁰² Dâni, *et-Teyisr*, 19; İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, 2/4; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/207.

⁴⁰³ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 338.

dayanmayıp Kur'ân'da dağınık olarak bulunan ihtilaflardır.⁴⁰⁴ Bu ihtilaflar Kıraat kitaplarında “Ferşü'l-hurûf”⁴⁰⁵ başlığı altında ayrı bir bölüm olarak ele alınmaktadır. Ferş farklılıkları manaya etki etmesi sebebiyle, farklı tefsirlerin yapılmasına ve değişik fikhî hükümlerin ortaya çıkmasına imkân vermektedir.⁴⁰⁶

Bu bölümde ferş farklılıkları üç başlık altında ele alınacaktır. Ayrıca bazı ferşî örneklere yer verilecek, bu örnekler üzerinden ferş farklılığının tefsirlerde manaya olan etkisi üzerinde durulacaktır.

2. 2. 1. Sarf Açısından Kıraat Farklılıkları

Sarf, sözlükte çevirmek döndürmek anlamına gelmektedir.⁴⁰⁷ İstilahta ise kelimelerin bir şekilden başka bir şekle dönüştürülmesi,⁴⁰⁸ kelimelerin yapısını, çekimlerini, aslı ve zâid harflerini öğrenmeye yarayan ilimdir. Başka bir ifadeyle arapça gramerinin kelime yapısıyla ilgili dalını ifade eden ilimdir.⁴⁰⁹ Bu bölümde sarf açısından kıraat farklılıkları incelenecektir. Kıraatlerdeki sarfî farklılığın kelimenin yapısında nasıl bir değişiklik yaptığı ve manaya olan etkisi değerlendirilecektir.

Sarf yönünden farklılıklar, fiillerin malûm-meçhûl okunması, farklı vezinlerde okunması, kelimelerin müfred-cemî okunması, kelimelerin mastar ism-i fâil okunması, ism-i fâil-ism-i mef'ûl okunması şeklinde başlıklandırılmıştır.

2. 2. 1. 1. Fiillerin Malûm-Meçhûl Okunması

Arapçada cümleler isim⁴¹⁰ ve fiil⁴¹¹ cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İsim cümlesi mübtedâ ve haberden oluşurken, fiil cümlesi, fiil, fâil

⁴⁰⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/358; Abdülfettâh Abdülganî el-Kadî, *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye fi'l-kırâ'âti's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâd, 1999), 199; Temel, *Kıraat ve Tecvid*, 63; Yaşar Akaslan, “Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

⁴⁰⁵ İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 2/248; Dâni, *et-Teyisîr*, 72.

⁴⁰⁶ Akaslan, “Kırâat-i Aşere'de Ferş”, 8.

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 2434.

⁴⁰⁸ Esmer, *el-Mu'cem*, 287.

⁴⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136-137.

⁴¹⁰ İsim: Zamanla ilintili olmaksızın kendi başına bir manaya delalet eden şeye denir. bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk Saymerî, *et-Tebîrâ ve't-tezkira*, thk. Fethi Ahmed Mustafa (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 1/74.

ve Mef'ûlden oluşmaktadır. Fiiller, fâilinin belli olup olmamasına göre malûm, meçhûl olarak isimlendirilmektedir. Fâili bilinen fiillere malûm denilirken; fâili bilinmeyen fiillere meçhûl denilmektedir. Arapçada fiiller yapı ve özelliklerine göre otuz beş babdan (bölüm) oluşmaktadır. Bu fiillerin harf sayıları ve diğer özellikleri buldukları kelimelerin anlamlarında değişikliğe yol açmaktadır. Bu anlam değişikliği kıraatlere de yansımaktadır.

Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Âmr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerdeki fiillerin malûm ve meçhûl okunduğu bazı örneklere yer verilecektir.⁴¹²

Örnek 1:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, tastamam ödenir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.”⁴¹³

Bu âyeti kerimede “أَنْ يَغُلَّ” kelimesi kıraat imamları tarafından malûm ve meçhûl olarak okunmuştur. Dûrî, Ebû Amr'dan naklettiği kıraatte bu kelimeyi malûm sığa ile okurken; Kisâî'den naklettiği kıraatte ise bu kelimeyi meçhûl sığa ile “أَنْ يَغُلَّ” şeklinde okumuştur.⁴¹⁴

“يَغُلُّ - غَلَّ” fiili “emanete hiyanet etmek, hırsızlık yapmak, bir şeyi gizlice almak ve ganimet malından zimmete geçirmek” anlamlarına gelmektedir. Kasap hayvanı soyarken deride et bırakması durumunda da bu fiil “aşırma, çalma” anlamında kullanılmaktadır.⁴¹⁵

⁴¹¹ Fiil: Üç zamandan biriyle ilintilendirilen ve tek başına bir manaya delalet eden şeye denir. bk. Saymerî, *et-Tefsira*, 1/74.

⁴¹² Diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/21, 281; Âl-i İmrân 3/109; en-Nisâ 4/24, 25; el-En'âm 6/119; et-Tevbe 9/109; en-Nahl 16/37; el-Enbiyâ 21/25; el-Hac 22/39; Sebe' 34/17; el-Câsiye 45/35; el-Ahkâf 46/16; Muhammed 47/25; er-Rahmân 55/22; el-Vâkıa 56/19; el-Hadîd 57/5, 8; el-Fecr 89/25, 26; et-Tekâsür 102/6.

⁴¹³ Âl-i İmrân 3/161.

⁴¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 218; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 366; Bennâ, *İthâf*, 231.

⁴¹⁵ Halîl b. Ahmed, 'Ayn, 3/288; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 363; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 3285-86.

Âyeti kerime malûm okunduğunda “*Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez*” anlamına gelip ihanet ve haksızlığı Hz. Peygamber’den (s.a.s.) nefyettir. Aynı âyet meçhûl sığa ile okunduğunda ise “*Hiçbir kimse, peygamber’i savaşanların hakkını zimmetine geçiren biri olarak göremez*” şeklinde olmaktadır.⁴¹⁶

Âyet malûm olarak tilâvet edildiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Peygamberlik vazifesi gereği ihanet etmeyeceğine ve ganimetten aşırı olmayacağına delalet etmektedir. Meçhûl olarak tilâvet edildiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) arkadaşlarının hırsızlık ve ihanetten uzak olduğunu vurgulamaktadır.⁴¹⁷ Dûrî’nin Kisâ’den rivayet ettiği gibi meçhûl sığa ile kıraatın olumsuz davranışları nefyetme konusunda malûm kıraatten daha mübalağalı olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁸ Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), kurrânın çoğunun meçhûl okuması ve meçhûl kalıbın Hz. Peygamber’i (s.a.s.) yanlışlardan tenzih edip yüceltmesi dolayısıyla kendisinin de meçhûl okumayı tercih ettiğini söylemiştir.⁴¹⁹ Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu âyeti malûm olarak okuduğunu rivayet etmektedir.⁴²⁰

Kaynaklarda bu âyet hakkında çeşitli rivayetler yer almakla birlikte genel olarak şu şekilde tasnif edilmektedir.

a) Bedir savaşı günü kaybolan bir kadife parçası hakkında bazı kişilerin “*belki o kadifeyi Hz. Peygamber (s.a.s.) almıştır*” demesi üzerine bu âyet Hz. Peygamber’i (s.a.s.) ve onun şahsında diğer peygamberleri tenzih etmek üzere nazil olmuştur.

⁴¹⁶ Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fi vücûhi't-te'vil* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/1114; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim el-Halebî, *ed-Dürrü'l masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 3/364-365.

⁴¹⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 6/193-207; Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycati (Beyrut: Dâru'l-Me'sun, 1984), 3/94-97; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kurrâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve huccihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 363; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1114-1117; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 4/154-156.

⁴¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 4/155.

⁴¹⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 364.

⁴²⁰ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 363.

b) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ganimet taksiminde bir gruba ganimetten pay verip diğer bir gruba ise pay vermemesi üzerine Allah (cc) tarafından bir uyarı olarak bu âyet nazil olmuştur.

c) Uhud savaşında okçular tepesinde görevli olan sahabilerin bir kısmının "Hz. Peygamber (s.a.s.) bedir savaşında olduğu gibi ganimetleri taksim etmeyebilir, herkes ne toplamışsa onun olsun diyebilir" diyerek okçular tepesini terk etmesi üzerine bu âyet inmiştir.⁴²¹

Dûrî'nin bu âyeti kerimeyi malûm ve meçhûl kalıpta okuyarak Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ganimet malına ihanet etmek şeklinde anlaşılacak manadan tenzih ettiği görülmektedir.

Örnek 2:

مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ

"O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah (cc) onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur."⁴²²

Âyeti kerimede geçen "يُصْرِفْ" fiili malûm ve meçhûl kalıbıyla okunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de meçhûl sigâ ile yer alan bu fiili Dûrî, Kisâi'den aldığı kıraatte malûm sigâ ile Ebû Amr'dan aldığı kıraatte ise meçhûl sigâ ile "يُصْرِفْ" şeklinde okumuştur.⁴²³

"صرف" kelimesi sözlükte çevirmek, döndürmek ve uzaklaştırmak anlamlarına gelmektedir.⁴²⁴ Bu âyeti kerime meçhûl olarak okunduğu vakit "O gün kim azaptan uzaklaştırılırsa gerçekten Allah (cc) onu esirgemiştir" olmaktadır. Yani azaptan uzaklaştıranın kim olduğu zikredilmemiştir. Malûm olarak okunduğu zaman azaptan kurtarının Allah (cc) olduğu zikredilerek "O gün Allah (cc) kimi azaptan kurtarırsa gerçekten onu esirgemiştir" anlamına gelmektedir.

⁴²¹ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1983), 1/246; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/194-196; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühu*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1988), 1/483-484; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1114-1117; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi Hicr, 2003), 4/92-95.

⁴²² el-En'âm 6/16.

⁴²³ Bennâ, *İthâf*, 261; Pâlûvî, *Zübde*, 53.

⁴²⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 2434.

Taberî (ö. 310/923) âyette geçen “رَحْمَةً” kelimesinin malûm olarak gelmesinden yola çıkarak “يَصْرِفُ” kelimesinin de malûm okunmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir.⁴²⁵

Zemahşerî (ö. 538/1144) uzaklaştırılan şeyin azap olduğunu ifade ederek, bu ifadenin âyette zikredilmeme sebebinin “ya malûm olması ya da öncesinde zikredilmesi” olduğunu söylemektedir.⁴²⁶

Sîbeveyhî'nin (ö. 180/796) meçhûl kıraati tercih ettiği ve sözde hazfedilenler ne kadar az olursa cümle o kadar güzeldir dediği rivayet edilmektedir.⁴²⁷

Ayrıca baştaki fiilin malûm okunmasıyla “يَوْمَئِذٍ” kelimesinin bu fiilin mef'ûlun bihi olabileceği ifade edilmektedir. Bu durumda mana “Allah (cc), kimden o günü, yani o günün dehşetini uzaklaştırmışsa ona merhamet etmiştir” olur. Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) “مَنْ يَصْرِفِ اللَّهَ عَنْهُ” “Allah'ın (cc) azabı kendisinden uzaklaştırdığı kimse” manasındaki kıraatinin bu manayı desteklediği söylenmektedir.⁴²⁸

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu âyetle ilgili olarak üç konu zikretmiştir.

1. Âyet malûm olarak okunduğunda fâil âyetteki Rabb kelimesine dönen zamirdir. Bu âyette azabı çevirme ve azaptan uzaklaştırma ile merhamet etme işe Allah'a (cc) nisbet edilmiş olur. Meçhûl okunduğunda ise azab ve döndürme işi “o güne” nisbet edilmiş olur.

2. Âyetin zahiri o günün döndürülmüş olmasını gerektirmektedir. Bu durum da imkânsız bir şeydir. Bundan maksat azabın uzaklaştırılmasıdır.

3. Âyet, taatın mükâfatı; ma'siyetin de cezayı gerektirmediğine delâlet etmektedir.⁴²⁹

⁴²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/178.

⁴²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/612.

⁴²⁷ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 3/399.

⁴²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/612; el-Halebî, *ed-Dürri'l masûn*, 4/559.

⁴²⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 12/180.

Mana cihetinden bakıldığı zaman “bütün işler Allah’a (cc) aittir”⁴³⁰ âyeti kerimesi ve bu âyet birlikte değerlendirildiğinde Dûrî’nin malûm sığa ile rivayet ettiği kıraat kanaatimizce daha uygun görülmektedir.

Örnek 3:

يَوْمَ يَنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا

“O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş/gömgök olarak toplarız.”⁴³¹

Bu âyette yer alan “يَنْفَخُ” kelimesinin okunuşunda ihtilaf edilmektedir. Ebû Amr dışında kıraat imamları bu kelimeyi meçhûl olarak okurken, Ebû Amr ise malûm olarak “نَنْفَخُ” şeklinde okumaktadır.⁴³²

“يَنْفَخُ - نَنْفَخُ” fiili ağızdan çıkan rüzgâr ve üfleme anlamlarına gelmektedir.⁴³³

Âyet meçhûl olarak okunduğunda üfleme işini yapanın kim olduğu zikredilmeksizin “O gün sûra üfürülür” anlamı ortaya çıkmaktadır. Allah (cc) Sûr’a üflemesi için İsrâfil adlı meleğe emir verdiği rivayet edilirken, o gün sûra üfürülür ifadesi kıyamet gününe delalet ettiği bildirilmektedir.⁴³⁴

Dûrî’nin Ebû Amr’dan rivayet ettiği gibi malûm olarak okunduğu zaman “O gün sûra üfürürüz” anlamına gelmektedir. Âyet bu şekilde malûm okunduğunda üfleme fiili emri veren Allah’a (cc) atfedilmiş veya sûr’a üfleyen İsrâfil’in de dâhil olduğu mukarreb meleklerin Allah’a (cc) olan yakınlıkları ve O’nun nezdindeki değerleri dolayısıyla onların yaptıkları işler Allah’a (cc) isnad edilmiş olmaktadır.⁴³⁵ Üfleme işi Allah’a (cc) isnad edildiği için burada Mecaz-i Aklî⁴³⁶ vardır.⁴³⁷ Ayrıca bu kelime “üfler” anlamında “يَنْفَخُ” şeklinde de okunmuştur.⁴³⁸

⁴³⁰ er-Ra’d 13/31.

⁴³¹ Tâhâ 20/102.

⁴³² Bennâ, *İthâf*, 388; Pâlûvî, *Zübde*, 93.

⁴³³ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 4494-4495.

⁴³⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/160; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 16/304.

⁴³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/360.

⁴³⁶ Mecaz-i Aklî: Yapılan bir işi onu yapandan başkasına isnad etmeye denir. “Komutan kale yaptı” ifadesi bunun güzel bir örneğidir. Çünkü kaleyi yapan askerler ve ustalar ama isnad edildiği kişi komutandır. Detaylı bilgi için bk. Ali el-Carim - Mustafa Emin, *el-Belagatü’l-vadiha* (b.y.: Dâru’l-Mearif, 1999), 115; İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/220-221.

Âyet malûm olarak okunduğu vakit kendisinden sonra gelen “وَنَحْشُرُهُ” kelimesiyle uyum sağlamaktadır.⁴³⁹ Taberî, malûm kıraatin de sahih olduğunu ancak kendisinin meçhûl kıraati tercih ettiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁰

Taberî'nin tercihi şöyle yorumlanabilir. Kelime malûm okunduğunda fâil Allah (cc) olmaktadır. Hâlbuki üfleme işini Allah (cc) değil, emri ile görevli melek yapmıştır. Meçhûl sığada ise “üfürülür” denilerek kimin üflediği belirtilmemiş ve iş fâilinden başkasına da isnad edilmemiştir. Bunun için tercihe şayan olmuştur. Dûrî'nin Kisâî'den naklettiği okuyuş meçhûl sığa ile olduğu için Dûrî'nin bu okuyuşu da tercihe şayan olmaktadır.

2. 2. 1. 2. Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunması

Yukarıda da ifade edildiği üzere Arapçada fiiller değişik kalıplardan oluşmaktadır. Fiiller harf sayılarına göre isimlendirilmekte ve yine bu harflere göre anlam ihtiva etmektedir. Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den naklettiği kıraatlerde yer alan fiillerin farklı vezinlerde okunmasına örnekler verilecektir.

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا
كَانُوا يَفْعَلُونَ

“Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a (cc) kalmıştır. Sonra Allah (cc) onlara yaptıklarını bildirecektir.”⁴⁴¹

Âyeti kerimede yer alan “فَرَّقُوا” kelimesi farklı şekilde okunmuştur. Dûrî Ebû Amr'dan rivayet ettiği kıraatte bu fiili tef'îl babından okumaktadır. Kisâî'den rivayet ettiği kıraatte ise mufâale babından “فَارَقُّوا” şeklinde okumaktadır.⁴⁴²

⁴³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 16/304.

⁴³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/360.

⁴³⁹ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kurâ'âtü's-seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru's-Şüruf, 1979), 247.

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/160.

⁴⁴¹ el-En'âm 6/159.

⁴⁴² Bennâ, *İthâf*, 278.

“فرق” sözlükte, bütünün zıddı, bozmak, ifsad etmek ve parçalamak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴³ âyeti kerime tef’îl babından okunduğu zaman “*Dinlerini bölüp parça parça ayıranlar var ya*” anlamına gelmekte iken, mufâale babından okunduğunda “*Dinlerini terkedenler var ya*” anlamında olmaktadır. Tef’îl babından okunduğunda ayrıca “*dinlerinin hükümlerini kısımlara ayırdılar bunların bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ettiler*” anlamına geldiği de rivayet edilmektedir.⁴⁴⁴

Âyette dinleri parçalayanlar veya terkedenler diye bahsedilenlerin kimler olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Bunlar:

1. Yalnız Yahudilerdir denildiği gibi Yahudi ve Hıristiyanlardır da denilmektedir. Bunların bir kısmı putlara bir kısmı ise meleklere ibadet ediyorlardı.⁴⁴⁵

2. Bu ümmetten bidat ehli olanlardır.⁴⁴⁶ Çünkü bunlar Kur’ân’ın muhkemine değil müteşabihine tabi olmaktadır.⁴⁴⁷

3. Allah’ın (cc) emretmediği şeyle gelen ve bidat ehli olanlardır.

4. Bütün Kâfirlerdir.⁴⁴⁸

5. Bazı kabilelerdir. Her kabile kendi putuna yardım ve kulluk ediyordu. Bu putlar ise diğer putlara karşı onlara yardımcı olduğu iddia ediliyordu.⁴⁴⁹

6. Bütün Araplardır. Bunlar önceden tek dinin mensubu iken, farklı dinler edinmeye başladılar.⁴⁵⁰

7. Hariciler olduğu da söylenmiştir.⁴⁵¹

Tefsirlere bakıldığında dinlerini parçalayanların Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu görüşünün ağır bastığı görülmektedir.

⁴⁴³ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 3397-98.

⁴⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/792; Kurtubî, *el-Cami’*, 9/134.

⁴⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/31; Kurtubî, *el-Cami’*, 9/134.

⁴⁴⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît fi’t-tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 4/260.

⁴⁴⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/32.

⁴⁴⁸ Kurtubî, *el-Cami’*, 9/134.

⁴⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 8/191.

⁴⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 8/194.

⁴⁵¹ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 6/293.

Hız. Ali bu âyeti “فَارَقُوا” şeklinde okurken; İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) şeddesiz olarak “فَرَقُوا” şeklinde okumuştur. Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Hız. Peygamber (s.a.s.) de “فَارَقُوا” şeklinde okumuştur.⁴⁵²

Dûrî'nin rivayet ettiği bu okuyuşlara mana bakımından bakıldığında tef'îl babından okuduğu kıraat daha uygun görülmektedir. Çünkü her ayrılığın içinde bir terketme vardır. Ayrılığın içinde terketmenin olması ayrılığın terketmeyi kapsadığını ifade eder. Kapsayıcı olan tercihe daha lâıyk görülmektedir.

Örnek 2:

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا

“Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız.”⁴⁵³

“تفجر” kelimesi sözlükte patlamak, yarılıp çıkmak, fişkırmak, akmak ve kanal (yol) açmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁴

Âyeti kerimedeki “تفجر” kelimesini Dûrî iki farklı şekilde okumaktadır. Dûrî Kisâî'den naklettiği kıraatte bu kelimeyi sülasi olarak birinci babdan okurken, Ebû Amr'dan naklettiği kıraatte ise tef'îl babından “تُفَجِّرُ” şeklinde okumuştur.⁴⁵⁵

Dûrî, Kisâî'den rivayet ettiği “تُفَجِّرُ” şeklindeki kıraat “Sen bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız” anlamına gelmektedir. Ebû Amr'dan rivayet ettiği “تُفَجِّرُ” kıraati ise “Sen bizim için yeryüzünün muhtelif yerlerinde kaynaklar fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız” anlamında olmaktadır.⁴⁵⁶ “تُفَجِّرُ” kelimesi “تُفَجِّحُ” “açarsan,

⁴⁵² Kurtubî, *el-Cami*, 9/135.

⁴⁵³ el-İsrâ 17/90.

⁴⁵⁴ Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*, thk. Hüseyin Nassâr (Küveyt: Küveyt Hükümet Matbaası, 1974), 13/299.

⁴⁵⁵ Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 598; Bennâ, *İthâf*, 361.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 15/79.

çıkarırsan” anlamında kullanıldığı rivayet edilmiştir.⁴⁵⁷ Tef’il babından okunduğu zaman âyetin anlamı daha mübalağalı olmaktadır.⁴⁵⁸

Ebû Ubeyde (ö. 18/639) tef’il babından olan okuyuşu tercih ederken; Ebû Hâtim ise sülâsiden olan okuyuşu tercih etmiştir.⁴⁵⁹ Sülâsiden okumak daha tercihe şayandır.

Bu âyetin, Utbe b. Rabîa (ö. 2/624), Şeybe b. Rabîa (ö. 2/624), Ebû Cehil (ö. 2/624) ve Ebû Süfyân (ö. 31/651-52) gibi Kureyş’in ileri gelenleri Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir yoplantı yapıp “*ya Muhammed sen de biliyorsun ki, beldesi bizden daha dar, suyu bizden daha az, geçimi bizden daha zor hiç bir kimse yoktur. O halde bizim için, seni Peygamber olarak gönderen Rabbinden istekte bulun. Bu vadiyi bize oldukça daraltan bu dağları bizden yürütüp uzaklaştırsın. Topraklarımızı düz ve geniş yapсын, bizlere Şam nehirleri gibi nehirler fişkırsın eğer bunları yaparsan senin Peygamber olduğuna inanırız*” demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁶⁰

Örnek 3:

فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ آتُوا صَفًا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى

“*O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır.*”⁴⁶¹

Bu âyette geçen “أَجْمِعُوا” kelimesini Dûrî iki farklı babdan gelecek şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan rivayet ettiği okuyuşta sülâsi olarak “جَمَعَ” den, Kisâî’den rivayet ettiği okuyuşta ise if’al babından okumaktadır.⁴⁶²

“جَمَعَ” fiili sözlükte toplamak, birleştirmek, ittifak etmek ve birlik olmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶³

Kelime sülâsiden okunduğunda baştaki “hemze” vasıl hemzesi olurken, if’al babından okunduğunda ise “hemze”, kat’ olmaktadır. İf’al babından

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/1182.

⁴⁵⁸ Endelusî, *Bahrü’l-muhît*, 6/77.

⁴⁵⁹ Râzî, *Meîâtîhu’l-gayb*, 21/58.

⁴⁶⁰ Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-meşîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: Mektebetü’l-İslami, 1983), 5/86; *Kurtubî, el-Cami’*, 13/175; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 15/206-207.

⁴⁶¹ Tâhâ 20/64.

⁴⁶² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 218; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 624; Bennâ, *İthâf*, 385.

⁴⁶³ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 678-679.

okununca kesin karar vermek ve ihtilafa düşmemek; sülâsiden okununca ise toplamak, birleştirmek anlamına gelmektedir.⁴⁶⁴

Âyeti kerime sülâsi olarak okunduğu zaman “*O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin*” anlamına gelmektedir. İf’al babından okunduğunda ise “*O halde siz de üzerinde ittifak ederek tuzağınızı kararlaştırın, hiçbiriniz farklı bir şey yapmasın ve saf düzeninde gelin*” anlamında olmaktadır.⁴⁶⁵ Ayrıca, Dûrî’nin Ebû Amr’dan rivayet ettiği gibi sülâsiden okununca “*sihir için alet ve edâvatlarınızı toplayın*” anlamı da verilmiştir.⁴⁶⁶

Taberîye göre, Dûrî’nin Kisâî’den rivayet ettiği gibi if’al babından olan okuyuş daha doğru olmaktadır.⁴⁶⁷ Endelusî, sülâsiden olan okuyuşun Tâhâ sûresi altmışıncı âyette geçen “فَجَمَعَ” kelimesiyle desteklendiğini bildirmektedir.⁴⁶⁸

On kıraat imamından dokuzu bu âyeti if’al babından okumaktadır. Ebû Amr ise bu âyeti sülâsi babdan okumaktadır.⁴⁶⁹ Dûrî’nin Kisâî’den rivayet ettiği gibi “أَجْمَعُوا” şeklindeki okuyuşun diğer kıraat imamları tarafından da tercih edilmesi Dûrî’nin bu okuyuşunun daha sağlam olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Zeccâc, *Me’ani’l-Kur’ân*, 3/365; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, thk. Abdurrahman Amîra (b.y.: Dâru’l-Vefa, 1994), 3/513.

⁴⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/324.

⁴⁶⁶ Muhammed el-İmâdî, Ebûssuûd Efendi, *İrşâdü’l-’akli’s-selîm ilâ mezâya’l-kitâbi’l-kerîm*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata (Riyad: Saadet Matbaası, ts.), 3/644.

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/105.

⁴⁶⁸ Endelusî, *Bahrü’l-muhît*, 6/239.

⁴⁶⁹ Bennâ, *İthâf*, 385.

⁴⁷⁰ Diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/9, 10, 51, 85, 90, 105, 106, 158, 184, 191, 222, 236, 237, 282; Âl-i İmrân 3/27, 39, 45, 79, 93, 151, 179; en-Nisâ 4/1, 33, 43, 128, 153; el-Mâide 5/6, 89, 101, 112; el-En’âm 6/33, 64, 81, 153; el-A’râf 7/3, 32, 57, 138, 142; el-Enfâl 8/11, 37, 64; Yûnus 10/3, 61, 103; Hûd 11/24, 28, 30; Yûsuf 12/110; er-Ra’d 13/3, 39; en-Nahl 16/2, 90, 101; el-İsrâ 17/9, 41, 82, 93; el-Kehf 18/2, 17, 77, 81, 93; Meryem 19/72; Tâhâ 20/81, 102; el-Enbiyâ 21/4; el-Hac 22/38, 71, 85, 112, 114; en-Nûr 24/1, 27, 35, 43; el-Furkân 25/50, 67, 75; eş-Şuarâ 26/3, 193; en-Neml 27/62, 66; el-Ankebût 29/32; er-Rûm 30/24, 32, 49; el-Ahzâb 33/4, 30, 49; Sebe’ 34/3, 19, 20; es-Sâffât 37/8, 47, 155; ez-Zümer 39/71, 73; el-Mü’mîn 40/13, 46; eş-Şûrâ 42/27; ez-Zuhruf 43/18, 57; el-Câsiye 45/23; Muhammed 47/4; ez-Zâriyât 51/49; et-Tûr 52/20; el-Vâkıa 56/62; el-Hadîd 57/9; el-Mücâdile 58/2, 3; el-Haşr 59/2, el-Mümtehine 60/3, 10; et-Tahrîm 66/3, 4, 5; el-Mülk 67/3; el-Kalem 68/32; el-Hâkka 69/42; el-Mürselât 77/33; en-Nebe’ 78/19, 35; el-İnfîtâr 82/7; el-İnşikâk 84/12; el-A’lâ 87/3; el-Fecr 89/18; el-Hümeze 104/2.

2. 2. 1. 3. Fiillerin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunması

Fiillerin gâib, muhâtab ve mütekellim okunmasına imkân sağlayan farklılıklar, kıraat ihtilafları arasında hayli bir yekün oluşturmaktadır.⁴⁷¹ Bu tür kıraat farklılıklarını Kûfe kıraat imamlarından Kisâî, Hamza ve Halef genellikle aynı okurken,⁴⁷² Basra kıraat imamı olan Ebû Amr ile Mekke kıraat imamı İbn Kesîr genellikle aynı okumaktadır.⁴⁷³ Bununla birlikte okuyuşta tek kaldıkları bazı âyetler de mevcuttur.

Bu farklılık fiillerde fâilin değişmesine, fâilin değişmesi ise farklı manaların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Bu başlık altında Dûrî'nin Gâib, Muhâtab ve Mütekellim sıgasıyla okuduğu örneklere yer verilecektir.⁴⁷⁴

Örnek 1:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ
اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Havârilere Ey Meryem oğlu İsa! (a.s) Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi? diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a (cc) saygılı olun.”⁴⁷⁵

Dûrî, âyeti kerimedeki “güç yetirmek” anlamına gelen “يَسْتَطِيعُ” kelimesini iki farklı şekilde okumuştur. Dûrî, hocası Kisâî'den rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi muhâtab sıgasıyla “تَسْتَطِيعُ” şeklinde; râvisi olduğu Ebû Amr'ın kıraatinde ise aynı kelimeyi âyette geçtiği şekliyle gâib olarak okumuştur.⁴⁷⁶

Âyet, Dûrî'nin Ebû Amr'dan naklettiği şekliyle gâib olarak okunduğunda “Havârilere Ey Meryem oğlu İsa! (a.s) Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi? diye sormuşlardı.” manasına gelmektedir. Dûrî, diğer hocası Kisâî'den aktardığı muhâtab kıraatinde ise “Havârilere Ey Meryem oğlu İsa! (a.s) Sen Rabbinden bize

⁴⁷¹ Dûrî, her iki hocasından aldığı kıraatte yaklaşık 100 kelimedeki ihtilaf etmiştir.

⁴⁷² el-En'âm 6/149; et-Tevbe 9/54; Yûnus 10/18; Yûsuf 12/49; en-Nahl 16/71.

⁴⁷³ el-En'âm 6/91; el-İsrâ 17/68; en-Neml 27/88.

⁴⁷⁴ Diğer bazı örnekler için bk. el-En'âm 6/119, 142; el-A'râf 7/26, 57, 148.

⁴⁷⁵ el-Mâide 5/112.

⁴⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 254; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 487; en-Neşr, 2/256; Bennâ, *İthâf*, 257.

gökten bir sofraya indirilmesini isteyebilir misin? diye sormuşlardı.” anlamında olmaktadır.⁴⁷⁷

Kisâî, bu fiili muhâtab sığasıyla okuduğu için fâil Hz. İsâ (a.s) olmaktadır. Fâil belli olduğu için, fâilden sonra gelen “رَبُّكَ” kelimesi mef’ul konumundadır. Kisâî bu kelimeyi de mef’ul olacak şekilde “bâ” harfinin fethasıyla “رَبُّكَ” şeklinde okuyarak cümle uyumunu sağlamıştır.⁴⁷⁸ Sahabeden Hz. Ali, İbn Abbas, Muâz b. Cebel ve Hz. Âişe’nin de (ö. 58/678) bu âyeti muhâtab olarak okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁷⁹ Yine Muâz b. Cebel’in, Hz. Peygamber (s.a.s.) bize “تَسْتَطِيعُ” şeklinde okurdu dediği bilgisi yer almaktadır.⁴⁸⁰

Ebû Amr ve diğer kıraat imamları bu kelimeyi gâib olarak telaffuz etmişlerdir. Bu durumda Allah (cc) fâil olurken, “رَبُّكَ” kelimesindeki “bâ” harfinin zammesi de buna delalet etmektedir.⁴⁸¹

Kisâî’nin diğer kıraat imamlarından ayrılarak muhâtab sığasıyla okuması, isteyen istediği gibi okur anlamına gelmemektedir. Çünkü kıraatlerde esas olan Hz. Peygamber’den (s.a.s.) silsile yolu ile gelmiş olmasıdır. Kisâî, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) silsile yolu ile kendisine gelen kıraatı okumuştur. Bu bir eksiklik değil, aksine kıraat ilmi açısından ayrı bir güzelliştir. Taberî, her iki kıraatin de sahih olduğunu, birinin ötekenden evla olmadığını tefsirinde zikretmiştir.⁴⁸²

Örnek 2:

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَآئِرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ
مَثْبُورًا

⁴⁷⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 9/118; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/584; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 2/150.

⁴⁷⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb ‘a*, 254; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 487; *en-Neşr*, 2/256; Bennâ, *İthâf*, 257.

⁴⁷⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 9/117; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz* (Beyrut: Dârû’l-Hayr, 2009), 3/299; Endelüsî, *Bahrü’l-muhît*, 4/58.

⁴⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/137; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 7/106.

⁴⁸¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 9/118; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 3/299.

⁴⁸² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 9/118.

“Mûsâ şöyle dedi: Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!”⁴⁸³

Âyette geçen “عَلِمْتُ” kelimesini Dûrî iki farklı şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi âyette geçtiği şekliyle muhâtab olarak okurken, Kisâî’den naklettiği kıraatte ise “ta” harfinin zammesiyle mütekellim sığa ile “عَلِمْتُ” şeklinde okumaktadır.⁴⁸⁴

Dûrî’nin Ebû Amr silsilesiyle tilâvet ettiği kıraatin manası şöyledir. “Mûsâ şöyle dedi: Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi.” Dûrî’nin Kisâî yoluyla okuduğu “عَلِمْتُ” kıraatinin manası ise “Mûsâ şöyle dedi: Ben iyi biliyorum ki, sizin nitelediğiniz gibi büyülenmiş değilim ve bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirmiştir. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik” şeklindedir.⁴⁸⁵

Hz. Ali’nin de bu âyeti mütekellim olarak “عَلِمْتُ” şeklinde okuduğu ve “Allah’a (cc) yemin olsun ki, Allah’ın (cc) düşmanları bilemedi ama Hz. Mûsâ (a.s) bildi” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁸⁶

Âyeti muhâtab sigası ile okuyan cumhur kıraatinde ise Firavun’un herşeyi bildiği fakat kibrinin ona engel olması nedeniyle iman etmediği görüşü öne çıkmaktadır. “Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!” âyeti de buna işaret etmektedir.⁴⁸⁷

Örnek 3:

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

⁴⁸³ el-İsrâ 17/102.

⁴⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 385; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 598; Bennâ, *İthâf*, 362.

⁴⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/1194.

⁴⁸⁶ Kurtubî, *el-Cami’*, 13/183.

⁴⁸⁷ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 3/364.

“Mekke vadisinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O’dur. Allah (cc) bütün yaptıklarınızı görmektedir.”⁴⁸⁸

Bu âyetin iniş sebebi olarak kaynaklarda genellikle şu olay zikredilmektedir: Hudeybiye’de Mekkelilerden otuz veya seksen kişi silahlı olarak, Resûlüllah’a doğru harekete geçtiler. Resûlüllah bunları, çatışma olmadan yakaladı. Onlara yapmış oldukları antlaşmayı bozup bozmadıklarını sordu. Onlar da antlaşmaya sadık kaldıklarını söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s.) onları serbest bıraktı ve bu âyet nazil oldu.⁴⁸⁹

Dûrî, bu âyeti kerimedeki “yapmak, etmek” anlamındaki “تَعْمَلُونَ” kelimesini iki ayrı şekilde okumaktadır. Dûrî, Ebû Amr’ın râvisi olarak gâib sıgasıyla “يَعْمَلُونَ” şeklinde; Kisâî’nin öğrencisi olarak âyette geçtiği şekliyle muhâtab kalıbında okumuştur. Ebû Amr, diğer kıraat imamlarından ayrılarak bu âyetin kıraatinde tek kalmıştır.⁴⁹⁰

Âyeti kerime Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği şekliyle okunduğu zaman “Allah (cc) onların bütün yaptıklarını görmektedir” anlamında olurken; Dûrî’nin Kisâî’den aktardığı ve Ebû Amr dışındaki kurrâ’nın okuduğu gibi muhâtab sıga ile okundunda “Allah (cc) bütün yaptıklarınızı görmektedir” manasına gelmektedir.⁴⁹¹

Bikâî (ö. 885/1480), kurrâ’nın genelinin okuduğu muhâtab kıraatin daha tamamlayıcı olduğunu aktarırken,⁴⁹² İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği gâib sıga ile okunan kıraatin Kâfirler için tehdit içerdiğini aktarmaktadır.⁴⁹³

⁴⁸⁸ el-Feth 48/24.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 11/289; Ebü’l-Hasen Burhânüddîn İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevi el-Bikâî, *Nazmü’l-dürer fi tenâsübi’l-âyât ve’s-süver* (Kahire: Dârü’l-Kitabi’l-İslamî, ts.), 18/325; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5/70.

⁴⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb ‘a*, 604; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 724; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/375; Bennâ, *İthâf*, 510.

⁴⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/256.

⁴⁹² Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, 18/325.

⁴⁹³ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 7/681.

2. 2. 1. 4. Kelimelerin Müfred-Cemi Okunması

Kıraat imamları Kur'ân kelimelerini okurken bazı kelimelerde ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf ettikleri konulardan birisi de müfred ve cemi konusudur. Kıraat imamlarından bir kısmının müfred olarak okuduğu kelimeleri diğer bir kısım cemi olarak okumaktadır. Bu okuyuş ihtilaflarının bir kısmı bölgeler arasında ortaya çıkmaktadır. Okuyuş farklılığının olduğu bölgeler olarak Basra-Kûfe, Mekke-Medine ön plana çıkmaktadır.

Dûrî, hem Basra hem de Kûfe bölgesi kıraat imamlarından ders aldığı için iki bölge arasındaki kıraat farklılıklarının belirlenmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr (Basra) ve Kisâî'den (Kûfe) naklettiği kıraatlerdeki müfred ve cemi okuyuşlara örnek verilecektir.⁴⁹⁴

Örnek 1:

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Allah’ın (cc) elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, (cc) meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız ve işittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.⁴⁹⁵

Bu âyette yer alan “kitap” kelimesini Dûrî hem müfred hem de cemi olarak okumaktadır. Dûrî, Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte cemi olarak “كُتِبَ” şeklinde okurken; Kisâî’den rivayet ettiği kıraatte müfred olarak “كِتَابِهِ” şeklinde okumaktadır.⁴⁹⁶

Âyeti kerime Dûrî’nin Ebû Amr’dan rivayet ettiği gibi cemi olarak okunduğunda “Her biri Allah’a, (cc) meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar” anlamına gelmektedir. Dûrî’nin Kisâî’den rivayet ettiği gibi müfred olarak okunduğunda ise “Her biri Allah’a, (cc) meleklerine, kitabına (Kur’ân),

⁴⁹⁴ Diğer bazı kelimeler için bk. el-Bakara 2/164, 285; el-En’âm 6/99, 144; el-A’râf 7/57, 172; el-Enfâl 8/70; et-Tevbe 9/18; er-Ra’d 13/42; el-Enbiyâ 21/104; el-Mü’minûn 23/9; el-Ankebût 29/50; er-Rûm 30/48, 50; Sebe’ 34/3; Fâtır 35/ 9, 40; Yâsîn 36/56; ez-Zümer 39/36; eş-Şûrâ 42/37; el-Câsiye 45/5, 23; el-Feth 48/15; et-Tür 52/21; en-Necm 53/32; et-Tahrîm 66/12.

⁴⁹⁵ el-Bakara 2/285.

⁴⁹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 196; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 441.

peygamberlerine inandılar” şeklinde olmaktadır.⁴⁹⁷ Ayrıca bu kelime müfred okunduğunda cins olarak bütün kitapları kapsadığı da ifade edilmektedir.⁴⁹⁸

İbn Abbâs’ın bu âyeti müfred olarak okuduğu, müfred okuyuşun cins ifade etmesi sebebiyle cemi okuyuştan daha fazla sayı ifade ettiğini söylediği kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁹⁹ Her iki okuyuşun aynı anlama geldiği de rivayet edilmektedir. Kurrânın geneli ve Dûrî tarafından tercih edilen cemi okuyuş, öncesi ve sonrasıyla da uyum sağlamaktadır.⁵⁰⁰

Zemahşerî, müfred okuyuşun cemi okuyuştan daha fazla sayıya delalet ettiğini ifade ederken; müfred okuyuşla cinslik kastedildiğini, cinsliğin ise tekil unsurların tamamında mevcut olup hiçbirini dışarıda bırakmadığını, ancak çoğul kelimesinin sadece çoğulları kapsadığını söylemektedir.⁵⁰¹

Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği “كُتِبَ” şeklindeki okuyuşun âyetteki kelimelere uyum sağladığı ve daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Örnek 2:

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسِعَعِلْمُ الْكُفَّارِ لِمَنْ
عُقِبَى الدَّارِ

“Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah’tır (cc). O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır.”⁵⁰²

Dûrî, bu âyeti kerimedeki “الْكُفَّارُ” kelimesini müfred ve cemi olmak üzere iki şekilde okumuştur. Dûrî, Kisâî’den rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi cemi olarak “الْكُفَّارُ” şeklinde, Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte ise müfred olarak “الكافِرُ” şeklinde okumuştur.⁵⁰³

Âyeti kerime cemi olarak okunduğunda mana “İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır” olurken, Dûrî’nin

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 5/149; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/862.

⁴⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/862.

⁴⁹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 5/149; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/862.

⁵⁰⁰ el-Halebî, *ed-Dürrü’l masûn*, 3/693.

⁵⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/862.

⁵⁰² er-Ra’d 13/42.

⁵⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 359; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 577; Bennâ, *İthâf*, 340.

Ebû Amr'dan rivayet ettiği gibi müfred okunduğunda ise “*İnkâr eden dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaktır*” olmaktadır.⁵⁰⁴

Ayrıca Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivayet ettiği müfred okuyuştaki Kâfir kelimesiyle Ebû Cehil'in (ö. 2/624), İslamla alay eden beş kişinin veya yemin edip duran on sekiz kişinin olduğu rivayet edilmiştir. Yine Kâfir kelimesiyle cins isim kastedildiği de söylenmektedir.⁵⁰⁵

Taberî'ye göre Dûrî'nin Kisâî'den rivayet ettiği cemi okuyuş daha doğrudur. İbn Mes'ûd'un “*وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُونَ*” “*Kâfirler bilecektir*” okuyuşu ve Übey b. Ka'b'ın “*وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا*” “*o inkâr edenler bilecektir*” okuyuşunda buna delil olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁶

Bu âyeti kerimeyi Kûfe kıraat imamlarının tamamı cemi olarak okurken, Basra kıraat imamı olan Ebû Amr ise müfred olarak okumaktadır.⁵⁰⁷ Birçok yerde karşımıza çıkan Kûfe ve Basra ekol farkı burada da karşımıza çıkmaktadır. Dûrî, Kûfe ve Basra ekolünden kıraat aldığı için hem müfred hem de cemi olarak okumuştur.

Örnek 3:

لَقَدْ كَانَ لِسِبَّأٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدًا طَيِّبَةً وَرَبُّ غَفُورٌ

“*Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe*⁵⁰⁸ *kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab.*”⁵⁰⁹

Bu âyetteki “*مَسْكِنٌ*” kelimesini Dûrî müfred ve cemi olmak üzere iki şekilde okumaktadır. Dûrî, Kisâî'den rivayet ettiği kıraatte bu keimeyi müfred “*مَسْكِنِهِمْ*” okumuş, Ebû Amr'dan rivayet ettiği kıraatte ise cemi “*مَسَاكِنِهِمْ*” şeklinde okumuştur.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/778; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/70.

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/70-71.

⁵⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13 /581.

⁵⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 359; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 577.

⁵⁰⁸ Sebe': Yemende bir şehir adı. bk. Hamevi, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/181.

⁵⁰⁹ Sebe' 34/15.

⁵¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 528; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 680; Bennâ, *İthâf*, 459.

Âyeti kerime Dûrî'nin Kisâi'den naklettiği gibi müfred okununca “*Andolsun ki oturdukları yerde Sebe' kavmine ait büyük bir işaret vardı.*” anlamına gelmekteyken, Ebû Amr'dan naklettiği cemi kıraatte ise “*Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe' kavmine ait büyük bir işaret vardı*” anlamına gelmektedir.⁵¹¹

Ebû Ubeyde ve Ebû Hâtim, “*onların tek meskenleri yoktu, birçok meskenleri vardı*” diyerek cemi okuyuşu tercih etmişlerdir. Nehhâs (ö. 338/950) cemi okuyuşun mana ve lafız bakımından daha kapsayıcı olduğunu, Dûrî'nin Kisâi'den rivayet ettiği gibi “*مَسْكِنِهِمْ*” şeklindeki kesralı okuyuşun semaî mastar olduğunu ifade etmiştir.⁵¹² Bu âyeti cemi olarak okuyanlar mana uyumu açısından burada vakıf yapmaktadır. Çünkü her duran kişinin durduğu bir yer (mesken) vardır.⁵¹³

2. 2. 1. 5. Kelimelerin Mastar-İsm-i Fâil Okunması

Kıraat farklılıklarının bir kısmı isim, fiil ve harflerin farklı okunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bazen isimler farklı kalıplarda, bazen de fiiller farklı vezinlerde okunmaktadır. Kıraat imamları bir kelimeyi mastar olarak okuduğu gibi ism-i fâil veya ism-i mef'ûl olarak okudukları da olmuştur.

Bu başlık altında Dûrî'nin her iki hocasından almış olduğu kıraatlerdeki mastar ve ism-i fâil okuyuşlarına yer verilecektir.

Örnek 1:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ
عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَنْ هَذَا إِذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

“*Arşî, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, “Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz desen kâfirler derhal, bu büyü gibi bir düzmedir derler”*”⁵¹⁴

⁵¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/246; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/488; Ebû Ali Fazıl b. Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1988), 7/602.

⁵¹² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî el Mısrî, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 788.

⁵¹³ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 7/602.

⁵¹⁴ Hûd 11/7.

Dûrî, âyeti kerimeyi iki ayrı şekilde okumaktadır. Dûrî, Kisâî'nin öğrencisi olarak âyetin son kısmındaki “سِحْرٌ” kelimesini ism-i fâil vezninde “سَاحِرٌ” olarak okumuştur. Ebû Amr'dan aldığı kıraatte ise aynı kelimeyi mastar olarak okumuştur.⁵¹⁵

Âyeti kerime Dûrî'nin Kisâî'den aktardığı şekilde okununca “*Kâfirler: Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değil derler*” manasında olmaktadır. Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivayet ettiği kıraatın manası ise “*Kâfirler derhal, bu büyü gibi bir düzmedir derler*” olur.⁵¹⁶

Taberî, her iki okuyuşun da sahih olduğunu ve birbirine yakın manalar içerdiğini aktararak, bir kimseye büyüçülük atfetmekle büyüçü olduğunu söylemek arasında fazla bir fark olmadığını söylemektedir.⁵¹⁷

Örnek 2:

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ

“Allah (cc) hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı”⁵¹⁸

Dûrî, âyetteki yaratma anlamındaki “خَلَقَ” fiilini iki ayrı şekilde okumaktadır. Ebû Amr'dan nakille bu kelimeyi mazi fiil olarak “خَلَقَ” şeklinde, Kisâî'den rivayetle aynı kelimeyi ism-i fâil olarak “خَالِقٌ” şeklinde okumuştur.⁵¹⁹

Dûrî'nin, hocası Ebû Amr'dan aldığı kıraate göre mana “Allah (cc) hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı” olurken, Kisâî'nin öğrencisi olarak okuduğu kıraatın manası “Allah (cc) hareket eden her canlıyı sudan yaratacaktır” olur.⁵²⁰

Kurtubî, her iki okuyuşun da sahih olduğunu, birinin ötekine tercih edilemeyeceğini; kelime fiil olarak okunduğu zaman hususi mana, ism-i fâil olarak okunduğunda ise umumi mana ifade ettiğini bildirmiştir.⁵²¹

Örnek 3:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا

⁵¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256; Bennâ, *İthâf*, 319.

⁵¹⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 12/336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/366.

⁵¹⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 9/116.

⁵¹⁸ en-Nûr 24/45.

⁵¹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 457; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 579; Bennâ, *İthâf*, 412.

⁵²⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/340; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/770.

⁵²¹ Kurtubî, *el-Cami'*, 15/312.

“İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik”⁵²²

Âyetteki “إِحْسَانًا” kelimesini Dûrî iki farklı şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan aktardığı kıraatte bu kelimeyi “حُسْنًا” olarak okurken, Kisâî’den rivayet ettiği kıraatte ise âyette olduğu gibi “إِحْسَانًا” şeklinde okumuştur.⁵²³

Dûrî’nin her iki okuyuşunun manası da aynı olup “İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik” şeklinde olmaktadır.⁵²⁴ Bu iki okuyuş arasında şöyle bir fark olduğu da rivayet edilmektedir: “حُسْنًا” kelimesi “çirkinlik ve iğrençliğin” zıddı anlamındaki iyiliği, “إِحْسَانًا” kelimesi ise “kötülüğün” zıddı olan iyiliği ifade etmektedir.⁵²⁵

2. 2. 1. 6. Kelimelerin İsm-i Fâil-İsm-i Mef’ûl Okunması

Kıraat farklılıklarının birçok çeşidi vardır. Bunlardan bir tanesi de kelimelerin ism-i fâil ve ism-i mef’ûl kalıbında okunmasıdır. Kelimeler bu şekilde farklı kalıplarda okununca farklı anlamların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. İsm-i fâil olarak okunduğunda işi yapan kişi öne çıkarken, ism-i mef’ûl kalıbında ise üzerinde işlem yapılan şey öne çıkmaktadır.

Bu başlık altında Dûrî’nin kelimeleri ism-i fâil ve ism-i mef’ûl olarak okuduğu örneklere yer verilecektir.⁵²⁶

Örnek 1:

بَلَىٰ إِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ
مُسَوِّمِينَ

“Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin meleklerle yardım edecektir.”⁵²⁷

⁵²² el-Ahkâf 46/15.

⁵²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 596; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 720; Bennâ, *İthâf*, 412.

⁵²⁴ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/52; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/137; el-Halebî, *ed-Dürri’l masûn*, 9/668.

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Cami’*, 19/194.

⁵²⁶ Diğer örnekler için bk. en-Nisâ 4/25; el-Mâide 5/5; el-En’âm 6/98; Yûsuf 12/24; el-Hac 22/34, 67; en-Nûr 24/4, 23; es-Sâffât 37/40, 74, 128; Sâd 38/83; el-Münâfikun 63/11.

⁵²⁷ Âl-i İmrân 3/125.

Dûrî, âyetteki “مُسَوِّمِينَ” kelimesini ism-i fâil ve ism-i me‘ful olacak şekilde iki çeşit okumuştur. Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte Dûrî, bu kelimeyi ism-i fâil olarak “مُسَوِّمِينَ” şeklinde okumuştur. Dûrî’nin Kisâi’den rivayet ettiği kıraatte ise bu kelimeyi “vâv” harfinin fethasıyla ism-i ef’ûl kalıbında okumuştur.⁵²⁸

Âyet, Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği şekliyle ism-i fâil kalıbıyla okununca “*Rabbınız (size kendilerini/atlarını) işaretlemiş olan beş bin melekle yardım edecektir.*” anlamına gelmektedir. Dûrî’nin Kisâi’den naklettiği ism-i mef’ûl kalıbında ise anlam; “*Rabbınız size nişanlı/işaretli beş bin melekle yardım edecektir*” olmaktadır.⁵²⁹

Âyeti kerimedeki “مُسَوِّمِينَ /nişanlı” ifadesini açıklarken Kelbî (ö. 146/763) “uçları omuzlarından sarkmış sarı renli sarık”; Mücâhid (ö: 104/722), “atlarının kuyruk kılları kesilmiş”; Dahhâk (ö: 105/723) “atlarının alnı ve kuyrukları beyaz yünle işaretlemiş olarak”; Katâde (ö: 117/735) “alaca atlara binmiş olarak” ifadelerini kullanmışlardır.⁵³⁰

Mekke kıraat imamı olan İbn Kesîr ve Kûfe kıraat imamı olan Âsım b. Behdele de bu kelimeyi Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği gibi ism-i fâil kalıbında okumuştur.⁵³¹ Taberî, ism-i fâil kalıbıyla okuyuşun daha uygun olduğunu, fiilin işi yapan fâile atfedildiğini bildirerek “*melekler kendilerini işaretlemiş*” anlamını vermektedir.⁵³²

Örnek 2:

وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا

“*Bu kitapta Mûsâ’yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlâslı biriydi, elçi-peygamberdi.*”⁵³³

Dûrî, âyette geçen “مُخْلَصًا” kelimesinin okunuşunda ihtilaf etmiştir. Dûrî, Basra kıraat ekolünden (Ebû Amr) rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi “lâm” harfinin kesrasıyla ism-i fâil olarak “مُخْلَصًا” şeklinde, Kûfe kıraat ekolünden

⁵²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 216; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 464; Bennâ, *İthâf*, 228.

⁵²⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/33; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1060.

⁵³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1060.

⁵³¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 216; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 464; Bennâ, *İthâf*, 228.

⁵³² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 6/33.

⁵³³ Meryem 19/51.

(Kisâi) rivayet ettiği kıraatte “lâm” harfinin fethasıyla ism-i mef’ûl “مُخْلِصًا” şeklinde okumuştur.⁵³⁴

Âyeti kerime Dûrî’nin Ebû Amr’dan rivayet ettiği gibi kesralı okunduğunda “*Bu kitapta Mûsâ’yı (a.s) da okuyarak an. Gerçekten o ihlâsa ulaşmış biriydi*” manasında olurken, Kisâi’den rivayet ettiği fethalı okuyuşa göre ise “*Bu kitapta Mûsâ’yı (a.s) da okuyarak an. Gerçekten o ihlâsa ulaştırılmış biriydi*” manasında olmaktadır.⁵³⁵

Kûfe kıraat imamlarının geneli bu âyeti kerimeyi ism-i mef’ûl vezninde, Kûfe dışındaki kıraat imamları ise ism-i fâil vezninde okumaktadır.⁵³⁶ Âyet, ism-i fâil olarak “مُخْلِصًا” okunduğunda, ihlâsa erme işi kişinin kendi azim ve gayretiyle kullukta yükselerek Allah (cc) katında bir yer edinmesiyle elde edilmektedir. İsm-i mef’ûl olarak “مُخْلِصًا” okunduğunda ise Allah’ın (cc) lutfu keremiyle kullukta yükseltmesiyle meydana geldiği vurgusu öne çıkmaktadır.⁵³⁷

Taberî, Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği gibi ism-i fâil veznindeki okuyuşun kulluk bakımından daha güzel olduğunu, çünkü kulluğun çaba ve gayret gerektirdiğini ifade etmiştir. Risalet ve nübüvvetin Allah (cc) vergisi olması hasebiyle, risalet ve nübüvvet cihetiyle de ism-i mef’ûl okuyuşun daha güzel olduğunu bildirmiştir.⁵³⁸

Örnek 3:

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُّبِينَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

“*Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik.*”⁵³⁹

Âyetteki “مُبِينَاتٍ” kelimesini Dûrî iki farklı şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan aktardığı kıraatte bu kelimeyi “yâ” harfinin fethasıyla ism-i mef’ûl

⁵³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 410; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 617; Bennâ, *İthâf*, 378.

⁵³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/558; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 16/127.

⁵³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 410; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 617; Bennâ, *İthâf*, 378.

⁵³⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/558; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/572.

⁵³⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/558.

⁵³⁹ en-Nûr 24/34.

olarak “مَبِيَّاتٌ” şeklinde okurken, Kisâî’den aktardığı kıraatte “yâ” harfinin kesrasıyla ism-i fâil vezninde okumuştur.⁵⁴⁰

Bu âyet Dûrî’nin Kisâî’den rivayet ettiği ism-i fâil kalıbıyla okunduğunda “*Size, gerektiği gibi izah edip açıklayan âyetler*” anlamında olurken, Dûrî’nin, Ebû Amr’dan rivayet ettiği ism-i mef’ûl kalıbında ise “*size gerektiği gibi izah edilip açıklanmış âyetler*” manasına gelmektedir.⁵⁴¹

Taberî, âyette geçen bu kelimenin “*hakkı batıldan ayıran*”, “*insanlar için hak ve doğruyu açıklayan*” gibi anlamlara geldiğini de aktarmakta, kıraatler arasında tercih yapmayarak iki kıraatın de güzel olduğunu bildirmektedir.⁵⁴² Zemahşerî, âyetin nahiv bakımından “مَبِيَّاتٌ فِيهَا” şeklinde okunmasının da caiz olduğunu bildirmiştir.⁵⁴³

2. 2. 2. Nahiv Açısından Kıraat Farklılıkları

Sözlükte “*kast etmek, yönelmek, yol ve taraf*” gibi anlamlara gelen nahiv⁵⁴⁴ ıstılahta “*kelimelerin cümle içindeki durumu ve bu duruma göre i‘rabını inceleyen ilim dalı*” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴⁵ Nahiv ilmi kelimelerin hareke ve i‘rabı ile ilgilenerken kıraatlerin farklı okunmasına imkân vermektedir.

Nahiv ve kıraat iç içe olup, kıraatın sahih olma şartlarından birisi de Arap diline olan uygunluktur. Bu uygunluğu belirleyen şey nahiv ilmidir. Bu başlık altında Dûrî’nin nahivle ilgili kıraat ihtilaflarına yer verilecektir.

2. 2. 2. 1. Elif-Nun Maddesinin Fetha ve Kesra İle Okunması

Arapça’da kelimeler aldıkları harekeye göre mana ihtiva etmektedir. Arapça’da harf olarak kabul edilen “ان” maddesi kesralı ve fethalı olarak iki şekilde harekelenmekte, “*Fiile benzeyen harfler*” diye isimlendirilen harflerden

⁵⁴⁰ Dâni, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 642; Bennâ, *İthâf*, 411.

⁵⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/752.

⁵⁴² Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 17/295.

⁵⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/752.

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanu ‘l-arab*, 4371; İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300.

⁵⁴⁵ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 11.

ikisini oluşturmaktadır. Kıraat farklılıkları arasında yerini alan bu harfler buldukları yere göre hareke almaktadırlar.⁵⁴⁶

Dûrî'nin “ان” maddesini nasıl okuduğu ile ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır.

Örnek 1:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Kuşkusuz Allah (cc) katında din İslâm'dır.”⁵⁴⁷

Dûrî bu âyetteki “ان” maddesini iki farklı şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr'ın râvisi olarak bu kelimeyi kurrânın geneliyle birlikte “إِنَّ” olarak okurken, Kisâî'den naklettiği kıraatte ise bu kelimeyi fethalı olarak “أَنَّ” şeklinde okumaktadır. Bu okuyuşu Dûrî'yle birlikte Kisâî'nin diğer râvisi Ebü'l-Hâris de okumaktadır.⁵⁴⁸

Âyet kesralı olarak okunduğunda “Kuşkusuz Allah (cc) katında din İslâm'dır” manasında olurken, fethalı okunduğunda “Allah (cc), Melekler ve Ülema, Allah (cc) katında din İslâm olduğuna şahittir” manasında olmaktadır.⁵⁴⁹ Dûrî, her iki manaya gelecek şekilde okumaktadır.⁵⁵⁰

Dûrî'nin okuduğu kıraat vecihlerine bakıldığında kesra ile okunan kıraatın önceki âyetten mana yönünden bağımsız olduğu, fethalı kıraatın ise öncesiyle mana bakımından bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵¹

Örnek 2:

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

“Allah (cc), benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin. Bu, dosdoğru bir yoldur.”⁵⁵²

⁵⁴⁶ Elif-Nun maddesinin okunuşu için bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 280-81.

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân 3/19.

⁵⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 202; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 446; Bennâ, *İthâf*, 221.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/277.

⁵⁵⁰ Bennâ, *İthâf*, 221.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/277.

⁵⁵² Meryem 19/36.

Bu âyetteki “ان” maddesini Dûrî iki şekilde okumuştur. Dûrî, Kisâî'nin talebesi olarak fethalı “أَنَّ” şeklinde okurken; Ebû Amr'ın râvisi olarak kesralı “إِنَّ” şeklinde okumaktadır.⁵⁵³

Âyet Dûrî'nin Kisâî'den aldığı fethalı kıraate göre okunduğunda mana, “Allah (cc) benim ve sizin rabbiniz olduğu için ona kulluk edin” olurken, Ebû Amr'dan aktardığı kesralı kıraate göre ise “Şüphesiz, benim Rabbim de sizin rabbiniz de Allah (cc)'tır. O halde yalnızca O'na kulluk edin” anlamında olmaktadır.⁵⁵⁴

Taberî, Dûrî'nin Ebû Amr'dan naklettiği gibi kesralı olan kıraatı tercih ettiğini bildirerek, bu cümlenin başlangıç cümlesi olduğunu; kesralı okuyuşun buna daha uygun olduğunu aktarmaktadır.⁵⁵⁵

Örnek 3:

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

“Tat bakalım; zira sen (aklınca) güçlü ve itibarlısın”⁵⁵⁶

Âyette yer alan “إِنَّ” maddesini Dûrî, kesralı ve fethalı olmak üzere iki şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr'dan rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi kesralı olarak okumaktadır. Aynı kelimeyi, Kisâî'nin öğrencisi olarak fethalı okumaktadır. Dûrî'nin hocası olan Kisâî bu kelimeyi kesralı olarak okuyan tek imamdır.⁵⁵⁷

Bu âyetin, Ebû Cehil'in “Mekke'nin şu iki dağı arasında benden daha güçlüsü ve soylusu var mıdır? Andolsun ki sen de Rabbin de bana bir şey yapamayacaksınız” demesi üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁵⁸

Âyet Dûrî'nin Ebû Amr'dan aktardığı şekilde kesralı okununca “tat bakalım; zira sen (aklınca) güçlü ve itibarlısın” manasına gelmektedir. Kisâî'nin râvisi olarak Dûrî'nin okuduğu fethalı kıraatte ise “söylediğin bu söze karşılık tat

⁵⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 410; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 617; Bennâ, *İthâf*, 378.

⁵⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/539; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/178.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/540.

⁵⁵⁶ ed-Duhân 44/49.

⁵⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 593; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 718; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/371; Bennâ, *İthâf*, 500.

⁵⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/114; Tabersî, *Mecma'u'l-beyan*, 9/103; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/755.

bakalım azabı; çünkü sen güçlü ve itibarlısın!” anlamında olmaktadır.⁵⁵⁹ Bu âyette Ebû Cehil’e yapılan hitap alay etme amaçlıdır.⁵⁶⁰

Âyeti kesralı okuyanlar “ذُقْ” kelimesinden sonra vakıf yapmakta, fethalı okuyanlar ise burada vakıf yapmamaktadır.⁵⁶¹ Taberî, Dûrî’nin rivayet ettiği her iki okuyuşun da sahih olduğunu, kendisinin kesralı okuyuşu tercih ettiğini bildirmiştir.⁵⁶²

2. 2. 2. Harekenin Hazfi-İsbatı

Arapça’da kelimeler aldığı harekeye göre mana almaktadır. Kelimeler farklı hareke alabilmektedir. Bazı kelimeler ise hareke almayarak sakin kalmaktadır.

Bu başlık altında Dûrî’nin harekenin hazfi veya isbatı ile ilgili kıraat ihtilaflarına yer verilecektir.

Örnek 1:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا

“Şüphesiz ki münafiklar cehennemden en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”⁵⁶³

Dûrî, âyeti kerimedeki “الدَّرَكِ” kelimesini iki şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi “ra” harfinin fethasıyla “الدَّرَكِ” şeklinde, Kisâi’ den aldığı kıraatte ise âyette olduğu gibi “الدَّرَكِ” şeklinde okumaktadır.⁵⁶⁴ Sözlükte “الدَّرَكِ” kelimesi “bir şeyin en dibini, alt tabanı, en derin yeri” anlamına gelmektedir. Cehennemden en alt tabakasını da ifade etmektedir.⁵⁶⁵

Âyet Dûrî’nin okuduğu gibi fethalı ve sakin olarak okunduğunda aynı anlama gelmektedir. Her iki okuyuşta da mana “Şüphesiz ki münafiklar cehennemden en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın”

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/62; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/114; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 5/108; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/755.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/62.

⁵⁶¹ Kurtubî, *el-Cami’*, 19/135.

⁵⁶² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/62.

⁵⁶³ en-Nisâ 4/145.

⁵⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 239; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 408; Bennâ, *İthâf*, 247.

⁵⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 1365.

olmaktadır.⁵⁶⁶ Kaynaklarda bu kelimenin Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivayet ettiği gibi fethalı olarak “الدَّرَكِ” şeklinde okumanın daha uygun olacağı yer almaktadır.⁵⁶⁷

Örnek 2:

كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar.”⁵⁶⁸

Âyette geçen “قِطْعًا” kelimesini Dûrî iki şekilde okumuştur. Dûrî, Kisâî'nin talebesi olarak bu kelimedeki “tâ” harfini sakin kılarak “قِطْعًا” şeklinde okumuştur. Ebû Amr'dan aldığı kıraatte ise “tâ” harfinin fethasıyla “قِطْعًا” olarak okumuştur.⁵⁶⁹

Âyet Dûrî'nin Kisâî'den aktardığı gibi “قِطْعًا” olarak okunduğunda mana “yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla (bölüm) kaplanmıştır” olurken, Dûrî'nin Ebû Amr'dan naklettiği fethalı kıraatte ise “onlardan her birinin yüzünün gecenin karanlığı gibi bir siyahlık kaplamıştır” şeklinde olmaktadır.⁵⁷⁰

Dûrî'nin Kisâî'den rivayet ettiği “قِطْعًا” kıraatı için kaynaklarda “gecenin bir parçası veya gecenin karanlığının bir parçası” şeklinde iki farklı görüş yer almaktadır.⁵⁷¹

Örnek 3:

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِينَ مَالًا وَوَلَدًا

“Âyetlerimizi inkâr edip bana elbette mal ve evlat verilecek diyen kimseyi gördün mü?”⁵⁷²

Dûrî, âyette bulunan “ولدا” kelimesi iki şekilde okumuştur. Dûrî, Kisâî'den aktardığı kıraatte “vâv” harfinin ötresi ve “lâm” harfinin sükûnu ile “وُلْدًا” olarak

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 7/52; el-Halebî, *ed-Dürrü'l masûn*, 4/131.

⁵⁶⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 7/620; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/310.

⁵⁶⁸ Yûnus 10/27.

⁵⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 325; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 545; Bennâ, *İthâf*, 311.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 12/486.

⁵⁷¹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l masûn*, 6/186; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 11/149.

⁵⁷² Meryem 19/77.

okumuştur. Ebû Amr'dan naklettiği kıraatte ise “vâv” ve “lâm” harfinin fethasıyla “وَلَدًا” şeklinde okumuştur.⁵⁷³

Âyet, Dûrî'nin Kisâi'den naklettiği gibi zammeli okununca “*bana elbette mal ve evlatlar verilecek*” olurken, Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivayet ettiği fethalı “وَلَدًا” şeklindeki okuyuşta ise “*bana elbette mal ve evlat verilecek*” olmaktadır.⁵⁷⁴

Ferrâ, zammeli olan “وَلَدًا” kelimesinin, fethalı olan “وَلَدًا” kelimesinin cemisi olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁵

2. 2. 2. 3. Kelimelerin Munsarif-Gayri Munsarif Olması

Arapça'da kelimeler yapıları bakımından bazı özelliklere sahiptir. Bazı kelimeler hareke seçmezken bazısı ise cer (kesra) ve tenvin kabul etmeyerek farklı özellik arz etmektedir. Cer ve tenvin kabul edenlere munsarif, cer ve tenvin kabul etmeyenlere ise gayri munsarif denilmektedir. Munsarif ve gayri munsarif olarak okuma, harekeyi etkilediği için kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Örnek 1:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ
قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Yahudiler “Üzeyir Allah'ın (cc) oğludur” dediler, hıristiyanlar da “Mesîh (Îsâ) Allah'ın (cc) oğludur” dediler. Bunlar, daha önceki inkârcuların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah (cc) onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!”⁵⁷⁶

Âyeti kerimede geçen “عَزِيرٌ” kelimesini Dûrî, munsarif ve gayri munsarif olmak üzere iki şekilde okumuştur. Ebû Amr'dan aktardığı kıraatte bu kelimeyi gayri munsarif olarak tenvinsiz, Kisâi'den aktardığı kıraatte ise tenvinli ve munsarif olarak okumuştur.⁵⁷⁷

⁵⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 412; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 619; Bennâ, *İthâf*, 380.

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/620; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/236.

⁵⁷⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/173.

⁵⁷⁶ et-Tevbe 9/30.

⁵⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 313; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 535; Bennâ, *İthâf*, 302.

Bu kelime munsarif ve gayri munsarif olarak okunduğunda “*Yahudiler “Üzeyir Allah’ın (cc) oğludur” dediler*” anlamına gelmektedir. Munsarif olarak okuyanlara göre bu kelime yabancı kökenli olmayıp Arapçadır. Gayri munsarif okuyanlara göre ise bu kelime Arapça dışında yabancı bir kelime olduğu için gayri munsariftir.⁵⁷⁸

“*Üzeyir Allah’ın (cc) oğludur*” sözünü söyleyenin Finhâs adında bir kişi veya bir grup Yahudi olduğu söylenmektedir. Âyetin “*Yahudiler, Üzeyir Allah’ın (cc) oğludur*” şeklinde bütün Yahudileri kapsamaması bir kısım insanın bunu söylemesine karşılık diğerlerinin sessiz kalmalarına bağlanmaktadır.⁵⁷⁹

Bu kelime için marife ve yabancı olması hasebiyle gayri munsarif söylendiği gibi; tenvinli veya tenvinsiz olsun, yabancı kökenli veya Arapça olsun her halükarda munsariftir de denilmektedir.⁵⁸⁰

Örnek 2:

كَانَ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا إِنَّ تَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا بَعْدًا لِتَمُودَ

“*Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi rablerini inkâr etti. Vay Semûd’un haline!*”⁵⁸¹

Dûrî, âyette geçen Semûd kelimesini munsarif ve gayri munsarif olarak okumaktadır. Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi munsarif, Kisâî’den rivayet ettiği kıraatte ise gayri munsarif olarak okumaktadır.⁵⁸²

Bu kelime gayri munsarif ve ve munsarif olarak okunduğunda aynı anlamı ifade etmektedir. Mana “*İşte böyle, Semûd kavmi rablerini inkâr etti. Vay Semûd’un haline!*” anlamında olmaktadır. Aynı anlama gelmekle birlikte şöyle bir anlam zenginliği de ortaya çıkmaktadır. Gayri munsarif olarak okunduğunda özel isim olarak bir kabilenin adı olurken, munsarif okunduğunda ise mahallenin veya ilk dedelerinin adı anlamında olmaktadır.⁵⁸³

Âyet Dûrî’nin Ebû Amr’dan rivayet ettiği gibi munsarif kalıpta okunduğunda sözün sahibi zikredilmeksizin mahalle veya büyük dede ismi

⁵⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/412; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/60.

⁵⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/60; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 10/168.

⁵⁸⁰ Taberî, *Mecma’u’l-beyân*, 5/37; Kurtubî, *el-Cami’*, 10/172.

⁵⁸¹ Hûd 11/68.

⁵⁸² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 337; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 556; Bennâ, *İthâf*, 323.

⁵⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/440; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 12/115.

zikredilerek sözü söyleyen kişi veya kişileri hafife alma manasına geldiği de rivayet edilmektedir.⁵⁸⁴

Örnek 3:

لَقَدْ كَانَ لِسِيَّ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّاتٍ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدًا طَيِّبَةً وَرَبٌّ غَفُورٌ

“Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe’ kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. “Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O’na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab!”⁵⁸⁵

Sûreye adını veren Sebe’ kelimesini Dûrî munsarif ve gayri munsarif olmak üzere iki şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte bu kelimeyi “hemze” harfinin fethasıyla ve tenvinsiz olarak gayri munsarif “لِسِيَّ” şeklinde, Kisâî’den naklettiği kıraatte ise munsarif olarak “لِسِيَّ” şeklinde okumuştur.⁵⁸⁶

Âyeti kerime Dûrî’nin, Ebû Amr’dan naklettiği şekliyle gayri munsarif olarak okunduğunda “Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe’ kavmine ait büyük bir işaret vardı” olurken, Kisâî’den aktardığı kıraatte ise “Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe’ hakkında büyük bir işaret vardı” anlamına gelmektedir.⁵⁸⁷

“سِيَّ” kelimesi tenvinli okunduğunda şehir veya ilk dedelerin adı olarak munsarif, tenvinsiz okununca kabile ismi olarak gayri munsarif olmaktadır.⁵⁸⁸

Sahabe, Sebe’nin ne olduğunu merak ederek Hz. Peygamber’e “Ey Allah (cc)’ın Resûlü, Sebe’ nedir? O bir yer midir yoksa bir kadın mıdır?” diye sormuş. Resûlüllah (s.a.s.) de: “O, ne bir yer ne de bir kadındır. Sebe’ Araplarda bir adamın ismidir. Onun on çocuğu olmuştur. On çocuğundan altısı Yemen’de dördü de Şam’da yerleşmiştir. Şam’da yerleşenler: Lalı, Cüzam, Gassan ve Âmile’dir.

⁵⁸⁴ Bikâî, *Nazmü’l-dürrer*, 9/326.

⁵⁸⁵ Sebe’ 34/15.

⁵⁸⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 480; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 653; Bennâ, *İthâf*, 459.

⁵⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/488; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 22/165.

⁵⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/1072; Ebü’l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, thk. Yusuf Ali Budeyvî - Muhyiddin Dib Mistu (Beyrut: Dârü’l-Kelimu’t-Tayyib, 1998), 3/58.

Yemen'de yerleşenler ise: Ezd, Eş'arî, Himyer, Muzhee, Enmar ve Kinde'dir." buyurmuştur.⁵⁸⁹

Âyeti kerime bu hadisi şerifle birlikte değerlendirildiğinde Dûrî'nin rivayet ettiği munsarif kıraatın daha uygun olduğu gözükmetedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) Sebe'yi açıklarken "*atalarından bir adamın ismi*" ifadesini kullanmıştır. Bu manayı ise Dûrî'nin Kisâî'den rivayet ettiği munsarif kıraat vermektedir.

2. 2. 2. 4. Kelimelerin Farklı Harekeyle Okunması

Arapçada hareketler kelimelerin okunmasına kolaylık sağlayan işaretlerdir. Bu hareketler kelimelerin farklı seslerle okunmasını sağlamaktadır. Kıraat farklılıkları arasında yer alan farklı hareketle okuma, sayıca önemli bir yer tutmaktadır.

Bu başlık altında Dûrî'nin farklı hareketle okuduğu örneklere yer verilecektir.⁵⁹⁰

Örnek 1:

قَالَ رَبُّ أَنِّي يَكُونُ لِي غَلَامٌ وَكَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغَتْ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

*"Zekeriyâ, Rabbim! dedi. Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığım son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?"*⁵⁹¹

Dûrî, âyetteki "عِتِيًّا" kelimesini iki ayrı şekilde okumaktadır. Ebû Amr'dan aktardığı kıraatte bu kelimeyi zammeli olarak "عُتِيَّا" şeklinde okurken, Kisâî'den naklettiği kıraatte ise âyette olduğu gibi kesralı olarak okumuştur.⁵⁹²

Bu âyet Dûrî'nin Kisâî'nin râvisi olarak okuduğu "عِتِيًّا" şeklinde kesralı olarak tilâvet edilince "*Rabbim! Hanımım kısır, ben de yaşlılıktan kaskatı kesilmişken, benim nasıl çocuğum olur?*" anlamına gelirken, Ebû Amr'dan aktardığı ötreli "عُتِيَّا" şeklindeki kıraatte ise "*Rabbim! Hanımım kısır, benim ise*

⁵⁸⁹ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Kitabü'l-Huruf ve'l-Kıraat", 20.

⁵⁹⁰ Diğer bazı örnekler için bk. el-En'âm 6/96; el-A'râf 7/57; et-Tevbe 9/20.

⁵⁹¹ Meryem 19/8.

⁵⁹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 407; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 615; Bennâ, *İthâf*, 376.

yaşlılıktan kemiklerim kurumuşken, benim nasıl çocuğum olur.” anlamına gelmektedir.⁵⁹³

Bu iki okuyuş arasındaki mana farkı şöyledir: Kesra ile okunduğunda “*kaskatı kesilmek, sertliğin son noktasına varmak*” anlamında olurken, ötreli okuyuşta ise sadece “*sert olmak*” anlamı vardır.⁵⁹⁴

Ayrıca Abdullah b. Mes‘ûd, Übey b. Kâ‘b, İbn Abbas ve Mücâhid “عَسِيًّا” kelimesini şâz olarak “عَسِيًّا” şeklinde okumuşlardır.⁵⁹⁵ Kelime bu şekilde okunduğunda anlamı, yaşlılıktan kurumanın yanında görme duyusunun azalmasını da ifade etmektedir.⁵⁹⁶

Dûrî’nin tilâvet ettiği her iki okuyuş mana bakımından birbirine yakın olmakla birlikte kıraat açısından isnada dayanan güzel bir farklılık arz etmektedir.⁵⁹⁷

Örnek 2:

فَنَادِيهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا

“Aşağısından biri ona şöyle seslendi: Tasalanma! Rabbin senin altında bir su kaynağı yaratmıştır.”⁵⁹⁸

Bu âyetteki “فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا” kelimesini Dûrî, iki farklı şekilde okumuştur. Ebû Amr’ın râvisi olarak “mîm” ve “ta” harfinin fethasıyla “مَنْ تَحْتِهَا” şeklinde, Kisâî’nin öğrencisi olarak âyette olduğu gibi “مِنْ تَحْتِهَا” şeklinde okumuştur.⁵⁹⁹

Âyet Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği şekilde okununca manası “Aşağısında bulunan kimse (Cebrâil) ona seslendi” olur. Kisâî’den rivayet ettiği ve Nâfi‘, Hafs, Hamza, Ravh ve Halef b. Hişâm’ın da okuduğu kesralı okuyuşa göre ise mana “Ona aşağısından seslendi” olur.⁶⁰⁰

⁵⁹³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/465; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/148; Kurtubî, *el-Cami*’, 13/418.

⁵⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/148.

⁵⁹⁵ Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’ân min kitâbi’l-bedi*’ (Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbî, ts.), 87.

⁵⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 2949.

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/465; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/148.

⁵⁹⁸ Meryem 19/24.

⁵⁹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 408; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 616; Bennâ, *İthâf*, 377.

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 15/501-503; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/164.

Bu âyetteki “*Ona aşağısından seslendi*” ifadesinin fâili Cebrâil veya Hz. Îsâ (a.s) gösterilmiştir. Fâilin Hz. Îsâ (a.s) olduğunu söyleyenler, eğer Cebrâil fâil olacak olsaydı üst taraftan seslenirdi, alt taraftan seslenildiğine göre fâil Hz. Îsâ’dır (a.s) şeklinde izahta bulunmaktadırlar.⁶⁰¹ İbn Abbâs’ın, Hz. Îsâ (a.s) kavmine gelinceye kadar konuşmadığı için seslenen kişinin Cebrâil olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁶⁰²

Bu âyette bulunan “*مِنْ تَحْتِهَا*” kelimesi ile ilgili olarak Taberî, Ebû Ca’fer’in şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu kelimeyi fethalı okumak daha doğrudur. Çünkü fethalı okununca Hz. Îsâ (a.s) fâil olur, fâil olunca mana “*Aşağıda bulunan Îsâ (a.s) ona anneciğim üzülme diye seslendi*” olur. Kesralı okuyuşa göre ise mana “*Aşağısında bulunan kişi ona Îsâ’yı (a.s) kast ederek bu kimdir diye seslendi olur.*”⁶⁰³ Dûrî, bu âyeti her iki şekilde de okuduğu için, bu manaları ihtiva etmektedir.

Bu âyette bulunan “*فَنَادَاهَا*” kelimesini Zir b. Hubeş (ö. 82/701) ve Alkame (ö. 65/682) “*فَخَاطَبَهَا*” şeklinde okumuştur.⁶⁰⁴ Mana ise “*Altındaki ona hitap etti*” olmaktadır.⁶⁰⁵

Ayrıca İbn Abbas “*فَنَادَيْهَا*” kelimesinden sonra “*مَلَكٌ*” getirerek “*فَنَادَيْهَا مَلَكٌ*” şeklinde okumuştur ki bu durumda fâil melek olmaktadır.⁶⁰⁶

Örnek 3:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا

“*İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu*”⁶⁰⁷

Dûrî, bu âyetteki “*zahmet, zorluk*” anlamına gelen “*كُرْهًا*” kelimesini iki şekilde okumaktadır. Dûrî, Ebû Amr’dan aktardığı kıraatte bu kelimeyi fethalı

⁶⁰¹ Tabersî, *Mecma’u’l-beyan*, 5/786.

⁶⁰² Kurtubî, *el-Cami*, 13/433.

⁶⁰³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/505.

⁶⁰⁴ Abdüllatif Hatîb, *Mu’cemu’l-kırâ’ât* (Dımaşk: Dâru Se’di’-d-Din, 2000), 5/333.

⁶⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/164.

⁶⁰⁶ Hatîb, *Mu’cem*, 5/353.

⁶⁰⁷ el-Ahkâf 46/15.

“كُرْهَا” şeklinde okumuştur. Kisâî’den naklettiği kıraatte ise zammeli olarak okumuştur.⁶⁰⁸

Âyet Dûrî’nin okuduğu gibi fethalı veya zammeli olarak kıraat edildiğinde “Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu.” şeklinde aynı anlama gelmektedir.⁶⁰⁹ Ancak kaynaklar, zammeli okuyuşun kişinin ikrâh altında olmaksızın kendi isteğiyle severek yaptığına, fethalı okuyuşun ise başkasının sebep olması veya zorlamasıyla yapıldığına dikkat çekmekte ve aradaki mana zenginliğine işaret etmektedir.⁶¹⁰ Dolayısıyla zorlama öfke ve nefrete sebep olmaktadır.⁶¹¹

Fetha ile “كُرْهَا” okununca mastar, zamme ile “كُرْهَا” okununca isim olduğu bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.⁶¹²

Ebû Hâtîm’in fethalı kıraatin öfke ve nefret içerdiği için güzel olmadığını, Ebû Ubeyde’nin ise bu kelimenin el-Bakara sûresi hariç Kur’ân’da hep fethalı olduğunu ve kendisinin bu kıraatı tercih ettiğini kaynaklar aktarmaktadır.⁶¹³

2. 2. 2. 5. Kelimenin Noktasının/Harfının Değiştirilerek Okunması

Kur’ân-ı Kerîm, alfabeti gereği farklı okuyuşlara müsait olan bir hatta sahiptir. Kur’ân indiği dönemde harfleri ayırt edici noktalama işaretlerinin olmaması tek bir hatta bütün kıraat vecihlerinin okunmasına imkân tanımaktaydı.⁶¹⁴

İlk Müslümanların genelinin Arap olması nedeniyle noktasız olan harflerin okunmasında zorluk yaşanmamıştır. Ancak Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaya başlamasıyla noktalama işaretlerine ihtiyaç duyulmuş ve Kur’ân-ı Kerim noktalanıp harekelenmiştir. Noktalanın ve harekeleri konan Kur’ân metni ilk

⁶⁰⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 596; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 720; Bennâ, *İthâf*, 503.

⁶⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/138; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/161.

⁶¹⁰ Alî b. Hamza el-Kisâî, *Me’ani’l-Kur’ân*, nşr. İsmâ Şehhâte İsmâ Ali (Kahire: Dâru Gaba, 1998), 232; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/646;

⁶¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/646; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 7/18.

⁶¹² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/646; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 5/127.

⁶¹³ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5/23.

⁶¹⁴ Abdülhamit Birışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/427.

zamanlarda olduğu gibi bütün kıraat vecihlerini barındıramaz olmuş, bu sebeple kıraat farklılıkları arasında nokta ve harf değişimi sorunu ortaya çıkmıştır.

Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den rivayet ettiği kıraatlerdeki nokta ve harf değişiminin sebep olduğu örneklere yer verilecektir.⁶¹⁵

Örnek 1:

وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لِحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, - seni insanlara bir işaret kılmamız için ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz” buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, “Biliyorum ki Allah (cc) kesinlikle her şeye kadirdir” dedi.⁶¹⁶

Âyeti kerimedeki “نُنشِرُهَا” kelimesini Dûrî iki şekilde okumuştur. Dûrî, Ebû Amr'dan naklettiği kıraatte bu kelimeyi “ra” harfiyle “نُنشِرُهَا” şeklinde okurken; Kisâî'den rivayet ettiği kıraatte ise “نُنشِرُهَا” olarak okumuştur.⁶¹⁷

Dûrî'nin Kisâî'den aktardığı, aynı zamanda Kûfeliler ve İbn Amir'in de okuduğu⁶¹⁸ kıraatteki “نُنشِرُهَا” kelimesi kaynaklarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. “النَّشْرُ” kökünden gelen bu kelimeye “*Hareket ettirmek, çıkarmak, yerden yükseltmek, birbirine uyumlu hale getirmek, ayağa kaldırmak ve kadının kocasına itaatsizlik etmesi*” gibi anlamlar verilmektedir.⁶¹⁹

Dûrî'nin, Ebû Amr'dan naklettiği “نُنشِرُهَا” kelimesi kaynaklarda daha çok “*hayat verme ve diriltme*” anlamında kullanılmıştır.⁶²⁰

Âyet Dûrî'nin Kisâî'den aktardığı şekliyle “zây” harfiyle okunduğu zaman mana, “*Kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor/yerli yerine koyuyor ve üzerini etle kaplıyoruz*” olmaktadır. Ebû Amr'dan rivayet ettiği şekliyle okunduğunda ise

⁶¹⁵ Diğer bazı örnekler için bk. Meryem 19/90; el-Furkân 25/47; Fussilet 41/5.

⁶¹⁶ el-Bakara 2/259.

⁶¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 189; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 430; Bennâ, *İthâf*, 208.

⁶¹⁸ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 310.

⁶¹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/616; Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'ân*, 1/344; el-Halebî, *ed-Dürrü'l masûn*, 2/567; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 4425.

⁶²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/617; Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'ân*, 1/344; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 311; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 4423.

“Kemiklere bak, onlara nasıl hayat veriyor ve üzerini etle kaplıyoruz” anlamına gelmektedir.⁶²¹

İbn Âşûr, ayağa kaldırmak anlamındaki “نَشْرُهَا” kıraatinin “kemiklere etlerin ve sinirlerin yerleştirilerek kan pompalanmasını da kapsadığını” bildirmektedir.⁶²² Bikâî, “نَشْرُهَا” şeklindeki kıraatın manasını “fanî olan birşeyin tekrardan ilk yaratıldığı surete döndürülmesi” olarak açıklamaktadır.⁶²³

Âyet Dûrî'nin her iki hocasından da rivayet ettiği şekliyle okunduğunda birbirine yakın anlam ifade etmektedir. Yakın anlam olmasına rağmen farklı şekilde okumanın bir sebebi olması gerekmektedir. Bu sebep, kıraatlerin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) silsile yoluyla günümüze aktarılmasıdır. Yani hiçbir kıraat imamı kendisine nakledilenin dışında bir okuyuş ihdas etmiş değildir.

Âyeti kerimeyi Hasan-ı Basrî şaz olarak, “نَشْرُهَا” şeklinde okumuştur.⁶²⁴ Taberî, bu okuyuşun sahih olmadığı gibi fasih olan Arap kelamına da uymadığını bildirmektedir.⁶²⁵

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ آتَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ
مُؤْمِنًا

“Ey iman edenler! Allah (cc) yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek Sen mümin değilsin demeyin.”⁶²⁶

Bu âyetin iniş sebebi olarak genellikle şu olay zikredilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir askeri birliği Mekkeli bir grup üzerine göndemişti. Mekkeli'ler Resûlullah'ın askeri birliğinin kendilerine doğru geldiğini işitip kaçmıştı. İçlerinden hayvan otlatan Mirdâs adında biri Müslüman olduğu için kaçmamıştı. Müslüman askerler yanına yaklaşıncâ Mirdâs Müslüman olduğu anlaşılınca diye selam verip kelime-i şehâdet getirmişti. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)

⁶²¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/616; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/802.

⁶²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 3/37.

⁶²³ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 4/58.

⁶²⁴ Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'an*, 1/345; Bennâ, *İthâf*, 208.

⁶²⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/619.

⁶²⁶ en-Nisâ 4/94.

Mirdâsın Müslüman olmadığını, korktuğu için Müslüman görünmeye çalıştığını düşünüp onu öldürmüştü.⁶²⁷

Dûrî, âyetteki “فَتَّبَتُوا” kelimesini iki şekilde okumaktadır. Ebû Amr’ın öğrencisi olarak bu kelimeyi âyette geçtiği şekliyle, Kisâî’nin talebesi olarak “ta” harfinden sonra “sâ”, “bâ” ve “ta” harfleri getirerek “فَتَّبَتُوا” şeklinde okumuştur.⁶²⁸

Âyet, Dûrî’nin, Ebû Amr’dan aktardığı şekliyle okunduğu zaman “*Ey iman edenler! Allah (cc) yolunda savaşa çıktığınız zaman iyice araştırın*” manasına gelirken, Kisâî’den rivayet ettiği gibi “فَتَّبَتُوا” okununca “*Ey iman edenler! Allah (cc) yolunda savaşa çıktığınız zaman iyice emin olun*” anlamında olmaktadır.⁶²⁹

Birbirine yakın manalar ifade eden bu okuyuşlarda öne çıkan nokta acele etmeksizin iyice araştırıp emin olmadan hiçbir kimseye zarar vermemektir. Zemahşerî, her iki fiilin de tef’il babından olup istif’al babı yerine kullanıldığını bildirmiştir. Çünkü istif’al babı birşeyin hakikatini öğrenmek için iyice araştırmayı ifade etmektedir.⁶³⁰

Dûrî’nin Ebû Amr’dan naklettiği okuyuş kurrânın geneli tarafından tercih edilen okuyuştur. Kisâî’den aktardığı okuyuş ise Kûfe kurrâsının geneli⁶³¹ tarafından okunmaktadır.⁶³² Âsım, Kûfe kıraat imamı olmasına rağmen kendisine gelen nakil farklı olduğu için bu âyetin okunuşunda Kûfe kurrâsından ayrılmıştır. Bu da kıraatlerin gelişi güzel olarak değil de belirli bir rivayet zincirine göre okunduğunu göstermektedir. Eğer bir kural ve silsile olmasaydı Âsım’ın Kûfe kurrâsıyla aynı okuması gerekirdi.

Taberî, her iki okuyuşun da sahih olduğunu, manaların birbirini kapsadığını ifade ederek, hangisi okunursa okunsun doğru bir okuyuş olarak ecir kazandıracığını bildirmiştir.⁶³³

⁶²⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/358; Tabersî, *Mecma ‘u’l-beyan*, 3/145; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/169; Kurtubî, *el-Cami ‘*, 7/48; Endelusî, *Bahrü’l-muhîd*, 3/342.

⁶²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb ‘a*, 236; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 394; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 477; Bennâ, *İthâf*, 244.

⁶²⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/361; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/234.

⁶³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/234.

⁶³¹ Âyeti Kisâî, Hamza ve Halef bu şekilde okumuştur. bk. Bennâ, *İthâf*, 244.

⁶³² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb ‘a*, 236; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 477; Bennâ, *İthâf*, 244.

⁶³³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 7/361.

Örnek 3:

هٰذَاكَ تَبَلُّوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقَّ وَصَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

“İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığıının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah’ın (cc) huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.”⁶³⁴

Âyette geçen “تَبَلُّوا” kelimesini Dûrî, iki ayrı şekilde okumuştur. Ebû Amr’ın râvisi olarak bu kelimeyi “تَبَلُّوا” şeklinde; Kisâî’nin râvisi olarak “bâ” harfini “ta” harfiyle değiştirerek “تَتَلُّوا” şeklinde okumaktadır.⁶³⁵

Kaynaklarda “تَبَلُّوا” kelimesine “denemek, imtihan etmek, sınamak, tatmak ve künhüne vakıf olmak” gibi anlamlar verilmektedir.⁶³⁶ Aynı âyette geçen “تَتَلُّوا” kıraati ise “izlemek, tabi olmak, okumak” anlamlarına gelmektedir.⁶³⁷

Âyeti kerime Dûrî’nin Ebû Amr silsilesiyle okuduğu kıraate göre “İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığıının karşılığını görecek/tadacak” manasına gelmektedir. Dûrî’nin Kisâî silsilesiyle okuduğu kıraatte ise “İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığıının karşılığına tabi olacak” anlamında olmaktadır.⁶³⁸

Aynı âyeti kerime şaz olarak “nûn” harfiyle “نَبَلُّوا” şeklinde de okunmuştur.⁶³⁹ Şaz okuyuşun manası “biz herkesi geçmişte yaptığı amelleri değerlendirmek suretiyle deneriz” şeklinde olmaktadır.⁶⁴⁰

2. 2. 2. 6. Takdim-Tehir

Öne almak, arkaya bırakmak anlamına gelen takdim-tehir, az dahi olsa manaya etki eden bir farklılıktır. Takdim-tehir, kıraat ihtilafları arasında yer alan

⁶³⁴ Yûnus 10/30.

⁶³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 325; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 545; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/283; Bennâ, *İthâf*, 311.

⁶³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270; Tabersî, *Mecma’u’l-beyan*, 5/159; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 4/28; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 11/153.

⁶³⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/174; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270; Tabersî, *Mecma’u’l-beyan*, 5/159; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 4/28; Kurtubî, *el-Cami’*, 10/489; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 11/153.

⁶³⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270.

⁶³⁹ Bu okuyuş Âsim’a ait olduğu aktarılmaktadır. bk. Endelüsî, *Bahrü’l-muhîr*, 5/155; el-Halebî, *ed-Dürrü’l masûn*, 6/193.

⁶⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270.

ve diğer ihtilaflara göre sayıca az olan bir konudur. Bu konuda Dûrî'nin okuduğu kıraatlerde iki örnek yer almaktadır. Bu sebeple diğer başlıklarda olduğu gibi üç örnek verilemeyecek iki örnekle yetinilecektir.

Örnek 1:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ
فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ

“Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: “Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim.”⁶⁴¹

Dûrî, âyetteki “وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا” kelimelerini takdim-tehir olmak üzere iki şekilde okumuştur. Ebû Amr'dan naklettiği kıraatte âyette olduğu şekilde önceki kelimeyi malûm sonraki kelimeyi meçhûl olarak, Kisâî'den aktardığı kıraatte ise önceki kelimeyi meçhûl sonraki kelimeyi malûm olarak “وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا” şeklinde okumuştur.⁶⁴²

Âyet Dûrî'nin Ebû Amr silsilesiyle okuduğu gibi tilâvet edilince “*Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim*” anlamına gelmektedir. Dûrî'nin Kisâî'nin talebesi olarak okuduğu kıraatte ise mana “*Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşıp öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim*” olmaktadır.⁶⁴³

Dûrî'nin Kisâî yoluyla aldığı kıraatte “vâv” harfinin tertib ifade etmediği, bunun için takdim-tehirin manaya etkisinin olmadığı⁶⁴⁴ bilgisinin yanı sıra,

⁶⁴¹ Âl-i İmrân 3/195.

⁶⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 221; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 469; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/246; Bennâ, *İthâf*, 234.

⁶⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1174.

⁶⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/156; Endelusî, *Bahrü'l-muhît*, 3/152.

“savaşta bir kısmının öldüğü kalanların savaştığı” anlamına geldiği de rivayet edilmiştir.⁶⁴⁵

Örnek 2:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ
وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ

“Allah (cc), kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın (cc) Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da yer almış gerçek bir vaadidir.”⁶⁴⁶

Âyetteki “يُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ” kelimelerini Dûrî, takdim ve tehir olarak okumuştur. Ebû Amr’dan rivayet ettiği kıraatte resmi hatta olduğu şekilde önceki kelimeyi malûm sonraki kelimeyi meçhûl olarak, Kisâî’nin öğrencisi olarak okuduğu kıraatte ise önceki kelimeyi meçhûl, sonraki kelimeyi malûm olarak “يُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ” şeklinde okumuştur.⁶⁴⁷

Dûrî’nin, Ebû Amr rivayetiyle okuduğu kıraate göre mana “Allah (cc), kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır” şeklinde olmaktadır. Dûrî’nin Kisâî yoluyla aldığı kıraate göre ise “Allah (cc), kendi yolunda çarpışırken öldürülen ve öldüren müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır” şeklinde olur.⁶⁴⁸

Bikâî, Dûrî’nin Ebû Amr’dan aktardığı gibi önce malûm sonra meçhûl okumanın kurrânın genelinin okuyuşu olduğu için umum ifade ettiğini; Kisâî’nin okuduğu önce meçhûl sonra malûm okuyuşun ise övgüye daha lâayık olduğunu bildirmektedir.⁶⁴⁹

İbn Âşûr’a göre malûm okuyuş öne alındığında savaş ön plana çıkmakta, meçhûl okuyuş öne alındığında ise şehadet ön plana çıkmaktadır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 6/323; Endelusî, *Bahrü’l-muhît*, 3/152.

⁶⁴⁶ et-Tevbe 9/111.

⁶⁴⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb ‘a*, 319; Dâni, *Câmi ‘u’l-beyân*, 540; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/281; Bennâ, *İthâf*, 307.

⁶⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/194.

⁶⁴⁹ Bikâî, *Nazmü ‘d-dürer*, 9/24.

⁶⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 11/39.

2. 3. DÛRÎ'NİN USÛL VE FERŞ YÖNÜNDE HAFS'A MUHALİF KIRAATLERİ

Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi olan Dûrî, hocalarından aldığı kıraatlerde bazen ittifak, bazen de ihtilaf ederek okumuştur. Dûrî, hocalarından aldığı kıraatlerde ittifak ve ihtilaf ettiği gibi, diğer kıraat imamları ile de bazen ittifak bazen de ihtilaf etmiştir. Genel olarak Kur'ân-ı Kerîmler Âsım kıraatinin Hafs rivayetine göre yazılmıştır. Elimizdeki bu Kur'ân-ı Kerîmler ve Dûrî'nin kıraatleri arasındaki kıraat ihtilaflarına yer vermek amacıyla böyle bir başlık açmak uygun görülmüştür. Bu başlık altında Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerde ittifak ettiği, bununla birlikte Hafs'a muhalefet ettiği okuyuşlara yer verilecektir.

2. 3. 1. Usûl Yönünden

Dûrî'nin usûl yönünden Hafs'a muhalif okuyuşlarına yer verilecektir.

Örnek 1:

Dûrî, her iki hocasından aldığı kıraatte de Hafs'a muhalif olarak “فَهُوَ، لَهُوَ، وَهُوَ” kelimelerini Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde cezimli olarak okumaktadır.

Hafs ise bu kelimeleri zammeli olarak “فَهُوَ، لَهُوَ، وَهُوَ” şeklinde okumuştur.⁶⁵¹

Örnek 2:

Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde “رَوْفٌ” kelimesini Hafs medli olarak okurken, Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatte ittifakla medsiz olarak, yani kasrederek okumaktadır.⁶⁵²

Örnek 3:

Dûrî, “هَرُؤًا” kelimesini Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde “vâv” harfini “hemze” harfine kalbederek “هَرُؤًا” şeklinde okurken, Hafs ise bu kelimeyi “vâv” harfi ile “هَرُؤًا” şeklinde okumuştur.⁶⁵³

⁶⁵¹ Bennâ, *İthâf*, 224.

⁶⁵² Bennâ, *İthâf*, 194.

⁶⁵³ Bennâ, *İthâf*, 181.

2. 3. 2. Ferş Yönünden

Bu başlık altında Dûrî'nin ferş yönünden Hafs'a muhalefet ettiği okuyuşlara yer verilecektir.

Örnek 1:

يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا

“Ki o bana vâris olsun, Ya‘kûb hanedanına da vâris olsun. Rabbim, onu rızana lâyıkkıl.”⁶⁵⁴

Bu âyetteki “يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ” cümlesini Dûrî, hocaları olan Ebû Amr ve Kisâî'den nakille “sâ” harflerini cezm ile “يَرِثُنِي وَيَرِثُ” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi âyette olduğu gibi “sâ” harflerini zamme ile okumuşlardır.⁶⁵⁵

Hafs ve kurrânın geneli âyeti “يَرِثُنِي وَيَرِثُ” şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre mana, “Bana ve Ya‘kûb hanedanına mirasçı olacak bir çocuk ver” olur. Ebû Amr ve Kisâî ise her iki “sâ” harfini de cezm ile okuyarak, “Bana katından bir çocuk ver ki bana ve Ya‘kûb hanedanına mirasçı olsun” manasını vermektedirler.⁶⁵⁶

Taberî, bana mirasçı olsun ifadesinin, malıma mirasçı olsun anlamında olduğunu, Ya‘kûb hanedanına mirasçı olsun ifadesinin ise Peygamberliğe mirasçı olsun anlamında kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca Ebû Ca‘fer’den nakille ötreli okunan kıraatın daha doğru olduğunu da aktarmaktadır.⁶⁵⁷

Hz. Ali ve İbn Abbas ikinci kelimeyi “يَرِثُنِي وَارِثَ آلِ يَعْقُوبَ” şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre mana şöyle olmuştur. “Ya‘kûb hanedanının varisi olarak bana mirasçı olacak biri olsun.”⁶⁵⁸

Yine Hz. Ali, İbn Abbas ve Âsım el-Cahderî (ö. 128/746) bu kelimeyi ismi fâil olarak “يَرِثُنِي وَارِثَ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ” şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana “Ya‘kûb hanedanından bir mirasçı bana mirasçı olsun” şeklinde olur.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ Meryem 19/6.

⁶⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 407; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 615; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/317; Bennâ, *İthâf*, 386.

⁶⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/460.

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/460-461.

⁶⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/144; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/165.

Ayrıca Mücâhid ve Âsım el-Cahderî ikinci kelimeyi ism-i tasğir olarak “أُوَيْرِثُ” şeklinde okumuştur.⁶⁶⁰ Mana ise “*Ya ‘kûb hanedanından küçük bir (çocuk) mirasçı bana mirasçı olsun*” şeklinde olur.⁶⁶¹

Örnek 2:

فَأَجَّاهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِدْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا

“*Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem, Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim dedi.*”⁶⁶²

Dûrî, bu âyetteki “نَسِيًّا” kelimesini Ebû Amr ve Kisâî’den nakille kesralı olarak “نَسِيًّا” şeklinde okunmuştur. Hafs ve Hamza ise fethalı olarak okumaktadır.

⁶⁶³

“نَسِيًّا” kelimesi Araplarda, “*değersiz olup büsbütün unutulan şey*” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda kadınların özel günlerinde kullanıp attıkları temizlik bezleri için de kullanılmıştır.⁶⁶⁴

Âsım ve Hamza bu kelimeyi “نَسِيًّا” şeklinde fethalı olarak okumuştur. Fethalı okuyuşa göre mana, “*Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım dedi.*” şeklinde olmaktadır. Dûrî ve kurrânın geneli ise “nûn” harfinin kesrasıyla “نَسِيًّا” okumuşlardır. Buna göre mana şöyle olur. “*Keşke bundan önce ölseydim de büsbütün (izi, eseri kalmayacak şekilde) unutulup gitmiş olsaydım dedi.*”⁶⁶⁵

Muhammed b. Ka‘b el-Kurazî (ö. 118/736) bu âyetteki unutma anlamındaki kelimeyi “nûn” harfinin fethasıyla ve hemzeli olarak “نَسْنَأُ” şeklinde okumuştur.⁶⁶⁶ Bu kelime “*Az ve değersiz olduğu için sahibi tarafından unutulan ve su ile karışmış süt*” demektir.⁶⁶⁷

⁶⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/144.

⁶⁶⁰ Hatîb, *Mu‘cem*, 5/340.

⁶⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/144.

⁶⁶² Meryem 19/23.

⁶⁶³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a*, 408; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318; Bennâ, *İthâf*, 377.

⁶⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisanu’l-arab*, 4417.

⁶⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 16/86.

⁶⁶⁶ Hatîb, *Mu‘cem*, 5/352.

⁶⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/164.

Örnek 3:

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا

“De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız rabbime yakarıp kulluk ederim.”⁶⁶⁸

Âyeti kerimenin başlangıcında emir kipiyle yer alan fiili Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'den nakille mazi kalıbıyla “قَالَ” şeklinde okumuştur. Âsım, Hamza ve Ebû Ca'fer bu fiili âyette olduğu gibi kipiyle okumaktadırlar.⁶⁶⁹

Dûrî'nin okuduğu gibi mazi sıgası ile âyet okununca, “Dedi ki Allah'ın (cc) kulu: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız rabbime yakarıp kulluk ederim” manasına gelirken, Âsım, Hamza ve Ebû Ca'fer'in okuduğu emir sıgası ile okununca, “De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız rabbime yakarıp kulluk ederim” manasına gelmektedir.⁶⁷⁰

Hz. Ali'nin de bu âyeti Dûrî'nin okuduğu gibi mazi sıga ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁶⁷¹

Bu örneklerde Dûrî'nin Hafs'a muhalif okuyuşları yer almaktadır. Dûrî, Hafs'a muhalif okurken, aynı zamanda da Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerde ittifak etmektedir. Bu okuyuşlarda Dûrî'nin hocaları bazen yalnız kalmış, bazen de diğer kurrâya dahil olmuşlardır.⁶⁷²

⁶⁶⁸ el-Cin 72/20.

⁶⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 657; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/392; Bennâ, *İthâf*, 560.

⁶⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/347; el-Halebî, *ed-Dürrü'l masûn*, 10/500; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 29/243.

⁶⁷¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/195.

⁶⁷² Bennâ, *İthâf*, 376.

SONUÇ

Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî, on kıraat imamı arasında yer alan Ebû Amr ve Kisâî'nin râvisi olarak her iki imamdan kıraat alması hasebiyle diğer râvilerden ayrılmaktadır. Genel olarak râviler tek bir imamdan nakil yaparken Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin yanı sıra on dört kıraat imamından biri olan Hasan-ı Basrî'den de nakil de bulunarak en fazla nakil yapan râvi özelliğine sahip olmuştur.

Kıraatler, farklı okuyuş şekillerini ifade ederek farklı anlamlara gelmektedir. Farklı anlamlar, farklı fikhî hükümlerin oluşmasını sağlamaktadır. Fikhî zenginlikler olarak ortaya çıkan kıraat farklılıkları bölgeler arası kültürel farklılıkların ve anlayışların doğmasına vesile olmaktadır. Bazen bir râvi farklı iki bölge kıraatini kendisinde toplayabilmektedir. Döneminin en iyi Kur'ân okuyucusu ve isnad yönünden en sağlam olan Dûrî, Medine, Basra ve Kûfe kıraat imamlarında ders alarak farklı bölgelerin kıraatini temsil etmekle ön plana çıkmaktadır.

Dûrî, kıraat ilmine olan merakı sayesinde kıraatleri derleyip toparlayan kişi olarak bilinmektedir. Ömrünü ilme veren, kısıtlı imkânlarla rağmen döneminin en iyi eğitimini alan Dûrî, birçok talebe yetiştirerek aldığı ilmi diğer insanlarla paylaşmayı da ihmal etmemiştir. Almış olduğu kıraatleri talebelerine aktarırken hangi hocasının kıraatini okuduğunu bildirerek oluşabilecek karışıklığın önüne geçmiştir.

Âyetlerdeki kıraat farklılıkları değişik okuyuş şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dûrî, bu farklılıkları kendisinde toplayan önemli şahsiyetlerden biridir. Bir hocasından aldığı kıraatte imâle yaptığı görülürken, diğer hocasından aldığı kıraatte tahkîk şeklinde okuduğu görülmektedir. Yine Dûrî'nin hocalarından her biri bazı kelimeleri okurken diğer kıraat imamlarından ayrılarak okuyuşunda tek kalmışlardır. Bunları yaparken de gelişi güzel olarak kendi tercihlerine göre değil, kıraat ilminin aktarılmasındaki hoca-talebe silsilesine göre yaptıkları görülmektedir.

Bu çalışma neticesinde, usûl ve ferş farklılıkları adı altında ele alınan Dûrî'nin kıraatlerinin benzerlikleri olduğu gibi farklılıklarının olduğu da görülmüştür. Usûl olarak birbirine yakın olmakla birlikte ferş olarak hayli farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Ferş farklılıklarında kapsayıcı olduğu düşünülen örnekler seçilerek, manaya olan etkileri üzerinde durulmuştur. Bazen de Dûrî'nin hocalarından birinin tek kaldığı bir örnek seçilerek, diğer kıraat imamlarının okuyuşu ile bu okuyuş arasındaki farklara değinilmiştir. Bir kıraat imamı bir yerde diğer kıraat imamlarıyla birlikte okurken, başka bir yerde kendi kıraat silsilesinde bu kıraat çeşidi olmaması sebebiyle aynı kıraati okuyamadığı görülmüştür.

Dûrî'nin her iki silsileden aldığı kıraatlerin Hafs'ın kıraatiyle bir mukayese yapıldığında, Dûrî'nin Kisâî'den aldığı kıraatin, Ebû Amr'dan aldığı kıraate göre Hafs'ın kıraatine daha çok muvafakat ettiği tespit edilmiştir. Bu uyumun sebebi olarak Kisâî ve Âsım'ın aynı bölgenin kıraat imamları olmaları ve aynı kıraat vecihlerini okuyan hocalardan ders almış olması zikredilebilir.

Kıraatlerin bazen bölgesel olarak birbirine yakın olduğu, bazen de aynı bölge kıraatleri arasında ihtilafın varlığı bir gerçekliktir. Dûrî'nin hocalarından Basra kıraatinin temsilcisi Ebû Amr'ın genel olarak Mekke kıraat imamı İbn Kesîr ve Şam kıraat imamı İbn Âmir ile kıraatlerinin birbirine yakınlık arz ettiği tespit edilmiştir. Kûfe kıraat imamı olan Kisâî'nin kıraatinin ise genel olarak Âsım dışındaki Kûfe'lilerin kıraati ile ortak noktalarının olduğu görülmüştür. Bu da Dûrî'nin kıraatlerinin hangi bölge ve kişiye yakın olduğunun tespit edilmesine imkân sağlamıştır.

Ayrıca bu çalışmanın neticesinde, Dûrî'nin kıraatlerinin genel bir şablonu çizilmiş, Dûrî'nin Ebû Amr ve Kisâî'den aldığı kıraatlerin sahih olarak günümüze kadar geldiği bilgisi elde edilmiş, kıraatlerin manaya olan etkilerinin boyutları örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahvâzî, Hasan b. Ali. *el-Vecîz fi'l-kırâ'âti's-semâniyye*. thk. Düreyd Hassan Ahmed - Beşşar 'Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Ğarb el-İslami, 2002.
- Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2017), 217-251.
- Akaslan, Yaşar. “Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar”. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Amr b. Alâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Dûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 10/5. TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ali b. Hamza el-Kisâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrahîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevi. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-İslamî, ts.
- Birişik, Abdülhamit. “Kırâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/427. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Kırâat İlmî ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Carim, Ali - Emin, Mustafa. *el-Belagatü'l-vadîha*. b.y.: Dâru'l-Mearif, 1999.
- Ceremî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'ulumi'l-Kur'an*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Çağıl, Necdet. *Kur'an Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kırâatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kırâatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kırâatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.

- Çörtü, M. Meral *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv-Edatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Dağ, Mehmet. *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *et-Teyssîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabi, 1984.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Muhammed Saduk el-Cezairî. Beyrut: Dârû'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *Müfredatü Ebî Amr b. Alâ el-Basrî*. thk. Hatim Salih Zamin. Beyrut: Dârû'l-Beşâir, 2008.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *el-Feth ve'l-imâle*. thk. Ebû Sa'id Ömer b. Garame el-'Amrevi. Beyrut: Dârû'l-Kütübi'l-İlmiye, 2010.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakatü'l-müfessirin*. thk. Ali Muhammed Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1994.
- Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/220-221. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dûrî, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî. *Kırâ'âtü'n-nebî*. thk. Hikmet Beşîr Yâsin. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Ebüssuûd Efendi, Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. thk. Abdülkadir Ahmed Ata. 5 Cilt. Riyad: Saadet Matbaası, ts.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-me'ânî min hurzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû'l-Fereh, Seyyid Laşin - el-Hafız, Halid Muhammed. *Takrîbu'l-me'ânî fi şerhi hurzü'l-emânî*. Medine: Dâru'z-Zaman, 1420.
- Endelusî, Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsir*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

- Esmer, Râcî, *el-Mu‘cemu’l-mufassal fî ilmi’s-sarf*. thk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb. Beyrut: Dâru’l Kutubi’l-İlmiye, 1993.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü Me‘âni’l-kırâ’ât*. thk. İyd Mustafa Derviş - Avad Hamed el-Kavzi. 3 Cilt. b.y.: Dârû’l-Me‘arif, 1991.
- Fârisî, Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li’l-kurrâ’i’s-seb‘a*. thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycati. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Me’sun, 1984.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyad. *Me‘âni’l-Kur‘ân*. 3 Cilt. Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 1983.
- Halebî, Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Halîl. *Nihâyetü’s-sûl fî ruvâti’s-sitteti’l-usûl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 3 Cilt. Mekke: Ümmü’l-Kura Üniversitesi, 2002.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü’l-‘Ayn*. thk. Abdulhamid Hindevî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu‘cemü’l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dârû Sadr, 1977.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu‘cemü’l-üdebâ irşâdü’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dârû’l-Garbi’l-İslamî, 1993.
- Hatîb, Abdüllatif. *Mu‘cemu’l-kırâ’ât*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Se‘di’d-Din, 2000.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Medîneti’s-selâm*. thk. Beşşar ‘Avvad Ma’ruf. 18 Cilt. Beyrut: Dârû’l-Garbi’l-İslamî, 2001.
- Husarî, Mahmut Halîl. *Rivâyetü’d-Dûri ‘an Ebî Amr b. Alâ el-Basrî*. Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2004.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*. 8 Cilt. Beyrut: Dârû’l-Hayr, 2009.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru’t-Tunusiyye, 1984.
- İbn Ebû Meryem, Nasr b. Alî. *el-Mûdah fî vücûhi’l-kırâ’ât ve ‘ilelihâ*. nşr. Ömer Hamdân el-Kübeysî. Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, 1993.
- İbn Galbûn, Ebû’l-Hasan. *et-Tezkire fî’l-kırâ’âti’s-semân*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd. 2 Cilt. Cidde: y.y., 1991.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-tehzîb*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-kirâ'âti's-seb'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru'ş-Şürûf, 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'an min kitabi'l-bedi'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanu'l-arab*. Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbüri. *el-Gâye fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Canbâz. Riyad: Dâru'ş-Şevaf, 1990.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dârü'l-Me'arif, 1972.
- İbn Şüreyh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ruaynî el-İşbîlî. *el-Kâfi fi'l-kiraati's-seb'*. thk. Ahmed Mahmud Abdüssemi' eş-Şafi'i. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2000.
- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer. *el-İknâ' fi'l-kirâ'âti's-seb'*. thk. Abdülmecîd Katâmiş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-İslami, 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *Tahbîrü't-teysîr fi kirâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*. thk. Ahmed Muhammed Muflih. Ürdün: Dâru'l-Furkan, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Beyrut: Risale Yayınları, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *Takrîbü'n-neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. thk. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l kirâ'âti'l-aşr*. 2 Cilt. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidi't-talibin*. b.y.:y.y., ts.
- Kadı, Abdülfettâh Abdülganî. *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Cidde: Mektebetü's-Sevâd, 1999.
- Kadı, Abdülfettâh Abdülganî. *Tarihu'l-kurrâi'l-aşere*. b.y.: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2002.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2018.
- Kisâî, Alî b. Hamza. *Me'ani'l-Kur'an*. nşr. Îsâ Şehhâte Îsâ Ali. Kahire: Dâru Gaba, 1998.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kınar, Kadir. "Kûfe Nahiv Ekolünün Kurucusu el-Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (I)". *Bilimname* 8/2 (2007), 153-174.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhmmmed el-Kaysî. *et-Tebşıra fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Thk. Muhammed Gavs Nedvî. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1972.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhmmmed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Mısırî, Muhammed Nehban b. Hüseyin. *en-Nurû's-senâi fi kırâ'âti'l-imam Ali b. Hamza el-Kisâi*. Mekke: y.y., 2006.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'rif. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî el Mısırî. *İ'râbü'l-Kur'an*. thk. Halid Ali. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Budeyvî - Muhyiddin Dib Mistu. 3 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.
- Pâlûvî, Abdulfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Asitane Yayınları, ts.

- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1961.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sabır Hasan Muhammed, Ebû Süleyman. *Keşfü'z-ziya fî tarihi'l-kırâ'ati ve'l-kurrâ*. Riyad: Darû Alemü'l-Kütüb, 1995.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnaût - Tezkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İmâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Saymerî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk. *et-Tebşıra ve't-tezkira*. thk. Fethi Ahmed Mustafa. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Sehâvî, Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvab. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim. *ed-Dürrü'l masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Serin, Muhittin. "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/248-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2003.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Amîra. 5 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefa, 1994.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebû Ali Fazıl b. Hasan. *Mecma'u'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1988.
- Taşpınar, Kadir. *Tefsirde Kıraat Olgusu Ebussuud Örneği*. Rize: STS Yayınları, 2016.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istihlaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Tetik, Necati. "Kıraât Tedrisinde Rumuzat". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 425-431.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/68-70. İstanbul: TDV yayınları, 1994.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2020.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yücel, Ahmet. "Sadûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zamrat, Tefvik İbrahim. *Gayetü rizaî fi kırâ'âti'l-Kisâî*. Mısır: Dâru's-Sahabe, 2004.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*. thk. Hüseyin Nassâr. 40 Cilt. Küveyt: Küveyt Hükümet Matbaası, 1974.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'ani'l-Kur'ân ve i'râbühü*. nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaût. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el 'İber fi haberi men gaber*. thk. Ebû Hacer Muhammed Sâid b. Besyûn Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiye, 1985.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar 'Avvad Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2003.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türas, 1957.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvaz Ahmed Zemerli. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1995.